Historiografija u Bosni i Hercegovini u službi politike

Book · January 2013

1 author:

Husnija Kamberović
University of Sarajevo

Husnija Kamberović

HISTORIOGRAFIJA U BOSNI I HERCEGOVINI U SLUŽBI POLITIKE

Srednja Europa, d. o. o

Za izdavača:
Damir Agičić

ISBN 978-953-6979-98-1

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 817788.

Husnija Kamberović

HISTORIOGRAFIJA U BOSNI I HERCEGOVINI U SLUŽBI POLITIKE

srednja europa
Zagreb, 2012.

Sadržaj

III DIO
IMA NADE - DVA ČASNA PRIMJERA

IV DIO
NEĆEMO PRISTATI NA POLITIZACIJU HISTORIOGRAFIJE (INTERVJUI)

Predgovor

HISTORIOGRAFIJA u Bosni i Hercegovini, kao, uostalom, i drugdje u svijetu, tokom svog sazrijevanja prolazila je kroz različite razvojne faze. Ako se ikada bude pisala njena historija, vjerovatno će se moći puno jasnije, nego što je to moguće učiniti sada, uočiti te faze i objasniti glavne promjene. Nekada davno, kao mladi historičar, često sam se pitao koliko pojedinci, osim što svojim znanstvenim djelima doprinose razvoju te znanosti, svojim javnim angažmanom, koji je usmjeren ka znatno široj zajednici od zajednice historičara, doprinose razumijevanu povijesti u javnom diskursu. Historiografska djela obično imaju manji utjecaj na društvo od napisa u dnevnim ili sedmičnim novinama, internet portalima i televizijskim intervjuima. Historičari koji su to na vrijeme shvatili često su nastupali u medijima promovirajući određenu sliku povijesti, koja je mogla biti znanstveno utemeljena, ali je jednako tako mogla biti u funkciji kreiranja slike povijesti koja odgovara određenom političkom konceptu. Prvi pristup, po mom mišljenju, ima dovoljno valjanih opravdanja, ali sam uvijek bio protiv onih koji su historiju upotrebljavali kao podršku određenim političkim projektima. U Bosni i Hercegovini je posljednjih nekoliko decenija na sceni posebno snažna struja intelektualaca koja

javnom i agresivnom promocijom historije u političke svrhe nanosi najveću štetu historijskoj nauci. Oni historiju podređuju aktualnoj politici i time djeluju kao politikanti u nauci, a naučni autoritet koriste u političkim krugovima. Toga sam se uvijek klonio, premda su neki (Mujkić) bez imalo stida izmišljali i širili drukčije priče.

Svaki društveni lom nosio je sa sobom i promjenu perspektive pogleda na prošlost. Pri tome, valja istaknuti da promjena perspektive gledanja na prošlost nije ništa loše. Naprotiv! No, loše je stavljanje historije u funkciju suvremenih političkih ideja. A toga je, posebno u posljednjih nekoliko decenija, bilo jako puno. Premda Bosna i Hercegovina nije u tome nikakav izuzetak u odnosu na zemlje u susjedstvu, ovdje se ograničavam samo na Bosnu i Hercegovinu jer najviše osjećam razorno djelovanje pojedinaca, koji i kroz historiografiju promoviraju ideje koje razaraju i samo biće ove zemlje.[1] Jasno je da historičari ne mogu biti odvojeni od političkog okruženja u kojem žive, ali je primjer Bosne i Hercegovine pokazao koliko je loše kada historija postane politizirana akademska disciplina i kada se tako politizirana nameće kao jedini vjerodostojan pogled na prošlost. Osim toga, u Bosni i Hercegovini je poslije 1995. primjetno nešto što je i u Jugoslaviji bilo gotovo praksa poslije Drugog svjetskog rata – ulazak bivših vojnih oficira u historiografiju, koji sebi odmah uzimaju pravo biti stručnjaci za sve. Srbijanski filmski reditelj Jovan Živanović je za te bivše oficire, nazivajući ih "istoričarima-vojnicima", kazao da su sebi umislili da su istoričari, ali da u pravilu nisu nikada bili dobri ni za vojsku, pa se poslije rata nameću kao autoritativni historičari.[2]

---

[1] Primjere zloupotreba historije u Srbiji vidjeti u knjizi *Novosti iz prošlosti. Znanje, neznanje, upotreba i zloupotreba istorije.* Priredio Vojin Dimitrijević, Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2010.

[2] Dr. Goran Miloradović, "Glas 'likvidirane generacije': autorizovani intervju

Takvih je u Bosni i Hercegovini poslije rata 1995. jako puno. Oni se ne zadovoljavaju samo štampanjem svojih sjećanja, nego žele biti autoritativni historičari, stječu doktorske titule i uvlače se u univerzitetsku akademsku zajednicu, te koristeći politički utjecaj i vrlo često konstruiranu ratnu karizmu, nastoje usmjeravati pravce historiografskih istraživanja.

Uvjeren sam da svi mi svojim djelima, ali i javnim istupima, sudjelujemo ne samo u razumijevanju naše povijesti u širim društvenim krugovima nego i doprinosimo razvoju naše nauke. Pri tome, taj doprinos može davati poticaje afirmaciji nauke, ali i sputavati njen razvoj usmjeravajući je ka bavljenju marginalnim temama ili jednostavno politizacijom, što smatram najvećom opstrukcijom za kvalitativan razvoj nauke. Polazeći od Freudovog upozorenja da se svi moramo pitati koliki je naš vlastiti udio u neredu na koji se žalimo, odlučio sam objaviti ovu knjigu kako bi se moglo vidjeti kolika je moja dosadašnja odgovornost (ili doprinos) stanju historiografije u Bosni i Hercegovini, pri čemu sam, naravno, uvjeren da su, ipak, samo naše znanstvene knjige ključni pokazatelji našeg doprinosa nauci.

U ovoj knjizi, uz dio radova koje sam prezentirao na nekim skupovima i koje dosad nisam objavio, odabrao sam nekoliko ranije objavljenih tekstova u kojima sam se doticao pitanja odnosa historiografije i politike u Bosni i Hercegovini, uz napomenu da ništa nisam mijenjao u odnosu na izvornik, a nužna objašnjenja sam dodavao u uglaste zagrade. Tu su i moja reagiranja na razorno politikantsko djelovanje, pod velom historiografije, Dubravka Lovrenovića i Slobodana Šoje. O politikantima u historiografskim krugovima u Republici Srpskoj - pisat ću nekom drugom prilikom.

---

sa filmskim rediteljem Jovanom Jocom Živanovićem", *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 2, Beograd : Udruženje za društvenu istoriju, 2010, 107

Ovdje sam uvrstio i dva teksta koja sam kao *In memoriam* pisao o dva značajna bosanskohercegovačka historičara – Nedimu Šarcu i Ibrahimu Karabegoviću. U drugom dijelu knjige objavljujem i nekoliko intervjua koje sam davao raznim listovima, uvjeren da i oni mogu pokazati u kakvoj se situaciji nalazi naša historiografija i kako je težak njen hod kroz političke prepreke s kojima se suočavamo.

I DIO

HISTORIOGRAFIJA NA RASKRŠĆIMA

Opasna šutnja

JEDAN od najvećih izazova pred kojim se danas nalazi naša historiografija jeste znanstveno valoriziranje povijesti Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata. To nije samo izazov trenutka u kojem se ovo "doba jednoumlja", kako se to danas često običava reći, od suvremenih političara karakterizira najcrnjim bojama, a bivši nosioci i kreatori društvenog i političkog života, te njihovi historičari pred ovom navalom se povukli u mišju rupu zaboravljajući da nitko neće proučiti povijest pokoljenja što se neumorno trudi samo sebe uništiti, već prevashodno krupan znanstveni izazov koga se i historičari veoma plaše. Ovo pokazuje i publikacija što su je nedavno, pod naslovom *Istina o Bosni i Hercegovini – Činjenice iz istorije BiH,* objavile "Altermedija" i Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, u ko-

joj su ovom razdoblju bosanskohercegovačke povijesti posvećene svega četiri smiješne i sadržajno prazne rečenice.

Razlozi zbog kojih je dosadašnja literatura o ovom razdoblju bila slabo berićetna su višestruki, a prije svega nezavršenost društvenih procesa i nesređenost i nedostupnost arhivske građe, a nije zanemarljiv niti opći društveni položaj historiografije od koje se, posebice kad se se radilo o temama iz povijesti poslije 1945., uglavnom tražila tapija za uspostavljene političke odnose. Dosadašnja je historiografija parcijalno promatrala društvene procese što su se odvijali nakon Drugog svjetskog rata, čime je stvarana crno-bijela slika povijesti i, uglavnom, sagledavane "pozitivne" strane, dok se ostali oblici povijesnih pojava i procesa ili nisu uočavali ili su, pak, zanemarivani. Robovanje historiografije politici i u ova burna vremena opterećuje historičare koji, nespremni da se oslobode starog naslijeđa svijesti, radije ćute očekujući dalji rasplet političke krize, ne shvatajući da time, zapravo, najviše štete nanose historijskoj znanosti, jer ostavljaju puno slobodnog prostora historičarima diletantima i raznim političkim djelatnicima koji, a to je već sada posve vidljivo, sebi uzimaju za pravo da govore i pišu u ime historijske znanosti.

Ova šutnja, osobito karakteristična za bosanskohercegovačke historičare, opasna je zbog toga što je moguće da, na mig određene političke struje, rodi isto onako osakaćenu historiografiju kakvu je rodio Drugi svjetski rat na ovim prostorima: dok je u vrijeme komunizma, shodno shemi o "čitavoj povijesti kao povijesti klasnih sukoba" , historiografija samo tragala za klasnim odnosima, izmišljajući postojanje radničke klase i radničkog pokreta i u onim vremenima i na onim prostorima gdje zbog velike feudalne tradicije takav socijalni sloj i takav društveni pokret nisu mogli uopće postojati, dotle danas vreba opasnost da se u novim društvenim prilikama čitava povijest

svede na povijest nacionalnih odnosa, što je za historiografiju kao znanost jednako pogubno, a možda i još pogubnije, jer će je svesti samo na poligon za ispoljavanje suvremenih političkih strasti, čime, zapravo, historija prestaje biti znanost.

Stanje današnje historiografije, sudeći prema istupima pojedinih historičara i knjigama iz nacionalne povijesti, koje već uveliko zapljuskuju obale našeg bezumlja, karakterizira nastojanje da se "znanstvenim" metodama pokaže "sav mrak komunističkog razdoblja", pri čemu se tvrdi da je u tom razdoblju najviše nepravde pretrpjela "njihova" nacija protiv koje su se svi urotili. Pri tome činjenice nisu uopće važne. Istupi pojedinih političkih lidera ili njihovih savjetnika, te napisi u pojedinim stranačkim glasilima pokazuju da su takve pisanije bez argumenata prisutne i kad je u pitanju povijest ranijeg razdoblja, pri čemu su potpisnici takvih članaka autori bez ikakve znanstvene titule, čija se imena ne mogu naći ni u jednom od znanstvenih časopisa u Bosni i Hercegovini ili Jugoslaviji. Rijetki historičari koji se u ovim burnim vremenima, kada je sve stavljeno u funkciju nacionalne politike, usuđuju znanstveno progovoriti o pojedinim povijesnim problemima, bivaju izloženi bjesomučnim napadima od anonimusa, a pojedine kolege historičari, ako već ne sudjeluju u tim kampanjama kao "znanstveno pokriće", većinom ćute i raspituju se kako reagira "čaršija". Možda to i nije iznenađenje s obzirom na to da su historijski instituti dovedeni na prosjački štap, pa se i pojedini historičari hvataju u nacionalno kolo, nastojeći time riješiti svoje egzistencijalne probleme.

Rješenja za spas historijske znanosti su višestruka. Prvo što treba uraditi jeste oživljavanje SUDA ČASTI HISTORIČARA, koji je nekada postojao, čiji bi zadatak bio ponovo uspostavljanje i čuvanje digniteta historijske znanosti. Budući se radi više o tehničkom pitanju, ono se može vrlo brzo riješiti.

Drugi problem je puno delikatniji i za njegovo rješavanje će biti potrebno puno više vremena. Radi se o transformaciji same historijske znanosti u metodološkom smislu, a samim tim će se bitno izmijeniti i kriteriji za izbor povijesnih tema koje će se proučavati.

Umjesto povijesti radničke klase i naprednog radničkog pokreta, ratnog puta pojedinih partizanskih brigada i slično, kao što se radilo dosad, ili crtica iz nacionalne povijesti, kako se to radi danas, neophodno je otpočeti s proučavanjem strukturalnih društvenih procesa i globalnog društva u svim njegovim oblicima. Prihvaćanjem ideje o "susretu" historijske s drugim humanističkim i društvenim znanostima, onemogućit će se diletantima da sude o povijesti. Uvjereni smo da će doći vrijeme kada će se pokazati tačnom tvrdnja jednog od najvećih francuskih povjesničara, Pjera Vilara, koji je na jednom mjestu zapisao kako "ništa nije teže i rjeđe nego biti povjesničar". Jer, veli Vilar, trgovina historijom, koja ima nešto zajedničko s trgovinom deterdžentima, koja rado predstavlja novost kao inovaciju, a razlike su jedino u tome što su joj marke vrlo loše zaštićene, ipak će morati prestati.

(*Nedjelja*, br. 75, 28. juli 1991, 33)

Zvona zvone znanosti

KADA SAM koncem jula ove godine ("*Nedjelja* br. 75, 28. jula) objavio tekst *Historiografija na raskršću* u kojem sam, pišući o šutnji historičara, zapisao, između ostalog, i ovo: "Ova šutnja, osobito karakteristična za bosanskohercegovačke historičare, opasna je zbog toga što je moguće da, na mig određene političke struje, rodi isto onako osakaćenu historiografiju kakvu je rodio drugi svjetski rat na ovim prostorima", htio sam upozoriti i političare i svekoliku javnost na opasnosti koje prijete nestanku ne samo historijske, nego znanosti uopće. Na žalost, crne slutnje kao da se počinju obistinjavati: ne samo da se tamni oblaci nisu razišli i da se nije otpočeo oblikovati novi pejzaž historije, nego, naprotiv, "pustoš biva historija / termiti je kliještima / zapisuju / u pijesak" (Peter Hugel). Bosanskohercegovački političari, jurišajući na nebesa u ostvarivanju "nacionalnih programa", centar svekolikog interesovanja prebacili su na politička zbivanja, a u potaji su počeli krčmiti i posljednje ostatke znanosti. Pri tome je historiografija, koja sve više i brže postaje znanost koja vene, izgleda, osobito na cijeni. Ali, takav će put svesti historiografiju jedino na "ugodno čavrljanje o prošlosti".

Ubrzo nakon prošlogodišnjih parlamentarnih izbora i pobjede narodnih stranaka u Bosni i Hercegovini širile su se priče o nastojanjima stranaka-pobjednica da između sebe podijele privredna preduzeća radi stvaranja materijalne osnovice svoje egzistencije. O stranačkom utjecaju na znanost govorilo se

jedino u smislu mogućeg utjecaja na njezinu deideologizaciju. Drugim riječima, od "demokratskih stranaka", sada već kao nosilaca državne vlasti, očekivalo se stvaranje takvih društvenih uvjeta u kojima će znanost biti prepuštena znanstvenicima i njihovom znanju, a određeni kontrolni mehanizmi, ne u smislu određivanja rezultata koje znanost treba samo dokazati nego u smislu finansijske kontrole, nalazila bi se u rukama državnih struktura, a ne pojedinih političkih stranaka. Ako se nastojanja za podjelom pojedinih privrednih poduzeća ne mogu ničim opravdati, onda se podjela znanstvenih institucija između političkih stranaka ne može shvatiti drukčije nego kao "silovanje" znanosti. Međutim, sudeći po reagiranjima rukovodećih ljudi (koji mahom potječu još iz komunističkog razdoblja) pojedinih znanstvenih institucija, izgleda da će to više ličiti na "preljubu" u kojoj će i jedni (političke stranke) i drugi (direktori) uživati. Kako drukčije shvatiti da je tiho i u potaji, neznano kada niti kojim i kakvim aktima, a pogotovo ne s kakvim pravom, Institut za istoriju u Sarajevu, čiji je osnivač republički parlament, "pripao", prema riječima direktora ovog Instituta dra Borisa Nilevića, koji, inače, ovu "činjenicu" često potegne kada nečije mišljenje nije saglasno njegovom, Srpskoj demokratskoj stranci. Izgleda da je istoj stranci pripao i Institut za proučavanje nacionalnih odnosa. Priča se da je u ovoj raspodjeli Orijentalni institut pripao Stranci demokratske akcije, a Institut za jezik i Institutu za književnost postali su "vlasništvo" Hrvatske demokratske zajednice. Premda se još uvijek ne zna šta će ova raspodjela doista značiti, više je nego jasno da će njezine posljedice biti katastrofalne po znanost, osobito za društvene znanosti. Pored svih nametnutih podjela podijeliše nam i znanost. Komunističko razdoblje nije toliko daleko iza nas da se ne bismo sjećali žurbe oko upisivanja u Savez komunista kako bi se, uz ostale kvalitete, dokazala i "politička zrelost", a sve

radi "uhljebljenja" u nekom od znanstvenih instituta. (Razumije se, i u to je doba ponekad bilo dovoljno biti samo "pravi" pripadnik određene nacije pa se zaposliti u nekom institutu ili dobiti mjesto asistenta na nekom fakultetu, što je sve ovisilo o tome tko je direktor, ili koje je nacije i kakvog političkog uvjerenja profesor koji traži asistenta. O tome će se nešto više saznati ako Ministarstvo prosvjete saopći podatke o nacionalonoj strukturi kadra na univerzitetima i institutima Bosne i Hercegovine. Takve formulare već su ispunili svi uposleni).

Put koji su izabrale nove nacionalne stranke ne vodi samo razgrađivanju znanosti, nego njezinom nestanku kao takve. Jer, znanost mora biti posve nezavisna od političkih stranaka. Teško je i zamisliti što će se desiti ako počne funkcionirati ovaj stranački sporazum. Može se pretpostaviti da će Institut za istoriju, u kojem rade znanstvenici koji se bave svim razdobljima povijesti, morati imati takav program koji će preferirati srpsku historiju, te da će svi zanstvenici biti Srbi ili barem članovi Srpske demokratske stranke. Pripadnika drugih nacija ili [politički] nezavisnih neće moći biti, jer, zaboga, oni su "neprijatelji" ili nisu dovoljno "pouzdani", pa bi, možda, mogli nešto zapisati što se neće dopasti gazdi. A za to će se pobrinuti direktori koje će dovesti, a po zakonu oni već imaju velika ovlaštenja. Jednako je s ostalim navedenim institutima, samo što će u njima moći raditi jedino Muslimani odnosno Hrvati.

Šta će se u tom slučaju dogoditi sa znanošću, posebice s historiografijom, s obzirom da je ona u posljednje vrijeme na velikoj cijeni? Ništa dobro. Umjesto daljeg iskoraka u pravcu zbližavanja s ostalim humanističkim i društvenim znanostima, što bi omogućilo višedimenzionalno sagledavanje društvenih procesa i globalnog društva u cijelosti, historiografija se vraća na stanje u kojem je bila prije više od 200 godina. Ona iznova dobiva veliku ulogu u procesu stvaranja nacionalnih država i

posve se instrumentalizira; ne biva više samo nacionalno ruho nego sudjeluje u izgradnji jednog političkog sistema, ali ne kao aktivni sudionik nego slijepi poslušnik čija se zadaća iscrpljuje na "dokazivanju" a priori određenih rezultata. U metodološkom pogledu takva se historiografija neće moći zadržati ni na razini tradicionalne, događajne historije, a da se ne govori o njezinom iskoraku u strukturalizam, premda je takva šansa postojala upravo u ovo postkomunističko doba. Možda još uvijek nije kasno?

Iako je teško povjerovati da se u kakofoniji ratnih pokliča, kada se ne čuju ni glasovi za spas ljudskih života, može uslišiti glas za spas znanosti, ipak apeliramo na vođe političkih stranaka: Gospodo, dužni ste objašnjenje za takvo djelovanje. Ne razgrađujte, nego gradite. Osnivajte nove institute, a ne pretvarajte državne u nacionalne ili privatne. Ponašajte se makar malo evropski. Ako ste sposobni. Ako niste ...

(*Nedjelja* br. 89, Sarajevo 3. novembra 1991, 29)[1]

---

[1] Nisam mogao niti slutiti da će se puno godina nakon ovog mog teksta odnos političkih stranaka prema naučnim institucijama vratiti na istu polaznu poziciju. Pokazuje to smjena niza direktora naučnih i kulturnih institucija, učinjena nakon uspostave koalicione vlasti Socijaldemokratske partije i Stranke demokratske akcije 2011. godine. Ta sudbina je zadesila i Institut za istoriju, koji je u toj stranačkoj podjeli "pripao" Stranci demokratske akcije. Nakon duže od godinu dana borbe s neodgovornim ministrima iz SDA i njihovom stranačkom infrastrukturom, Institut se uspio izboriti da Vlada Kantona Sarajevo, nakon raskida koalicije SDP i SDA, ali i prije ulaska Dubravka Lovrenovića u novu Vladu, da saglasnosti za izbor direktora u skladu sa procedurom provedenom u Institutu. Tako su, za sada, propale namjere Lovrenovića i njegovih drugova i prijatelja iz SDA da instaliraju na tu dužnost svoju stranačku aktivisticu.

Historiografija i nacionalni identitet Muslimana/Bošnjaka

KEITH JENKINS je dobro primijetio kako ljudi i narodi imaju potrebu da svoj sadašnji status legitimiraju prošlošću, odnosno da se ukorjenjuju u prošlosti. Tu je historijska nauka od presudne važnosti jer ona omogućava da razne skupine konstruiraju svoju prošlost, i kroz neku vrstu kolektivne biografije oblikuju svoje identitete. Takav je slučaj sa raznim socijalnim skupinama (npr. s buržoazijom, koja je konstruiranjem svoje genealogije konstruirala i svoju historiju), pa i sa nacijama (koje uvijek svoje ukorijenjenje traže u prošlosti).

Početkom 1960-ih godina u Bosni i Hercegovini je otvoren proces političke afirmacije nacionalnog identiteta Bošnjaka. Bila je to politička odluka, ali je nauka, pa i historiografija, koja je bila pod velikim političkim utjecajem, u tome odigrala svoju ulogu. Zapravo, rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka, koje su počele već koncem 1950-ih godina, od početka 1960-ih prebačene su iz sfere politike u sferu nauke, kako bi se najprije u naučnim krugovima nepobitno dokazao bošnjački nacionalni identitet, a potom kao naučno dokazana činjenica ponovo vratio u sferu politike koja bi imala zadaću da samo prihvati ono što je nauka već dokazala. Jedan od naučnika, koji je u to

vrijeme aktivno radio na promociji bošnjačkog nacionalnog identitita, kasnije je zapisao: "Prva za nas važna stvar (...) bila je da se ovo pitanje unese u naučnu agendu, i to putem organiziranih naučnih historiografskih, etnoloških i socioloških istraživanja (...) To je bio tada jedino mogući put da se problem istrgne iz ruku i ispod monopola politike i raznih brojnih pseudopolitičara i ideologa, koji su u toj oblasti tada carevali, a koji su kao oči u glavi čuvali dugo godina prakticiranu politiku punu predrasuda prema jednom narodu, njegovoj historiji i kulturi".

U ovom radu ja zastupam dvije teze: prva, historiografija je od početka 1960-ih godina bila jako angažirana u dokazivanju historijske utemeljenosti bošnjačkog (muslimanskog) nacionalnog identiteta. Ali, krug angažiranih historičara na tom polju bio je izvan tada organiziranih profesionalnih institucija (historičari sa Instituta za istoriju (radničkog pokreta) i sa Filozofskog fakulteta nisu u tome sudjelovali, ili su sudjelovali veoma malo, poput Branislava Đurđeva), pa su historičari i politolozi okupljeni oko Fakulteta političkih nauka, te historičari sa Pravnog fakulteta, na tome aktivno radili. Ovdje to argumentiram pozivajući se na diskusije koje su o tome vođene na pojedinim konferencijama i savjetovanjima (konferencija o historijskim korijenima Republike Bosne i Hercegovine 1968, diskusija o problemima etničkog razvoja u Bosni i Hercegovini iz 1975. i diskusija povodom objavljivanja separata "Socijalistička republika Bosna i Hercegovina", koja je organizirana 1984. godine).

Druga moja teza glasi: historičari su debatirali o nacionalnom identitetu Bošnjaka uvijek u kriznim trenutcima političkog razvoja Bosne i Hercegovine. Takav je slučaj bio i koncem 1960-ih godina i sredinom 1970-ih (u vrijeme pred usvajanje Ustava i neposredno nakon usvajanja Ustava), te 1980-ih godina (doba nakon smrti Josipa Broza Tita i žestokih napada na identitet i integritet Bosne i Hercegovine, koji su dolazili iz

pojedinih intelektualnih krugova iz Beograda i Zagreba). Posebno je to uočljivo početkom 1990-ih godina, kada je ta kriza dostigla svoj vrhunac. U svim tim kriznim situacijama preispitivan je nacionalni identitet Bošnjaka, a svoju završnu fazu je doživio sredinom 1993. godine prihvatanjem nove nacionalne nominacije.

Početkom 1960-ih je nastalo nekoliko historiografskih djela koja su naučno dokazivala postojanje bošnjačke nacije. Među historičarima koji su na tome u to doba radili vodeća ličnost je bio Muhamed Hadžijahić, a s njim su na tom poslu bili aktivni Atif Purivatra i Mustafa Imamović. Posebno je važna Hadžijahićeva uloga, koga će mnogo godina kasnije Enver Redžić, drugi utjecajni historičar iz toga doba, ali sa bitno drugačijim pogledima, "optužiti" kao ključnog zagovornika ideje "muslimanskog" nacionalnog identiteta. Redžić je zapisao kako je Hadžijahić "naučno utemeljio muslimansku naciju", mada je i sam Redžić bio jedan od historičara koji je ozbiljno sudjelovao u raspravama o nacionalnom identitetu bosanskohercegovačkih Muslimana. On je od 1961. bio direktor Instituta za istoriju, a teme koje su utemeljene kao istraživački projekti u Institutu, koji se u to doba prevashodno bavio problemima radničkog pokreta i socijalističke revolucije, bile su uloga Muslimanske narodne organizacije u austrougarskom razdoblju historije Bosne i Hercegovine, a izrađen je i poseban projekt pod naslovom "Takozvano muslimansko pitanje u toku Narodnooslobodilačkog rata i Narodne revolucije". Doduše, ubrzo se odustalo od istraživanja teme o Muslimanskoj narodnoj organizaciji, jer se to pokazalo kao metodološki jako izazovna tema. Saradnik koji je na njoj radio žalio se da je obrada te teme "gotovo nemoguća" iz metodoloških razloga, jer je podrazumijevala i istraživanje segmenta borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju a to bi obavezivalo "na detaljno ulaženje i

u problematiku vjerskih institucija (vakufa, vjerskih škola) kao i drugih vjerskih pitanja". U pismu upućenom Institutu saradnik navodi: "Premda je autonomna borba imala politički značaj, konfesionalna pitanja bila su u prvom planu pa se postavlja problem koliko bi bilo cjelishodno sa stanovišta zadataka ovog instituta ulaziti u njihovo izučavanje".[1] Tako će se takve teme od 1964. povući iz programa rada Instituta, ali će se vratiti koncem 1970-ih godina.

Znakovit je tu ipak projekt koji je 31. marta 1962. prijavljen Institutu o muslimanskom pitanju u toku Drugog svjetskog rata. Iako se tu plediralo za istraživanje "takozvanog muslimanskog pitanja" u toku Drugog svjetskog rata, to nikako nije značilo da je to podrazumijevalo uključivanje u kampanju naučnog dokazivanja zasebnog nacionalnog identiteta Muslimana. Naprotiv, ključna poruka ovog projekta bila je da muslimansko pitanje ne postoji. U zaključku projekta je navedeno: "Tako je muslimansko pitanje sa svojom određenom društvenoistorijskom sadržinom koje je sticajem istorijskih okolnosti uzimalo takođe i poseban vid nacionalnog pitanja u BiH skinuto s dnevnog reda društvenog i političkog života u BiH samim aktivnim učešćem bosansko-hercegovačkih Muslimana u NOP-u, narodnoj revoluciji i socijalističkoj izgradnji".

Tako je izgledalo da je početkom 1960-ih godina Institut za istoriju (radničkog pokreta) ostao po strani od procesa afirmacije muslimanskog nacionalnog identiteta. Tada se većina historičara, koji će se uključiti u taj posao, i na kojem će raditi kao na partijskom zadatku, okupljala ne u okviru Instituta za istoriju (radničkog pokreta), nego oko Fakulteta političkih nauka, odnosno oko jednog studijskog projekta o Stavu Muslima-

[1] Pismo koje je Upravi Instituta za istoriju u Sarajevu 13. aprila 1963. uputio Dževad Juzbašić pod naslovom "O nekim problemima u radu na temi Muslimanska narodna organizacija" (dokument u posjedu autora).

na Bosne i Hercegovine u pogledu nacionalnog opredjeljenja. Taj je projekat pokrenut tokom 1967, a ključni saradnici od historičara su bili Muhamed Hadžijahić, Atif Purivatra i Mustafa Imamović. Oni su, pod pokroviteljstvom Hamdije Pozderca i pod auspicijom dr. Hamdije Ćemerlića, imali zadatak naučno dokazati kako su se Muslimani tokom povijesti afirmirali kao nacionalna zasebnost. Ubrzo je Hadžijahić, uglavnom na temelju podataka prikupljenih u okviru tog istraživačkog projekta, objavio i knjigu "Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana". Ova je knjiga kasnije jako puno citirana u literaturi.

Nešto ranije je i Purivatra objavio knjigu "Nacionalni i politički razvitak Muslimana" (1969), a potom i knjigu o historiji Jugoslavenske muslimanske organizacije (1974), koja nije samo na neizravan način nudila odgovor o zasebnom identitetu i političkoj organiziranosti Muslimana već i u razdoblju između dva svjetska rata. Purivatra je želio ponuditi upravo tu sliku o zasebnom političkom organiziranju, ne ulazeći u nacionalnu politiku JMO, jer bi bilo vrlo teško na tadašnjoj razini istraženosti naučno utemeljeno pisati o nacionalnoj orijentaciji te političke organizacije.

Valjalo bi na ovom mjestu naglasiti činjenicu da nisu svi historičari koncem 1960-ih imali jedinstven stav o nacionalnom identitetu Muslimana. Tako je u vrijeme kada je većina historičara, uz zaštitu i pokroviteljstvo vladajuće komunističke partije, branila stav o *nacionalnom* identitetu Muslimana, Enver Redžić pisao o posebnosti Muslimana, ali je on tvrdio kako bosanski Muslimani svoju "etničku i istorijsku individualnost", koja je nesporna, iskazuju pod nazivom "Bosanac". Redžić je u svojim naučnim tekstovima ovu tezu zastupao od 1961, ali je političko opredjeljenje išlo u pravcu priznanja te zajednice pod naslovom *Musliman*. Čak i na jednom političkom savjeto-

vanju Redžić je zastupao tezu o Bosancima, a ne Muslimanima. Tako se na sjednici Predsjedništva SKSSRN, 12. maja 1970, Enver Redžić u svojoj diskusiji zalagao za zadržavanja mogućnosti izjašnjavanja kao Jugosloven u nacionalnom smislu, te se usprotivio svođenju pojma Bosanac na regionalno obilježje poput Ličanin, Dalmatinac i slično. "Dok je, na primer, ime Ličanin isključivo obeležje za regionalnu pripadnost, u imenu Bosanac izražava se istorijska državna i, zatim, teritorijalno-politička svest stanovništva Bosne od srednjeg veka do najnovijeg istorijskog razdoblja". Redžić u ovoj diskusiji ne govori više o etničkoj nego samo o "teritorijalno-političkoj" posebnosti stanovništva Bosne.

Ipak, historičari su svoja razmišljanja o nacionalnom identitetu Muslimana (Bošnjaka) najjasnije iskazali na jednoj konferenciji organiziranoj od 18. do 20. novembra 1968. godine pod nazivom "Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine". Ovaj skup se održavao u vrijeme nakon zvaničnog priznanja muslimanskog nacionalnog identiteta od strane bosanskohercegovačkih komunista. Na skupu su o tome posebno vrijedne referate podnijeli akademik Vasa Čubrilović ("Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine") i profesor Avdo Sućeska ("Neke specifičnosti istorije Bosne pod Turcima"). Tada je Vasa Čubrilović, zastupajući tezu o historijskom razvoju muslimanskog nacionalnog identiteta, zapisao i slijedeće:

> Osećanje bosanskih muslimana da su nešto posebno u muslimansko-islamskoj zajednici u Turskom carstvu (...) izrastalo je iz njihovog uvjerenja da su po svom poreklu, po svom jeziku, načinu života vezani za Bosnu, i da su nešto drugo, različiti ne samo od pravih Osmanlija već i od drugih islamskih naroda u Turskom carstvu.

Avdo Sućeska je razvijao tezu o postepenom izgrađivanju zasebnog muslimanskog društva u Bosni i Hercegovini u doba osmanske vladavine:

> Bosansko muslimansko društvo se oformilo kao specifičan vid osmanskog društva, koje je u jednu cjelinu povezivala zajednička vjera islam i zajednička privrženost osmanskoj muslimanskoj državi čijim su posredstvom Bosanci postali Muslimani i na taj način tijesno povezali svoju sudbinu sa tom državom. Posredstvom jedinstvene vjere islama muslimansko društvo u Bosni usvojilo je jedinstvenu političku ideologiju i predstavljalo jedinstven kulturni krug. Na toj osnovi ono se formiralo kao posebna etnička zajednica i razvijalo kao poseban narod sa posebnim interesima i stremljenjima. Za razliku od nemuslimanskog stanovništva, koje se većinom nalazilo u zavisnom odnosu i potčinjenom političkom položaju, muslimansko društvo je imalo više staleža: spahije, sveštenstvo (ulema), građanski slojevi i zavisni muslimanski seljaci (raja).

Ovaj skup, na kome je bilo i puno polemike, osobito između Envera Redžića i Atifa Purivatre o odnosu Saveza komunista prema nacionalnom pitanju Muslimana, značajan je ne samo zbog pitanja o kojima je raspravljao, nego najviše zbog povijesnog ambijenta u kojemu se održavao. Mogli bismo kazati kako je značaj ovog skupa najveći upravo u naučnom afirmiranju muslimanske nacionalne posebnosti u nekim referatima, premda to nije ključni motiv za održavanje skupa.

Pojedini historičari (prije svih Muhamed Hadžijahić i Atif Purivatra) bili su posebno aktivni prilikom popisa stanovništva 1971. godine. Oni su doslovno bili aktivisti na terenu. Ne samo da su nastupali na televiziji i radiju, te odgovarali na pitanja čitatelja printanih medija, nego su pisali pojedine brošure, koje su štampane u ogromnom tiražu kao propagandni materijal, čiji je cilj bio uvjeriti muslimane da se u nacionalnom smislu prilikom popisa stanovništva izjasne kao Muslimani.

Historičari su temu o nacionalnom pitanju Muslimana uvijek otvarali u kriznim trenucima historije Bosne i Hercegovine. Ovu tezu ćemo argumentirati na dva primjera: jedan je diskusija organizirana 1975. o problemima etničkog razvitka u Bosni i Hercegovini, a drugo je diskusija koja je na inicijativu Društva historičara Bosne i Hercegovine vođena 29. maja 1984. povodom pojave separata "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina" iz Drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*.

Diskusija o problemima etničkog razvitka u Bosni i Hercegovini odvijala se u vrijeme debata o ustavnim promjenama i u vrijeme neposredno nakon usvajanja novoga Ustava 1974. godine. Ovo je savjetovanje održano u Akademiji nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, a u diskusiji su učestvovali historičari koji su radili na velikom projektu *Istorija naroda Bosne i Hercegovine*, projektu koji je započeo 1966, ali nikada nije priveden kraju. Na ovom je savjetovanju o Muslimanima otvoreno progovorio jedino Branislav Đurđev, mada se i u ostalim diskusijama vidjelo da je upravo to pitanje ključno u razumijevanju problema etničkih odnosa u Bosni i Hercegovini. Đurđev je tada kazao:

> Rekao bih nešto što se tiče formiranja muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini. Kad je o tome riječ, moram da kažem da se proces

> formiranja bosanskohercegovačkog muslimanskog naroda ne sastoji samo u islamizaciji nego i u postepenoj društvenoj diferencijaciji u okvirima osmanske vlasti. Prirodna diferencijacija bosanskohercegovačkih masa, koja se sastojala u očuvanju srpskohrvatskog jezika i drugih domaćih specifičnosti u životu tih masa, razumije se, dolazi u prvi red. Ali je to moralo biti ispunjeno društvenim sadržajem da bi bosanskohercegovački muslimanski narod bio narod u feudalnom smislu. Pri tome je najvažnije pitanje postanak i razvitak domaće feudalne klase u Bosni i Hercegovini.

Đurđev razvija tezu kako se postepeno odvijao proces stvaranja domaće, muslimanske, feudalne klase, koja se kroz poseban status spahija i zaima u Bosni krajem 16. i u prvoj polovini 17. stoljeća, te naročito tokom 18. stoljeća procesom čiflučenja, diferencira od osmanskog poretka, a potom će spoljna opasnost povezati "muslimanski narod i domaća feudalna klasa postaje hegemon muslimanskog naroda". Đurđev je potom nastavio:

> Mislim da nećemo izaći na kraj, da nećemo objasniti fenomen naučno, ako prihvatimo teoriju koja samo u islamizaciji, a ne i u diferencijaciji u okvirima osmanskog društva, vidi stvaranje muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini. I to prvo samo u diferencijaciji koja se sastojala u očuvanju prirodno-etničkih osobina muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini, a zatim u diferencijaciji koja se sastoji u prvim začecima

> obrazovanja naroda u feudalnom smislu. Ali mi ne možemo, takođe, izaći na kraj sa drugim shvatanjem koje ne vodi računa da je muslimanski narod u Bosni i Hercegovini u XIX vijek ušao kao narod u feudalnom smislu ne samo u odnosu na ostala dva naroda nego u izvjesnoj mjeri i u odnosu prema vrhovnoj osmanskoj vlasti.

Na ovom je savjetovanju još i Nikola Babić u određenoj mjeri progovorio o Muslimanima kao zasebnom nacionalnom identitetu, tvrdeći kako koncem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća oni ispoljavaju "određene svoje nacionalne individualitete u raznovrsnim oblicima društveno-političkog života" manifestirajući to kroz političko i kulturno organiziranje. Svi ostali su još uvijek bojažljivo spominjali one ideje koje bi mogle biti na tragu afirmiranja muslimanskog nacionalnog identiteta, odnosno historijske utemeljenosti tog identiteta.

S obzirom da se ovdje radilo o diskusiji potaknutoj problemima oko pisanja Historije naroda Bosne i Hercegovine iznenađuje izbjegavanje otvorene diskusije o problemima nacionalnih identiteta, posebno nacionalnog identiteta Muslimana. Vidimo, također, kako je javno promoviranje te zasebnosti više namijenjeno onim historičarima koji su, s obzirom na vlastiti nacionalni identitet, mogli imati najmanje problema zbog javnog promoviranja ideje o muslimanskom nacionalnom identitetu.

Druga krizna situacija, kada su historičari iz Bosne i Hercegovine diskutirali i o nacionalnom identitetu Muslimana, otvorila se nakon pojave separata "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina" u okviru *Enciklopedije Jugoslavije*. Ovoga puta je odnos snaga ipak bio nešto drukčiji, jer je politički vrh Republike stao u odbranu separata, ocijenivši napade na separat

kao novi "talas negativnog odnosa prema BiH kao jedinstvenoj kulturnoj sredini". Takve negativne tendencija prema BiH imaju za cilj "osporavanje kulturnog identiteta BiH", kakav je slučaj bio i sa negativnim reakcijama na formiranje Univerziteta, organiziranje Akademije nauka i umjetnosti BiH ili organiziranja Zimskih olimpijskih igara. Ipak su historičari, na inicijativu Društva istoričara BiH, organizirali 29. maja 1984. raspravu o historiografskim tekstovima objavljenim u separatu. Činilo se to posve nepotrebnim, jer je republički politički vrh prethodno stao iza separata, ali je ovo bila prilika da se još jedanput čak problematizira pitanje nacionalnog identiteta Muslimana. Očito su tada postojale već određene manje vidljive podjele u političkoj eliti, a u procjepu tih podjela organizirana je i ova debata. U ovoj diskusiji su učestvovali Desanka Kovačević-Kojić, Avdo Sućeska, Dževad Juzbašić, Nusret Šehić, Drago Borovčanin, Rasim Hurem i Muharem Kreso, dok je Nedim Filipović odbio učestvovati u diskusiji, ali je napisao široko obrazloženje koje ima karakter diskusije. Medievistica Desanka Kovačević-Kojić, kritizirala je tekst o srednjovjekovnoj Bosni, posebno naglašavajući kako se radi o prerađenom tekstu Ante Babića iz prethodnog izdanja *Enciklopedije* (iz 1956). Ona je optužila i urednika separata da je nedopušteno dao da se raniji tekstovi prerađuju, a dopustio je i umetanje posve novih dijelova teksta bez ikakvog objašnjenja, da bi na kraju dodala kako se u separatu "ljudi [koji su živjeli u srednjovjekovnoj Bosni] često nazivaju Bošnjacima, a ne kaže se da su se nazivali i Srbima".

Ipak, najznakovitija je bila diskusija Nusreta Šehića, koji je bio urednik historije u tom separatu, te recenzent dijelova o historiji Bosne i Hercegovine. No, kada su počeli napadi na separat, Šehić se počeo braniti kako nije imao nikakvog utjecaja na recenzentski ili urednički dio posla, svaljujući svu odgovornost na glavnog urednika Muhameda Filipovića. Filipović je u svom

pismu upućenom predsjedniku Naučne sekcije Društva istoričara Avdi Sućeski naveo da je u ovom separatu cilj bio prevazići nedostatke iz prvog izdanja *Enciklopedije* iz 1956. (kada Bosna i Hercegovina nije predstavljena kao "historijska kulturna cjelina" i kada nije priznavan nacionalni identitet Muslimana). Upravo taj pristup je i bio ključni razlog da su i Filipović i separat optuženi za isticanje "bosanskog duha" i "muslimanskog nacionalizma" u separatu. Ipak, većina historičara se u ovoj diskusiji držala dosta suzdržano i izbjegavala takve kvalifikacije, što otvara novo pitanje pravih motiva za otvaranja ovakve diskusije, pogotovo što su podršku Filipovićevoj redakciji dali tadašnji ključni politički lideri.

Nova krizna situacija u 1990-im godinama otvorila je i nove debate o muslimanskom nacionalnom identitetu. Ponovo su se aktivirale podjele iz kraja 1960-ih godina, a u historiografiji su se obnovile ne samo linije podjela nego su se čak i personalne podjele poklopile sa podjelama kakve su vladale 1960-ih godina. Ponovo su ključni diskutanti među historičarima bili oni koji su se snažno angažirali na priznanju muslimanskog nacionalnog identiteta 1960-ih godina (Atif Purivatra i Mustafa Imamović), s tim da su sada znatno aktivniji bili oni koji su se pod utjecajem nekih emigranata, prije svih Adila Zulfikarpašića koji se tada vratio u Bosnu, snažno zastupali ideju bošnjačke nacionalne nominacije. Ključna je tu bila knjiga književnika Alije Isakovića, koja je predstavljala izbor tekstova o "nacionaliziranju" Muslimana od kraja 19. do kraja 20. stoljeća. Potom su Atif Purivatra i Mustafa Imamović, skupa sa Rusmirom Mahmutćehajićem, objavili posebnu knjigu pod naslovom *Muslimani i bošnjaštvo*. Ključna poruka ove knjige težila je ka jačanju muslimanskog nacionalnog identiteta i očuvanju muslimanske nacionalne nominacije, a odbacivanju ideje bošnjaštva. Mustafa Imamović, historičar koji je 1960-ih godina

svojim pisanjem doprinosio afirmiranju muslimanskog nacionalnog identiteta, oslanjao se na rezultate socioloških istraživanja, prema kojima se svega 1,82% ljudi u Bosni i Hercegovini izjašnjavalo u prilog bošnjačke nacionalne nominacije, i tvrdio kako je ideja bošnjaštva historijski prevladana. Imamović će krajem 1990-ih postati prvi historičar koji je napisao sintetičku *Historiju Bošnjaka* odlučno se zalažući za bošnjačku nacionalnu nominaciju.

Imamovićev veliki protivnik iz 1960-ih godina, Enver Redžić, krajem 1990-ih objavio je izuzetno polemičku knjigu o muslimanskom nacionalnom identitetu u historiografiji, ali su se u fokusu njegove kritike našli upravo Imamović i Hadžijahić, koje je Redžić smatrao historičarima koji su svojim historiografskim radovima utemeljili "muslimansku naciju". Redžić se odlučno zalagao za bosansku nacionalnu nominaciju.

Tako smo se ovom Redžićevom knjigom vratili na debate o bošnjačkom nacionalnom identitetu kakve su u historiografiji vođene i tokom 1960-ih godina. Karakteristika nastupa dijela historičara u 1990-im godinama jeste snažna mitologizacija bošnjačke povijesti, kako bi se što čvršće i što dublje u povijest utemeljila ideja o bošnjačkoj nacionalnoj zasebnosti. Ovaj dio historičara se nije, poput Mustafe Imamovića ili Atifa Purivatre, bavio problemom nominacije, nego su nastojali inaugurirati posve novi koncept bošnjačke nacije. U tom se posebno istakao arheolog Enver Imamović, dok je osmanist Ahmed Aličić promovirajući ideju bošnjaštva nastupao kao zastupnik integralnog bošnjaštva i negiranja povijesne utemeljenosti nacionalnog identiteta Hrvata i Srba u Bosni i Hercegovini. Njima je u prilog išla nova situacija, nastala nakon što je 1993. zvanično došlo do prenominiranja nacije iz "Musliman" u "Bošnjak".

U prvoj deceniji 21. stoljeća čak su se pojavile i ideje o novim nacionalnim nominacijama (ovoga puta bilo je prijed-

loga da se Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini prenominiraju i "Bosanske Srbe" i "Bosanske Hrvate", kako bi se razlikovali od Srba i Hrvata koji žive izvan Bosne i Hercegovine i koji Bosnu i Hercegovinu ne doživljavaju svjom domovinom). Ovi su prijedlozi veoma ličili prijedlozima koje smo mogli susresti u debatama tokom 1960-ih godina, kada se "nadijevalo" ime Muslimanima. Tako se pred našim očima zatvorio krug debate o nacionalnom identitetu Bošnjaka započet početkom 1960-ih godina.

(Izlaganje u Chisinau, Moldavija, 15. oktobar 2009. godine)

Između kritičke historiografije i ideološkog revizionizma

PROFESOR Todor Kuljić u svojoj knjizi *Prevladavanje prošlosti* smatra kako je "revizija istorijske slike razumljivo nastojanje za preispitivanje tumačenja prošlosti, skidanje sa prošlosti sloja legende, da bi lakše shvatili sadašnjost. Istoriografija je upućena na stalno preispitivanje istorijske slike, da ova ne bi prerasla u statičnu legendu. Ovo preispitivanje razlikuje se od revizionizma, tj. prerade prošlosti koja je nošena jasnim ili prikrivenim namerama pravdanja užih nacionalnih ili političkih ciljeva. Za tumačenje prošlosti snažno su zainteresovane vladajuće snage pa je u njemu uvek prisutan sloj društvenointegrativnog znanja kojim se poredak opravdava. Zato je shvatljiva potreba za revizijom istorije kada se temeljno promeni priroda režima i ukine tradicionalna društvenointegrativna misao. Ali revizionisti ne menjaju samo tumačenje činjenica, nego im izvrću smisao ili ih direktno osporavaju. To je revizionizam u užem smislu". Profesor Kuljić dalje razvija dosta utemeljen teorijski koncept različitih vrsta revizionizma u historiografiji dokazujući kako su revizionizmu historije bila podložna sva društva, posebno koncem XX stoljeća. On navodi primjer jednog historičara koji je, pišući o reviziji negativne slike o Trećem Reichu, utvrdio

postojanje najmanje tri “obrasca ili stupnja” revizionizma: jedan stupanj je potpuno negiranje nacističkih zločina (konclogori su apsolutna laž); drugi model koji ne poriče zločine, ali ih relativizira ističući kako je Treći Reich imao i pozitivnih strana i treći model koji ne poriče zločine, ali ih uspoređuje sa drugim zločinima (sa komunističkim). Kuljić govori i o pojavi jezičkog revizionizma, koji se ispoljava kroz distanciranje od ranijih pojmova uobičajenih u historiografiji (npr. više se ne govori o eksploataciji nego o ugrožavanju ljudskih prava, ne govori se o kapitalizmu nego o preduzetničkom društvu i sl.)

U postjugoslavenskim zemljama mogu se uočiti svi mogući modeli revizionizma prošlosti, i to ne samo nedavne nego i najstarije prošlosti. Ta revizija se odvijala kako kroz historiografiju (koja je pod okriljem kritičkog pristupa revidirala prošlost ne samo novim tumačenjem poznatih činjenica nego pukim izmišljanjem činjenica), tako i u javnom diskursu putem printanih medija, koji su bili znatno pogodniji za efekte koji su se željeli postići revizijom prošlosti. Može se uočiti kako je postojalo beskrajno mnogo modela revizije, ali ono što se čini zajedničko svim postjugoslavenskim zemljama jeste revizija zajedničke prošlosti, odnosno revizija jugoslavističkog razdoblja. Valja istaknuti kako je pri tome ta revizija ipak bila različitoga stupnja u pojedinim zemljama. Revizijom jugoslavenskog razdoblja se, zapravo, nastojalo napraviti jasan diskontinuitet spram tek raspadnute države i njezina osamdesetčetverogodišnjeg trajanja, kako bi se preradom te prošlosti konstruirala što ljepša predjugoslavenska prošlost i pronašli dublji povijesni argumenti za utemeljenje novih država i novih vladajućih ideologija. U nekim zemljama “historiografija” (odnosno oficijelne historiografske institucije) se aktivno uključila u reviziju prošlosti, dok je u nekim postjugoslavenskim zemljama historiografija dobrim dijelom ostala izvan toga.

Očito su u tome najdalje otišle historiografije u Srbiji i Hrvatskoj. Nedavno je profesor Đorđe Stanković u jednom eseju oštro kritizirao revizionistička nastojanja u srpskoj historiografiji. On tvrdi kako revizionistički historičari uz podršku političkih struktura stvaraju u medijima novu sliku prošlosti. Profesor Stanković tvrdi kako vladajući establishment u Srbiji nastoji po svaku cijenu rehabilitirati sve što se dešavalo prije 6. aprila 1941, te da "u medijima i izjavama revizionističkih istoričara i medija ima sve više obnavljanja nacističkog i konzervativnog vokabulara". Stanković se ovako okomio na najnoviju generaciju revizionističkih istoričara u Srbiji: "U svojim javnim nastupima, raspravama i knjigama revizionističkog karaktera, učešćem i na najbeznačajnijim naučnim skupovima i promocijama knjiga, pokušavaju da oblikuju novu istorijsku svest. Putem privatnih veza i veza po 'partajnoj liniji', dozvoljeno im je da pišu čak i udžbenike za osnovne i srednje škole. Najviše su tamo gde ima najviše 'partajnog novca'. Jedan od pisaca udžbenika, kao urednik u Zavodu za izdavanje udžbenika, kasapi, po svom ubeđenju, nekoj samo njemu poznatoj metodologiji, autorske rukopise. Drugi, njegov školski drug, pisac trotomne istorije ravnogorskog pokreta, (...) naveo je tri ugledna profesora Univerziteta kao recenzente a oni nisu videli ni konačan rukopis niti su napisali ijednu reč recenzije! I umesto da se nađe u Palati pravde (...) stigao je da dobije čak i nagradu 'Vuk Karadžić'!"

Profesor Stanković navodi i druge slučajeve "forsiranja" revizionističkih historičara u Srbiji (ako ne možeš napisati dobru doktorsku disertaciju – možeš doktorirati na drugom univerzitetu i postati savjetnik ministra odbrane). "Ko zna, možda je to budući ministar odbrane? (...) Ima i onih koji se lome između dosledne stručnosti i vrednosti koje nameće novo vreme. Nije im lako kada vide da se istorijom bave i uspešno

objavljuju knjige istoriografskog karaktera advokati, istoričari književnosti, bankarski činovnici, bibliotekari, svedoci događaja 'sa repa kolone', čisti amateri nepoznate profesije ali zaljubljenici u razne istorijske ličnosti. Istoriju pišu i sveštenici i igumani, svedoče starci od 80 i 90 godina, 'bivši vlasnici svega i svačega', potomci srpskog srednjovekovnog plemstva (novine pišu da ih ima oko 2.000). Prođu imaju najviše oni koji pišu o 'komunističkom teroru', ravnogorskom pokretu i antijugoslovenstvu – ne možete otvoriti novine ili uključiti televizor a da te tri teme nisu svakodnevno prisutne. Sada se pridodaje i Tito. Ali, sve bi mi to mogli da strpamo u jedan koš – 'sektu profesionalnih antikomunista' danas, za razliku od postojanja 'sekte profesionalnih revolucionara – komunista' u XX veku. Koliko su oni sve bučniji i prisutniji, čitateljstvo i gledaoci su sve zbunjeniji i ćutljiviji. Kao u nekom sudbonosnom iščekivanju!"[1]

U Hrvatskoj je situacija, čini mi se, mnogo kompliciranija. Tamo svako svakoga optužuje za "revizionizam". Prije nekoliko godina u Institutu "Ivo Pilar" je upriličen razgovor o dostignućima hrvatske historiografije.[2] Od brojnih rasprava izdvajam raspravu Ante Birina, koji na jednom mjestu veli da se historičari, koji se bave razdobljem hrvatske povijesti u Drugom svjetskom ratu, ukoliko pokušavaju to razdoblje sagledavati izvan ideoloških okvira koje je nakon rata uspostavila komunistička vlast, dovode u opasnost da "budu izloženi optužbama za revizionizam, taj novoustoličeni sinonim za fašizam".[3] Birin se posebno osvrnuo na pisanje Ive Goldsteina, koji je u svojim radovima među revizioniste u hrvatskoj historiografiji

[1] Đorđe Stanković, "Mediji i kultura sećanja", *Tokovi istorije,* 1-2/2006.

[2] *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*. Uredili: Srećko Lipovčan i Ljiljana Dobrovšak. Zagreb: Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 2005.

[3] *Hrvatska historiografija XX. stoljeća*, 39.

ubrojao F. Tuđmana, J. Jareba, A. Benigara, M. Cotu, J. Krištu, J. Jurčevića i druge. Osim Birina, u ovom se zborniku oglasio i Ivo Goldstein koji zastupa tezu kako je povijesni revizionizam nova politička vlast u Hrvatskoj od 1989/90. uključila u svoj politički program. Njegova je teza da je potrebno raspravljati paralelno kako o "partijnosti", odnosno o zvaničnom utjecaju KPJ na historiografiju poslije Drugog svjetskog rata, tako i o revizionizmu od 1989/90. godine potkrepljujući to nizom konkretnih primjera.[4]

U ostalim postjugoslavenskim zemljama situacija je slična kao i u Srbiji i Hrvatskoj. U Bosni i Hercegovini revizija prošlosti se odvijala na nekoliko razina. Mi želimo pokazati kako se ta revizija prošlosti odvijala u historiografiji, a kako u publicistici i javnom diskursu. Navest ću samo nekoliko primjera revizionističkih pogleda u historiografiji, zatim primjer revizije uloge mladomuslimanskog pokreta u publicistici, te se zadržati kratko na reviziji prošlosti u javnom diskursu, na primjeru debata u promjeni naziva ulica, uloge pojedinih pokreta u Drugom svjetskom ratu i podizanju spomenika, te na kraju spomenuti odnos revizionističkih pogleda na prošlost i historijskih mitova potcrtavajući teškoće na koje se nailazi u pokušaju definiranja koji su to pogledi revizionistički.

Čini mi se kako je historiografija u Bosni i Hercegovini većim dijelom ostala izvan revizionističkih talasa, premda je nastalo nekoliko knjiga usmjerenih u tom pravcu. U Bosni i Hercegovini se manje u historiografiji a više u javnom diskursu, prerađivala prošlost predsocijalističkog jugoslavenskog razdoblja, dok je socijalističko razdoblje bilo ipak manje načeto ovim sindromom. Ovdje se koplja lome oko srednjovjekovne bosanske historije,[5] pri čemu mnogi samo za sebe prisvajaju

---

[4] *Hrvatska historiografija XX. stoljeća*, 59-71.

[5] U posljednje vrijeme imamo i nekoliko djela sasvim drukčijeg pogleda na

bosansku srednjovjekovnu državu, ne zna se pravi karakter osmanske vladavine u Bosni jer su ocjene radikalno različite, poteže se pitanje kontinuiteta i diskontinuiteta, i opet zagovornici različitih koncepcija one druge smatraju revizionistima i mitmejkerima i slično. Svi radikalno mijenjaju ocjenu položaja Bosne u razdoblju između dva svjetska rata, uz napomenu da jedni ocjenjuju to razdoblje izuzetno pozitivnim a drugi izuzetno negativnim. Ovisi da li se o tome knjige pišu u Banjoj Luci ili Sarajevu.

Ipak, možda je drastičniji slučaj sa razdobljem Drugog svjetskog rata. Ovdje, ipak, nije napravljena revizija pogleda kao u drugim zemljama, ali je bila prisutna tendencija revizije povijesti muslimanskih građanskih snaga i karaktera partizanskog pokreta. Djelomično je to zastupljeno čak i u poznatoj knjizi *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, u kojoj su sadržane neke ocjene koje traže novo preispitivanje. Autoritativna knjiga o tome je ipak knjiga akademika Envera Redžića, u kojoj o tome nema niti traga. Ocjene o "padu Tuzle pod kontrolu partizana" nisu našle svoje revizionističke suputnike među profesionalnim historičarima.

Problem, međutim, nastupa u onom trenutku kada treba odgovoriti na pitanje šta se to, zapravo revidira, i koliko je u pitanju revizija prošlosti, a koliko revizija historiografije. S tim problemom se možemo suočiti ako usporedimo poglede na stariju bosanskohercegovačku povijest. Tu možemo vidjeti oživljavanje određenih teza s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Premda se nositelji tih teza obično kvalificiraju kao revizionisti, oni

---

najstariju historiju Bosne i Hercegovine. Tako, na primjer, Ibrahim Pašić nastoji argumentirati tezu o ilirskom porijeklu Bošnjaka, ali će ta njegova teza trebati puno više argumenata od onih koje je već ponudio (Ibrahim Pašić, *Kulin i Prijesda. Dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*. Zenica: Društvo historičara, 2006.).

bi se prije mogli nazvati *revitalistima*, s obzirom da oživljavaju već ranije iznesene teorije, pa oni, prema tome, ne revidiraju prošlost, nego samo oživljavaju već ranije oblikovanu spoznaju prošlosti, koja se u većem dijelu nauke smatra već zastarjelim razumijevanjem. To se posebno lijepo može pratiti na primjeru oživljavanja starih teorija o Crkvi bosanskoj, koje je utemeljio Franjo Rački, kao i oživljavanju nekih teorija o porijeklu stanovništva u Bosni i Hercegovini, koje su u nekim naučnim krugovima bile prisutne krajem 19. i početkom 20. stoljeća, da bi se kao "novi" pogledi opet oživjeli krajem 20. stoljeća. Knjiga dr. Peje Ćoškovića o problemu Crkve bosanske pokazala se kao veoma smireno i temeljito naučno djelo, bez političkih refleksija. Možda je ova Ćoškovićeva knjiga, zapravo, dobar primjer zrelih historiografskih pogleda. Ćošković je koristio zbirke već objavljenih dokumenata, ali je svojom interpretacijom znatno utjecao na tzv. pozitivno revidiranje, bez ikakvih političkih ili drugih izvan-naučnih poruka. Na žalost, nije isti slučaj sa nekim drugim knjigama koje su se bavile razvojem bosanskog stanovništva i bosanske države, posebno najstarijih razdoblja, a koje su oživljavale stare teorije i smještale ih isključivo u savremeni društveni i politički kontekst.

Knjiga dr. Enesa Pelidije o Banjalučkom boju je lijep primjer djela u historiografiji u Bosni i Hercegovini koje uspješno objedinjava novootkrivene povijesne dokumente i već postojeće teorije i pokazatelj je sazrijevanja historijske nauke temeljene na novim povijesnim izvorima, ali uz zadržavanje tradicionalnih pristupa historijskim istraživanjima, posebno historije Bosne i Hercegovine u osmanskome razdoblju. S druge strane, knjiga Ahmeda Aličića o autonomističkom pokretu znatno odstupa od tradicionalnih pristupa našoj povijesti, mješavina je pokušaja primjene novog modela istraživanja usmjerenog na čitavo društvo, s novim dokumentima, ali i snažnom poli-

tičkom konotacijom, pa ovakvi revizionistički pristupi uvelike obesnažuju pozitivne strane ove knjige. Ovu je Aličićevu knjigu doista najbolje smjestiti u prostor između kritičke historiografije i ideološkog revizionizma.

Ovdje je, ipak, napravljena velika revizija pogleda na tzv. mladomuslimanski pokret, ali, opet, više u krugu publicista nego profesionalnih historičara. Doduše, jedan je historičar na jednoj lokalnoj TV, govoreći povodom smrti Alije Izetbegovića, govorio o mladomuslimanskom pokretu kao naprednom i revolucionarnom pokretu, poput nekih drugih evropskih "mladih" pokreta ("Mlada Italija" i slično). Ali, to nije našlo odraza u historiografiji.

U Bosni i Hercegovini nije, poput Hrvatske na primjer, došlo do velike revizije prošlosti jugoslavenskog socijalističkog razdoblja, što se može uočiti već na temelju činjenice da je ovdje sjećanje na socijalizam i Tita većim dijelom pozitivno nego negativno. U javnom diskursu pokazalo se to prilikom pokušaja promjene naziva Titove ulice u središnjem dijelu Sarajeva i njezino prenominiranje u Ulicu Alije Izetbegovića. Reakcije javnosti su bile toliko snažne da se od toga odustalo. Taj pokušaj promjene naziva ulice jedan je od pokazatelja kako sjećanje na socijalizam i Tita u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini nije podleglo negativnoj reviziji prošlosti.

Slično se nedavno dešavalo u Hrvatskoj, gdje se povela raspravao o tome da jedan trg u Zagrebu dobije ime Franje Tuđmana. O tome se vodila javna diskusija u štampi, nakon što je *Jutarnji list* objavio prijedlog da se Markov trg nazove Trg Franje Tuđmana. Ova rasprava oko imenovanja jednog trga u Zagrebu imenom Franje Tuđmana veoma je ličila raspravi o promjeni Titove ulice u Sarajevu u Ulicu Alije Izetbegovića. Čak su u jednoj fazi rasprava i prijedlozi bili slični (prijedlog da se aerodromi u tim gradovima nazovu po Tuđmanu odno-

sno Izetbegoviću). Razlika je u tome da je u Sarajevu raspravi izostao akademski karakter i ona se svela više na politička prepucavanja, mada je i rasprava u Zagrebu, u kojoj su sudjelovali i znanstvenici (poput, na primjer, Nevena Budaka ili Zdravka Tomca) imala više politički nego znanstveni karakter, što je bjelodano došlo do izražaja u emisiji novinara Željka Rogošića i Tihomira Dujmovića *Dvoboj* TV Nova 14. septembra 2006. kada je N. Budak odbacivao ideju o preimenovanju Trga sv. Marka u Trg Franje Tuđmana, dok je Tomac, iako nije izravno tražio preimenovanje toga trga u Trg F. Tuđmana, snažno zastupao tezu da se neki središnji trg mora preimenovati u Tuđmanov trg. Budak je zastupao tezu kako se promjenom naziva ulica i trgova zapravo vrši revizija prošlosti, a povijest je pokazala kako i inače nije dobro često mijenjati nazive ulica.

No, možda je, zapravo, mijenjanje naziva ulica, ali i obilježja u tim ulicama, također važna karika u procesu revizije prošlosti u javnom diskursu: kao dokaz za ovu tvrdnju samo bih naveo situaciju u Brčkom, gdje se vodila ogorčena debata oko toga kakav spomenik treba izgraditi u središtu grada. Dok su Srbi već ranije tu izgradili spomenik Draži Mihailoviću, kao i spomenik "srpskim braniocima Brčkog", Bošnjaci i Hrvati su, u nemogućnosti da izglasaju odluku o uklanjanju tog spomenika, pokušali izgraditi spomenik stradalim Bošnjacima i Hrvatima u ratu 1992-1995. Tamošnja Socijaldemokratska partija je javno optužila sve srpske stranke iz tog grada i SPC da ne dopuštaju izgradnju takvog spomenika kako bi središnji dio grada ostao naglašeno srpski. Srpske političke stranka i SPC, pak, ističu, kako bi izgradnja takvog spomenika značila ugrožavanje nacionalnih osjećaja Srba. Očito je da ovdje borba za izgradnju spomenika u sebi uključuje, zapravo, borbu za izgradnju bolje prošlosti, ili odgovarajuće prošlosti. A tridesetak godina ranije, na primjer, sarajevsko "Oslobođenje" do-

nosi vijest o otkrivanju spomenika palim borcima Semberije, Srijema, Mačve i Slavonije u Bosanskoj Rači na ušću Drine u Savu, koji "simbolizuje zajedničku borbu naroda i narodnosti iz mjesta pored dvije rijeke". Radilo se o spomen-kosturnici u kojoj su pohranjeni ostaci 666 ratnika iz ovih regiona, izginulih u Semberiji u periodu od 1941. do 1945. godine".[6] Ili, možda je bolji primjer slučaj sa obilježavanjem bitaka na Neretvi i Sutjesci. Ono što se posljednjih godina dešava sa obilježavanjem tih bitaka zapravo je velika revizija prošlosti u kojoj sudjeluju čak sami sudionici bitke. Podjela među partizanima, i različite ocjene karaktera bitke, posljedica su promjena u savremenim političkim odnosima.

Cilj tih nastojanja je, zapravo, prisvajanje i revizija prošlosti.

Tako, dok jedni govore o hiljadugodišnjem kontinuitetu Bosne, gradeći na tome mit o temeljnom narodu, drugi u javnom diskursu kroz političko-vjerske manifestacije, kakve su, na primjer, manifestacije na Bobovcu posvećene srednjovjekovnoj bosanskoj kraljici Katarini, koje također tragaju za vlastitim korijenima i te korijene prisvajaju isključivo za sebe. Pri tome jedni druge smatraju "revizionistima". To je isto kao kada se nakon nekoliko generacija nasljednici, koji su svi postali različitoga zanimanja, uvjerenja i slično, počnu prepirati oko toga kome pripada posjed ili dvorac njihovoga davnog zajedničkog pretka.

Ali, ovdje se dešava nešto drugo, što nije primjetno u drugim postjugoslavenskim zemljama. Ovdje se pokušaji revizije prošlosti usko vežu za fenomen historijskih mitova, pri čemu se to ispoljava na način da se u javnom diskursu manje fokusira na reviziju samo nekih pitanja bosanske povijesti nego se pažnja usmjerava na Bosnu i Hercegovinu kao povijesnu či-

[6] *Oslobođenje*, 5. juli 1973, 1.

njenicu. Tu je, možda, moguća usporedba sa Makedonijom, o čemu će na ovoj konferenciji govoriti kolega Čakarjanevski iz Skopja. U suštini, teza o apsolutnoj i neprekinutoj hiljadugodišnjoj državnoj tradiciji, kao i teza o jasnom i apsolutnom diskontinuitetu te državnosti, samo su dva pola istog pokušaja. Ali, zastupnici i jedne i druge teze su u startu spremni jedni druge okvalificirati kao revizioniste i mitmejkere. Pokazala je to i nedavno rasprava o tzv. fenomenu konsocijacije u Bosni i Hercegovini, pa je, na primjer, akademik Muhamed Filipović u intervjuu *NTV '99* (13. oktobra 2006) spremno optužio zagovornike tog modela kako vrše veliku reviziju bosanske povijesti s ciljem dokazivanja kako u povijesti nije nikada niti postojalo bosansko društvo, nego su tu uvijek postojala tri odvojena društva, pa i danas, prema Filipovićevom mišljenju, zahtjevi za konsocijativnim ustrojem Bosne i Hercegovine teže formiranju tri odvojene zajednice koje bi razbile bosansko društvo, ali i bosansku državu kao jedan okvir unutar kojega se to društvo razvijalo i izgrađivalo tokom povijesti. To je, prema njegovom mišljenju, najeklatantniji primjer revizije bosanskohercegovačke prošlosti.[7]

Ipak, čini se kako je na bivšim jugoslavenskim prostorima najprisutnija revizija najnovije povijesti. U Hrvatskoj, nakon sve većeg broja podignutih optužbi protiv vodećih ličnosti iz vojnog i političkog vrha iz vremena rata, ističu kako je na djelu velika revizija Domovinskog rata, odnosno otvoreno falsificiranje povijesti. U tome, prema tim ocjenama, sudjeluju brojni mediji, političari te Haaški sud. U Bosni i Hercegovini je sličan

[7] Oštru kritiku Filipovićevih shvatanja bosanskohercegovačke povijesti dao je Dubravko Lovrenović ("O historiografiji iz Prokrustove postelje. Kako se i zašto kali(o) bogumilski mit". *Status*, br. 10, jesen 2006, 256-286). Lovrenović Filipovića smatra revizionistom pokazujući to primjerom njegova odnosa 1960-ih godina prema bogumilstvu (koje tada tretira mitom) i početkom 21. stoljeća (kada bogumilstvo proglašava sastavnim identitetom Bošnjaka).

pristup: s jedne strane se stalno inzistira na "agresiji", dok se s druge strane uporno brani teza o "građanskom ratu". Tretiranje pitanje genocida, etničkog čišćenja i slično okupira pažnju nekih medija i ovih dana. Ova bitka će trajati dugo, a možda neće nikada niti biti završena! Priče o našoj historiji će se još jedno vrijeme odvijati u koordinatama planova za političku budućnost ovih prostora (Evropa, srednja Evropa ili Zapadni Balkan). Ovo će samo potvrditi tezu kako nema historije. Postoje samo historičari.

(*Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije. Zbornik radova.* Sarajevo: Institut za istoriju, 2007, 11-19)

O konstruiranju identiteta

LUCIEN FEBVRE, za koga mnogi tvrde da je tvorac moderne historijske nauke, na jednom je mjestu zapisao: "Da biste se bavili historijom, odlučno okrenite leđa prošlosti i počnite da živite", jer "nauka se ne pravi u kuli od slonovače, već od samog života. Prave je živi ljudi uronjeni u sadašnjicu." Tu se, možda, krije i važnost bavljenja temama identiteta. Kako piše američki povjesničar John R. Gilis, pojam identiteta popularizirao je Erik Erickson kasnih pedesetih godina 20. stoljeća i od tada je taj pojam primio "začuđujući raspon značenja" postajući "najčišći od svih klišeja." Gilis dalje piše: "Danas se čini da svatko zahtijeva pravo na vlastiti identitet. Pojedinci, podskupine i nacije, svi zahtijevaju identitet, kao da je u pitanju životna potreba. Identitet je zadobio status svetog predmeta, 'apsolutne važnosti', nečega što je vrijedno da se za nj borimo i umiremo. Onima koji vjeruju da ga nemaju, identitet se čini još jedinstvenijim i vrednijim. S druge strane, suvremeno društvo zahtijeva od nas da igramo toliko mnogo različitih uloga da su barem neki od nas u agoniji zbog (...) 'multifrenije' - stanja u kojem imamo previše sukobljavajućih 'ja', previše identiteta."[1]

[1] John R. Gillis, "Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa", Maja Brkljačić – Sandra Prlenda (prir.), *Kultura pamćenja i historija*, Zagreb: Golden mar-

Pojam identitet je postao veoma moderan u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini, i u vezi s različitim poimanjem identiteta u posljednje vrijeme kod nas su vođene žestoke debate, u koje su bili uključeni i neki historičari. Polazeći od naprijed navednog stava Luciena Febvrea ja ću priču o identitetu Bosne i Hercegovine upravo početi uronjen u sadašnjost, iako to nije svojstveno mojem razumijevanju posla historičara. Ipak, "povjesničari su (...) samo ljudi koji i sami participiraju u punini društvenog života iz kojeg se ne bi mogli isključiti osim po cijeni ozbiljnog mentalnog poremećaja."[2] Naime, jedan dio sudionika u suvremenim debatama o identitetima, posebice u javnom diskursu u Bosni i Hercegovini, tvrdi kako je to u biti promašena tema i da o identitetima diskutiraju samo oni koji imaju problema sa vlastitim identitetom. S druge strane, prisutna je prilično masivna kampanja "konstruiranja" identiteta, koja je toliko intenzivna da se ponekad čini da živimo u nekom sasvim drugom svijetu, a ne onom kojega osjećamo oko sebe. To je dokaz koliko su u pravu oni koji tvrde kako identiteti nisu fiksni, nego "reprezentacije ili konstrukcije stvarnosti, subjektivni prije nego objektivni fenomeni." To je kod nas dovelo do stanja gotovo općeg ludila; do stanja u kojemu "svi djeluju kao ludi, pa tako svako ludilo izgleda normalno". Ilustrirat ću to primjerom iz sredine 2009, kada je sarajevski novinar Josip Vričko u tekstu naslovljenom "Bošnjaci bi Bosnu bez Hrvata" za argumentiranje svoje teze o Bošnjacima u pomoć pozvao Samuela Huntingtona, i tom je prigodom napisano: "Ne zaboravimo, iste te godine (govori se o 1994. godini kada je, navodno, Alija Izetbegović promovirao tezu o Bošnjacima kao temeljnom narodu u BiH, op. H.K.), sredinom travnja, kao što

---

keting – Tehnička knjiga, 2006, 172.

[2] Mladen Ančić, *Što "svi znaju" i što je "svima jasno". Historiografija i nacionalizam,* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008, 77.

je to u knjizi *Sukob civilizacija* napisao Huntington, dvije tisuće ljudi prolazilo je središtem Sarajeva mašući zastavama Saudijske Arabije i Turske. Noseći te bajrake, piše Huntington (a Josip Vričko samo citira, op. H.K.) umjesto onih UN-a, NATO-a ili američkih, te su se Sarajlije identificirali s ostalim muslimanima i rekli svijetu tko su im pravi, a tko ne tako pravi prijatelji."[3] Nekoliko mjeseci nakon toga Vričko je tvrdio da su "usred izborne kampanje '96 nošeni naputkom radionice Latić(i) momci kojima je baš tada nestalo žileta, a u stanu izbila poplava tekbirali (... i slavili Homeinija) posred sarajevske Titove ulice. Čime su se stekli uvjeti da i on i Sarajevo uđu u glasovitu (i, dakako, kontroverznu) knjigu Samuela Huntingtona *Sukob civilizacija*, a slijedom čega je pisac (tj. Huntington, op. H.K.) zaključio tko se ovdje afirmira kao prijatelj Bosne. A i kakva se Bosna želi."[4] Očito je da je ovdje Vričko malo promijenio datum događaja kojeg je Huntington uveo u svoju knjigu, premještajući taj događaj iz aprila 1994. u 1996., jer mu se to, očito, ipak učinilo primjernijim vremenom. Suština poruke je međutim ostala ista. Sve je bilo usmjereno na konstruiranje slike koja pokazuje Sarajevo kao grad čijim se ulicama snažno valja talas "islamizacije" koji postaje prijetnja Gradu. Takvo konstruiranje identitetske slike nije nikakva novina, s obzirom da je to sasvim u skladu sa konceptom konstruiranja društvene stvarnosti, o čemu su pisali Peter L. Berger i Thomas Luckmann.[5] Oni su, naime, utvrdili kako postoje situacije kada ljudi *kon-*

[3] Josip Vričko, "Bosna izbliza. Bošnjaci bi Bosnu bez Hrvata", *Vijenac*, br. 401-403, 16. travnja 2009.

[4] Josip Vričko, "Široki i pod Brijegom", *Oslobođenje*, *Pogledi*, 10. oktobar/listopad 2009, 31.

[5] Peter L. Berger, Thomas Luckmann, *Socijalna konstrukcija zbilje. Rasprave o sociologiji znanja*. S engleskog preveo Srđan Dvornik (Izvornik: The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. London: Penguin Books, 1972), Zagreb : Naprijed, 1992.

struiraju svijest o određenoj društvenoj stvarnosti, a potom tako *konstruiranu* društvenu stvarnost smještaju unutar *objektivne društvene stvarnosti* i na taj način *postvaruju* društveni i politički kontekst u skladu sa svojim političkim ili nekim drugim interesima. Tako se stvaraju stereotipi i na temelju njih vodi akcija radi postizanja određenih ciljeva.[6]

Šta pokazuje ovaj primjer? On pokazuje kako se konstruira identitetska slika i kako se tako konstruirana slika putem medija dalje distribuira u svijet, u ovom slučaju se kao posrednik za distribuciju tako konstruirane slike koristi printani medij.

Da li, ipak, postoji neka veza između tako konstruirane identitetske slike i realne slike društvene stvarnosti? Važno je ovdje oslanjanje na Huntigntonovu knjigu, s ciljem postizanja dodatne težine iznesenim tvrdnjama. Doista je Huntington pisao o tome kako su "dvije hiljade" ljudi u Sarajevu 18. aprila 1994. mahali saudijskim i turskim zastavama i time iskazivali svoju identitetsku pripadnost muslimanima. Taj detalj iz Huntingtonove knjige iskoristio je Željko Ivanković u jednom eseju objavljenom u mostarskom časopisu *Status* početkom 2004, a potom i u knjizi *Tetoviranje identiteta*,[7] gdje se navodi da je "dana 18. travnja 1994. godine dvije tisuće ljudi *prolazilo* [je] Sarajevom vijući zastave Saudijske Arabije i Turske. Noseći te barjake, umjesto onih UN-a, NATO-a ili američkih, te su se Sarajlije identificirale s ostalim muslimanima i rekli svijetu tko su im pravi, a tko ne tako pravi prijatelji".[8] U nastavku svoga

[6] Dobar uvid o tome može se vidjeti na temelju stereotipizacije "Turčina" u: Božidar Jezernik (ur.), *Imaginarni Turčin*. S engleskog preveli Alen Bešić i Igor Cvijanović (Izvornik: Imagining "the Turk"), Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.

[7] Željko Ivanković, *Tetoviranje identiteta. Pohlepa za prošlošću (studije i eseji)*. Drugo izdanje. Sarajevo: Rabic, 2009, 206.

[8] Ž. Ivanković, *Tetoviranje identiteta*, 206. (Ivanković upućuje na str. 35 prijevoda)

eseja Ivanković naglašava da su te zastave bile "upravo ono što je iz Sarajeva obišlo svijet te 1994. godine, kao uostalom i Izetbegovićeva izjava o Bošnjacima kao temeljnom narodu u BiH ili Latićeve izjave tipa da mu je bliži musliman iz Indonezije, Pakistana ili Malezije od susjeda Hrvata i Srbina".[9] Mada se mora primijetiti da Huntington govori o identitetskoj slici Sarajlija koji nose saudijske i turske zastave, jasno je da se u kasnijim interpretacijama naglasak stavlja upravo na to da su upravo to slike koje su "iz Sarajeva obišle svijet", pa je to, zapravo, identitetska slika Sarajeva, odnosno sarajevskih Bošnjaka.

Pogledajmo najprije šta Huntington piše u svojoj knjizi. On navodi da se "On April 18, 1994 two thousand people *rallied* (podcrtao H.K.) in Sarajevo, waving the flags of Saudi Arabia and Turkey".[10] Mada može izgledati kao cjepidlačenje, ipak valja primijetiti da Huntington piše da se 18. april 1994. *okupilo* (*rallied*) "dvije hiljade ljudi" koji su mahali saudijskim i turskim zastavama manifestirajući svoju privrženost muslimanskim prijateljima. Zanimljivo je da Huntington na ovom mjestu nije uveo u priču Iran i Homeinijeve slike, ali će on to kasnije u knjizi spomenuti pišući o iranskoj podršci muslimanima u Bosni i Hercegovini. U hrvatskom prijevodu Huntingtonove knjige, što ga je koristio Željko Ivanković, a kasnije i Josip Vričko, naglašava se da je dvije hiljade ljudi toga dana *prolazilo* Sarajevom, za razliku od preciznog srpskog prijevoda, u kojem se navodi da se tada dvije hiljade ljudi *okupilo* u Sara-

[9] Ž. Ivanković, *Tetoviranje identiteta*, 207. Latić je kasnije u medijima nebrojeno puta objašnjavao šta je, zapravo, rekao, ali su mediji njegovu izjavu uvijek donosili u skraćenoj verziji i time joj davali sasvim drugi smisao.

[10] https://webmail.bih.net.ba/uwc/webmail/attach/huntington samuel _p_-_the_clash_of_civilizations__1996_.pdf?sid=&mbox=INBOX&uid=11375&number=4&filename=huntington_samuel_p_-_the_clash_of_civilizations__1996_.pdf, 71; Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*. Drugo izdanje. Preveo s engleskog Branimir Gligorić, Podgorica-Banja Luka: CID-Romanov, 2000, 19.

jevu. Za Ivankovića i Vrička je bilo važno naglasiti upravo to da je u Sarajevu dvije hiljade ljudi *prolazilo* ulicama grada mašući saudijskim i turskim zastavama, jer je taj detalj važan za njihovu konstrukciju identitetske slike tih ljudi (a Izetbegovićeva i Latićeva izjava se tu pojavljuju samo kao dodatni argument, premda te izjave nisu izrečena u to doba), s tim da je Vričko, u odnosu na Ivankovića, doprinio interpretaciji Huntingtonove misli precizirajući da je tih "dvije tisuće ljudi" prolazilo *središtem* Sarajeva, a ne bilo kojim dijelom grada. Kasnije je, kako smo vidjeli, Vričko tu sliku premjestio iz 1994. u 1996. godinu.

Za našu temu je važno kako se Huntingtonova knjiga koristi kao argument za konstruiranje odgovarajuće identitetske slike, u ovom slučaju identitetske slike sarajevskih Bošnjaka, a posredno i Bošnjaka općenito. U kritičkom pristupu Huntingtonovoj tvrdnji o Sarajlijama koji sa saudijskim i turskim zastavama u aprilu 1994. navodno marširaju sarajevskim ulicama, valjalo bi malo pretresti okolnosti u kojima se okupila masa Sarajalija i 18. aprila 1994. demonstrirala gradom, i to u vrijeme opsade i svakodnevnog bombardiranja. Valjalo bi, dakle, kontekstualizirati taj događaj, kako bi se mogao shvatiti njegov pravi smisao.

Šta se dešavalo tog 18. aprila 1994. u Sarajevu? Prije svega, važno je imati u vidu da se sredinom aprila obilježavala druga godišnjica Armije Republike Bosne i Hercegovine te da je tim povodom održano nekoliko manifestacija. Najveća svečanost je održana u Domu ljiljana (Dom Oružanih snaga), a čitava manifestacija je počela "dočekom ratne zastave i smotrom postrojenih jedinica (...) u Prvoj slavnoj motorizovanoj brigadi."[11] Centralna svečanost obilježavanja Dana Armije

[11] "Svečanost u Prvom korpusu. Potvrđeni motivi odbrane", *Oslobođenje*, 15. april 1994, 5; Prva slavna motorizovana brigada. Spasioci Sarajeva". *Oslobođenje*, 15. april 1994, 5.

održana je u Narodnom pozorištu.[12] U to je doba bila intenzivna ofanziva srpske vojske na Goražde, koja je počela 29. marta i trajala do 24. aprila 1994, pa je zbog toga jedno vrijeme bio zatvoren sarajevski aerodrom, jer su srpske snage pucale na UNPROFOR-ove helikoptere.[13] Srpska ofanziva na Goražde nije naišla na adekvatan odgovor međunarodne zajednice, koja je, s druge strane, svojom politikom onemogućavala efikasno naoružavanje i efikasniju odbranu jedinica Armije Republike Bosne i Hercegovine. U jednom trenutku Goražde se našlo na ivici kapitulacije, a predstavnici Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i UNHCR-a su u panici čekali helikoptere da se evakuiraju iz Goražda. Gradsko jezgro Goražda je 17. aprila bilo izloženo paklenom granatiranju, a 18. aprila na Goražde je ispaljeno preko 1000 granata. Avioni NATO-a su nadlijetali grad, ali je srpsko granatiranje bilo najžešće upravo u to vrijeme. NATO avioni nisu na takvo što ozbiljno reagirali, a njihovo bombardiranje i uništavanje dva srpska tenka bilo je i više nego simbolična intervencija. Neki su smatrali da su i ta dva uništena tenka bile makete što su ih srpski vojnici podmetnuli NATO avionima. Nakon što je 16. aprila vojska Republike Srpske srušila jedan britanski avion koji je samo letio nebom iznad Bosne i Hercegovine, a borci Armije Republike Bosne i Hercegovine, pronašli i spasili pilota, jasno je bilo da neće doći do zaustavljanja srpske ofanzive na Goražde.[14]

---

[12] “Centralna svečanost Dana Armije. Heroji čekaju pjesnike”, *Oslobođenje*, 16. april 1994,4.

[13] U to su vrijeme “zbog napada oko Goražda” sarajevski aerodrom koristili samo UNPROFOR-ovi avioni, ali je i na njih pucano, pa je aerodrom bio zatvoren. “Zatvoren sarajevski aerodrom”, *Oslobođenje*, 15. april 1994, 3.

[14] Ofanziva je zaustavljena tek krajem aprila nakon ozbiljnih prijetnji što su ih SAD uputile Slobodanu Miloševiću, koji je potom naredio Ratku Mladiću da ne ulazi u Goražde.

U takvoj situaciji je 18. aprila 1994. u Sarajevu ispred Vječne vatre, "na mjestu gdje gori neugasivi plamen prkosa, u glavnoj sarajevskoj ulici", održan veliki miting, s ciljem iskazivanja podrške Goraždu. Organizatori su bili Stranka demokratske akcije, Islamska zajednica, Liberalna stranka, "Merhamet", Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca i drugi. *Oslobođenje* piše da je mitingu prisustvovalo "više desetina hiljada Sarajlija", a učesnicima se obratio i Alija Izetbegović, te niz drugih govornika (Mirhunisa Komarica, Nada Selimović, Nijaz Nurković, Nedžad Ibrišimović, Kemal Kurtović, dr. Salih Fočo, Dževdet Ibrišimović, Radoslav Marjanović, Salih Bajramović, Nedžad Kurto i Mujo Kafedžić). Svi su osuđivali napade na Goražde.[15] Ključne poruke sa mitinga glasile su: NE FAŠIZMU i ODVEŽITE NAM RUKE, DA BISMO SE BRANILI. Glavni govornik je bio Alija Izetbegović, koji je rekao da se u Goraždu vodi bitka između dobra i zla: "Zato u ovoj borbi na sve ili ništa mi ćemo dobiti sve, a njima će ostati ništa. Svima je, valjda, jasno da je Goražde žrtva zavjere. Ovdje četnici sa svojim gvožđem, a tamo lažljivi svijet i to onaj dio sa svojim licemjerjem". Izetbegović je dalje naglasio da za takav odnos prema Bosni i Hercegovini, a posebno u to vrijeme prema Goraždu, nisu krivi obični vojnici i oficiri UNPROFOR-a, nego "oni u vrhu Ujedinjenih nacija. Jer i njih ovdje ubijaju, zatvaraju, maltretiraju (...) Umjesto da mobilišu svijet protiv zla, protiv ovog metafizičkog zla koje se sručilo na Bosnu, oni paralizuju mehanizam UN-a. Umjesto akcije nalaze izgovore, jer ne mogu da djeluju". Na ovom je mitingu Izetbegović "podsjetio Bošnjake da prave razlike između četnika koji nas ubijaju s brda i Srba koji s nama, na slobodnoj teritoriji, dijele sve patnje. Razlikujte to zbog Bosne i Hercegovine, jer su oni, Srbi, naši saborci, u borbi protiv

[15] "Miting za spas Goražda. Bošnjaci neće pokleknuti", *Oslobođenje*, 19. april 1994, 6.

zla". *Oslobođenje* je navelo da je taj dio Izetbegovićeva govora pozdravljen aplauzom.

Treba naglasiti da su slični skupovi podrške Goraždu organizirani i u drugim gradovima (u Tuzli, na primjer), protestirao je vrhbosanski nadbiskup Vinko Puljić, a *Ljekari bez granica*, čija su dva ljekara u Goraždu bili svjedoci "sramotne kapitulacija međunarodne zajednice", oglasili su se iz Pariza tražeći ostavku Yasushija Akashija osuđujući "laži UNPROFOR-a o situaciji u Goraždu". Nije, međutim, bilo neke posebne koristi od toga.[16]

Još nešto treba ovome dodati: tadašnje sarajevske novine uopće ne spominju silne saudijske i turske zastave, nego se akcenat stavlja upravo na borbu "dobra i zla", te naglaša nužnost zajedničkog otpora Bošnjaka i Srba fašizmu. To, naravno, ne znači da među zastavama nije bilo i tih koje spominje Huntington, mada Huntington ne navodi šta je njegov izvor. Ali, ako se ima u vidu povod za miting, te lijenost NATO-a i međunarodne zajednice u okolnostima jake ofanzive srpskih snaga na Goražde, teško je bilo očekivati da se baš vijore neke druge zastave.[17] Ali, današnje navođenje propagandnih stavova Samuela Huntingtona, u posve drukčijim okolnostima, jedino ima cilj "konstruiranje" identitetske slike u novim okolnostima na

[16] "Fijasko UNPROFOR-a u Goraždu. Srbi diktiraju uvjete", *Oslobođenje*, 21. april 1994, 3; "Mladićeve horde 'maljutkama' razaraju Goražde. Ubijeno 7 civila", *Oslobođenje*, 22. april 1994, 1; "Tatjana Ljujić Mijatović kod Alojza Moka. Oštra osuda međunarodne zajednice", *Oslobođenje*, 22. april 1994, 2.

[17] Moglo bi se otvoriti pitanje jačanja religijskih identiteta u vrijeme rata i nacionalizacije vjerskih simbola ne samo među muslimanima u to vrijeme nego općenito u višeetničkim društvima. To je gotovo opća pojava, jer "u konfliktinim područjima religijski simboli postaju najrazvidniji, najjednostavniji i svima shvatljiv način prepoznavanja pripadnika 'naše' i 'njihove' etničke skupine. (Željko Boneta, "Konfesionalnost i (dez)integracija višeetničkih područja". *Migracijske i etničke teme*, 23 (2007), 415.).

temelju starih argumenata, koja se potom plasira kao realna stvarnost. Historičar, ali i svaki drugi intelektualac, ipak mora smoći snage da odolijeva poplavi literature pisane radi manipulacije javnim mnijenjem.

Konstruiranje identitetske slike u novim društvenim okolnostima pozivajući se na stare argumente u ovom konkretnom slučaju ima cilj konstruiranje slike islamiziranog društva u Sarajevu, a ta slika se potom promovira kao društvena stvarnost. S druge strane, pak, mi, uronjeni u stvarnost, kako sugerira Lucien Febvre, možemo slušati kako se za bajrame, kao najveće muslimanske vjerske praznike, organiziraju veliki koncerti po kafanama, kako se ti koncerti često završavaju neredima, tučnjavama i tako dalje. Nedavno je jedan profesor na televiziji predstavio svoj susret s momkom koji je sa ruksakom na leđima izlazio iz grada na *bajramski party*, kako je objasnio tom začuđenom profesoru. Zamislimo to "islamizirano" društvo u kojemu se čak i za Bajram "derneči" po kafanama , a *bajramski party* priređuju uz pune ruksake pive! Ili, na primjer, kada se u Sarajevu suočavamo sa napadima na organizatore qweer festivala – onda je to samo i isključivo posljedica "islamiziranog" društva, a kada se takvi ataci dešavaju u Beogradu ili Zagrebu, na primjer – onda je to rezultat slobode djelovanja pojedinaca. To je, također, primjer "konstruiranja" identitetskih obilježja jednog društva.

Sve ovo sam naveo kako bih argumentirao tezu da mi ne možemo govoriti u jednini kada govorimo o identitetu, nego jedino u množini. Bosna i Hercegovina je tu dobar primjer čak u evropskom kontekstu. Identiteti nisu nepromjenljivi dio stvarnosti, oni se prilagođavaju stvarnosti; tu je prisutna često "selidba" identiteta. Migracije stanovništva su praćene i migracijom identiteta koji se u novoj sredini prilagođavaju starim i pretvaraju u novi identitet. Pri tome je jako važno kako

se percipiraju ti identiteti. Tako se, na primjer, idenitet Bosne i Hercegovine tokom historije iz bošnjačke perspektive percipira kao manje više neprekinuti povijesni identitet (počevši od ranog srednjeg vijeka do najnovijega doba) kao jasno definiran regionalni identitetski subjekt (srednjovjekovno kraljevstvo, poseban ejalet u Osmanskom carstvu i tako dalje), dok se u srpskoj i hrvatskoj recepciji Bosna i Hercegovina ne doživljava kao jasno definiran regionalni identitetski subjekt nego kao, uglavnom, središnji nacionalni postor. Ona u toj percepciji, dakle, nije središte niti izvor nikakvog regionalnog ili državnog identiteta nego središnji dio njihovog nacionalnog prostora.[18] Na toj osnovi proizilaze i suvremene tvrdnje o tome kako je "za nas federacija Bosna i Hercegovina inostranstvo", kao i suvremeno konstruiranje priča o reislamizaciji Federacije, u kojoj nema mjesta za one "druge".

Iz svega toga proizilazi jačanje nacionalnih identiteta, koji potiskuju sve ostale identitetske slojeve, čak obuhvataju i sažimaju se sa ostalim slojevima identiteta (religioznim identitetima, na primjer). Ostaje još da temeljitije istražimo povijesne aspekte razvoja nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini i njihovoga odnosa prema identitetu Bosne i Hercegovine. Suludo bi bilo tvrditi kako ti identiteti nisu postojali u povijesti, jednako kao što je suludo vjerovati da će nestajanje tih identiteta voditi ka jačanju identiteta Bosne i Hercegovine. Ali, mi smo bili svjedoci koliko su ti nacionalni identiteti, odnosno promoviranje tih identiteta, doprinijeli balkanskim ratovima koncem 20. stoljeća. Ti su identiteti natkrili sve druge slojeve identiteta (klasne, rodne, regionalne, religijske i slično). No, svako prenaglašavanje nacionalnih identiteta odličan je pokazatelj oz-

[18] Srećko M. Džaja, "Bosanska povijesna stvarnost i njezini mitološki odrazi", *Historijski mitovi na Balkanu. Zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2003, 39-66.

biljne krize vlastitog identiteta. Posebno opasnim se pokazalo prenaglašavanje tih identiteta u rubnim nacionalnim područjima (bez obzira koliko neki nastojali rubni prostor pretvoriti u središnji nacionalni prostor). Povijest nam je pokazala kako su ekstremni nacionalizmi svoje središte imali upravo u rubnim nacionalnim prostorima. Ne zaboravimo, Bosna i Hercegovina tokom čitave svoje povijesti ipak je bila samo rubni prostor. "Ah, grdno rano, sjerotice Bosno i sestro nam tužna Hercegovino".

(*Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju. Zbornik radova.* Sarajevo: Institut za istoriju, Sarajevo, 2011, 9-18)

Novije tendencije u historiografiji u Bosni i Hercegovini

NAKON uspostave mira u BiH uočljivo je da se stanje u historiografiji u BiH jako teško mijenja. Još uvijek su prisutni stari modeli istraživanja, preovlađujući su tradicionalni pristupi, još uvijek su dominirajuće teme iz nacionalnih povijesti, uz samo djelomično uvođenje socijalne historije, ali uvid u novije naslove magistarskih i doktorskih radova na nekim univerzitetima ukazuje na postepene promjene. Ipak, stanje karakterizira još uvijek velika usitnjenosti znanstvenih institucija i nedostatak zajedničkog rada.

Prije nego pokušam pokazati novije tendencije u historiografiji u BiH, htio bih kazati kako su u posljednje vrijeme na nekoliko skupova sumirani rezultati historiografije u ovoj zemlji. Posljednjih nekoliko godina u nekoliko navrata se raspravljalo o stanju historiografije u Bosni i Hercegovini, bilo na naučnim skupovima, bilo u okviru širih istraživačkih projekata posvećenih stanju historiografije na prostorima Jugoistočne Evrope. Prvo je Institut za istoriju u Sarajevu povodom 40. godina rada, u suorganizatorstvu sa Hrvatskim institutom za povijest iz Zagreba, 4. i 5. novembra 1999. organizirao međunarodni znan-

stveni skup pod nazivom *Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980. – 1998.*"[1] Bio je to svojevrsni nastavak savjetovanja održanog 11. i 12. februara 1982. godine.[2] Nakon toga je Odbor za istorijske nauke ANUBIH 30. oktobra 2001. organizirao naučni skup o razvoju i dostignućima historiografije u BiH od 1990. do 2000. godine.[3] Otprilike u isto vrijeme (27-29. septembra 2001.) u Beču je u organizaciji Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, Institut für Osteuropäische Geschichte i Historischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, održan skup posvećen razvoju postkomunističkih historiografija, na kojem je bilo govora i o razvoju historiografija na prostoru bivše Jugoslavije.[4] Nakon toga je u Mostaru 24-26. oktobra 2003. održan skup u organizaciji Friedrich Naumann Stiftung o razvoju historiografije u BiH od 1990. do 2003. godine.[5] Konačno, u Grazu je završen znanstveni projekt i objavljen veliki zbornik o historiografiji u Jugoistočnoj Evropi nakon socijalizma, kojega je uredio Ulf Brunnbauer, a autor teksta o historiografiji u Bosni i Hercegovini je Christian Promitzer.[6]

---

1 *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, br. 29, 2000.

2 *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945.-1982.)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH, Posebna izdanja, XCII/25, 1990.

3 *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000. godine*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003.

4 *Österreichische Osthefte*. Wien: Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Istitut, Jahrgang 44, 2002. Dževad Juzbašić, koji je govorio o historiografiji u Bosni i Hercegovini, svoj referat je objavio i u *Prilozima*, Sarajevo : Institut za istoriju, br. 31, 2002.

5 *Naučni skup: Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine*. Sarajevo: Friedrich Naumann Stiftung, 2003.

6 *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Bd. 4, 2004, 384 S.

U ovom predavanju ja ću komparirati dva pristupa: jedan je čisto historiografski i tu ću na primjeru časopisa *Prilozi*, što ga objavljuje Institut za istoriju u Sarajevu, pokazati kakve se tendencije mogu uočavati u historiografiji, s obzirom da je to jedini relevantni stručni časopis iz oblasti historijske nauke u BiH; s druge strane, pokazat ću kako se historiografski sadržaji prezentiraju u časopisima koji nisu isključivo historiografski, ali u njima susrećemo kao suradnike veći broj historičara koji pišu o različitim historijskim temama. Ovi časopisi obično imaju veću finansijsku podršku raznih institucija (ali to za ovo predavanje i nije važno). Ono što je za nas važno jeste to da ti časopisi imaju veći tiraž od stručnih historiografskih časopisa, pa sukladno tome i njihova slika prošlosti ima veći utjecaj u društvu. U okviru ovog predavanja analiziram *Status*, koji izlazi u Mostaru. Bilo bi moguće još napraviti analizu historiografskih članaka iz časopisa *Bosna Franciscana* od 2002. do 2007, te *Godišnjaka* BZK Preporod (2002-2006), ali vrijeme za ovo predavanje to onemogućava.

U drugom dijelu predavanja govorit ću o nekim historiografskim djelima, koja, s obzirom na njihovu recepciju u naučnim krugovima ili pak široj javnosti, predstavljaju odraz stanja u historiografiji u Bosni i Hercegovini. Tu ću, također, ukazati na neke polemike vođene u medijima, koje su imale namjeru biti historiografskog naučnog značaja, jer one, također, u određenoj mjeri predstavljaju odraz stanja u historiografiji. Ovdje je potrebno dati jednu napomenu, kao objašnjenje zašto je važno osvrnuti se i na takva pisanja. Naime, historiografska produkcija u BiH je veoma siromašna i glavne tendencije se ne mogu promatrati isključivo kroz napise u časopisima i ozbiljnim historiografskim knjigama, pogotovo s obzirom na činjenicu da je historija na Balkanu jako dugo upotrebljavana u političke svrhe krajem 20. stoljeća, a i danas se vrlo često čine napori u tom pravcu. I danas ima jako puno "angažiranih" historio-

grafskih tekstova u medijima preko kojih se nastoji konstruirati željena slika povijesti. Ovo je jedno posebno pitanje, koje ima veze sa tendencijama u historiografiji, mada se ne može smatrati kao temeljna orijentacija. Ali, upravo je to pojava koja je karakteristična za historiografiju u BiH od početka 1990-ih godina i nastavljena je u kontinuitetu do današnjih dana. Naime, početkom 1990-ih naglo je probuđen interes za historiju. Tada se i jedan dio historičara aktivno uključio u promoviranje novih političkih vrijednosti. Ključne teme koje su tada dominirale u historiografiji odnosile su se na razdoblje srednjega vijeka i stradanja u toku Drugog svjetskog rata. Općenito, 1990-ih je u historiografiji i javnom diskursu dominirajuće bilo pitanje žrtava, bilo da su u pitanje žrtve iz Drugog svjetskog rata, bilo da su u pitanju žrtve iz jugoslavenskog razdoblja historije Bosne i Hercegovine. Krajnji cilj tih napora je bilo stvaranje naučnog historijskog opravdanja za političke poteza vladajućih elita u rješavanju jugoslavenske krize. Ipak, borbe oko vlasništva nad srednjim vijekom bile su motivirane političkim koncepcijama novih političkih elita koje su instrumentalizirale neke historičare čiji su radovi u značajnijoj mjeri finansijski sponzorirani. Zapravo, tu se ponajbolje počeo primjenjivati tzv. mit starine (tj. dokazivanje kako smo baš "mi" najstariji na ovim prostorima te kako sukladno tome mi i imamo najviše prava na ovu zemlju), sve dok kod nekih krugova (možda i kod političkih i intelektualnih) apetiti nisu porasli i dok se "naše" porijeklo nije počelo malo pomjerati dalje i tražiti čak u prethistoriji. Upravo na ovome će se mobilizirati javno mnjenje. S druge strane, primjetno je da nakon rata opada naučni interes za pitanja koja su prije toga bila u fokusu interesa i koja su dobrim dijelom bila u funkciji političkih priprema za rat – naime, opada interes za probleme žrtava iz Drugog svjetskog rata i probleme genocida. Time se sve više počinju baviti intelektualci kojima povijest nije glavno zanimanje.

Ako pogledamo sadržaj najozbiljnijeg historiografskog časopisa u BiH (*Prilozi*), onda ćemo vidjeti da je u posljednjih pet godišta tog časopisa objavljeno ukupno 66 različitih članaka, te da od toga broja najveći broj otpada na razdoblje bosanske historije u vrijeme austrougarske vladavine i Prvog svjetskog rata. Također se može primijetiti kako u ovom časopisu ima jako puno rasprava iz srednjovjekovne historije, dok su najmanje zastupljeni radovi o razdoblju bosanske historije u vrijeme Drugog svjetskog rata. Također je uočljivo da su slabo zastupljene rasprave o najnovijoj bosanskohercegovačkoj historiji (doba koje je prethodilo raspadu Jugoslavije – objavljena su dva rada, ali su i ona više prigodnoga karaktera nego ozbiljne naučne rasprave temeljene na ozbiljnim arhivskim istraživanjima). Potrebno je još jedno malo objašnjenje: u rasprave o srednjovjekovnoj historiji uvršteno je 6 rasprava sa posebno organiziranog skupa o Bilinopoljskoj abjuraciji 1203. godini, među rasprave o austrougarskom razdoblju uvršteno je 6 rasprava o atentatu u Sarajevu 1914, a među historiografiju je ubrojano i 5 rasprava sa skupa o glavnim problemima historije Bosne i Hercegovine.

Tabelarno to ovako izgleda:

Srednjovjekovna historija	Osmansko razdoblje	Austrougarsko doba uključujući I sv. rat	Razdoblje između dva svjetska rata	Drugi svjetski rat	Socijalističko razdoblje	Moderno doba	Historiografija	Bez vremenskog ograničenja	Ukupno
12	3	15	6	2	4	2	17	5	66

Ono što se može kao zaključak ponuditi je slijedeće: časopis *Prilozi* je tretirao različita pitanja historije BiH (ali tu postoji i nekoliko rasprava koje ne govore o historiji BiH), jako je važno da je ovaj časopis afirmirao polemičke rasprave, jer one vode razvoju historiografije, a najzastupljenije su teme iz historije BiH u doba austrougarske vladavine uključujući i Prvi svjetski rat, te rasprave iz srednjovjekovne historije Bosne.

Osim toga, može se zaključiti da među raspravama (izuzimajući članke koje smo uvrstili u rubriku historiografija, gdje smo uvrstili i one članke koji nemaju čisto teorijski karakter, kao polemike o drugim knjigama, jer one također sadrže i načelna pitanja historiografije) dominira politička historija, a zatim socijalna, kulturna i historija svakodnevnice. Važno je napomenuti da od tema iz srednjovjekovne historije dominira problem Crkve bosanske, ali je tu i nekoliko rasprava iz ekonomske historije, posebno historije srednjovjekovnog bankarstva.

U Bosni i Hercegovini ne postoji sličan časopis koji bi se mogao komparirati sa *Prilozima*. Zbog toga ću pažnju fokusirati na mostarski *Status*, koji nije historiografski časopis, ali sadrži jako puno historiografskih rasprava. Karakteristično je da se u ovom časopis objavljuju historiografski tekstovi koji nastoje izravno odgovoriti na savremena politička pitanja. To je činjenica koja ovom časopisu daje obilježje angažiranog časopisa. Do sada je izašlo ukupno 11 brojeva, a ja ću se osvrnuti samo na neke brojeve koji, po mom mišljenju, na najbolji način odražavaju glavne poruke ovoga časopisa.

Prije svega, u ovom časopisu je objavljeno više tematskih brojeva. Prvi ozbiljniji tematski broj je bio posvećen bauku jugoslavenstva koji kruži Bosnom i Hercegovinom.[7] Tema broja je naslovljena u obliku pitanja: “Kruži li bauk Jugoslavije Bosnom i Hercegovinom?” Tu je objavljeno više tekstova, između

[7] *Status* br. 2, veljača-ožujak 2004.

ostalog i polemika Olivere Milosavljević i Dejana Jovića o Jovićevoj knjizi o kraju Jugoslavije, a od ključnih rasprava vezanih izravno za temu broja izdvajamo tekstove dvojice historičara: jedan je Mladen Ančić, medievist, koji je do rata radio u Sarajevu, a sada radi u Zadru. Njegov članak nosi naslov *Rekonstrukcija ili de(kon)strukcija: Izgledi Bosne i Hercegovine u svjetlu iskustva raspada Jugoslavije*. Ančić svoj tekst smješta u široke teorijske okvire, pokazuje veliko poznavanje literature, on na raspad Jugoslavije 1990-ih gleda kao na proces izgradnje civilnog društva i liberalne demokracije, a civilno društvo i liberalna demokracije su se, prema Ančićevom mišljenju, mogli izgraditi jedino u nacionalnoj državi, jer je "nacionalna država ona 'politička posuda' u kojoj je moguće natjecanje za društvenu moć urediti po pravilima liberalne demokracije" (str. 65). Razvijajući ovu tezu on tvrdi kako je kraj Jugoslavije logičan put stvaranja nacionalnih država, a "ključni je (...) trenutak (u raspadu Jugoslavije, op. H.K.) nastupio kada je Jugoslavija izgubila bezuvjetnu međunarodnu podršku, odnosno onoga trenutka kada je postalo jasno da globalizacija i modernizacija više ne traže određene granice, već jednoobrazni oblik društvene organizacije – civilno društvo i liberalnu demokraciju (...) U tome je smislu izgradnja nacionalnih država u Sloveniji i Hrvatskoj doista bio iskorak u pravcu koji svijetu nameću današnji obrasci globalizacije i modernizacije, odnosno neophodni preduvjet za uspostavu civilnog društva i liberalne demokracije" (str. 72). Odgovarajući na pitanje u temi broja Ančićev je ključni zaključak da se BiH ne može porediti sa Jugoslavijom, zbog toga što je tokom povijesti Jugoslavija imala čvrst vanjski obruč, jer je smatrana važnim faktorom svjetskog poretka sve od 1918. do 1990-ih godina. Jugoslavija je u svom susjedstvu imala "neprijatelje" od kojih su Slovenija i Hrvatska 1918. i pobjegle u zagrljaj Jugoslaviji, što je također omogućavalo toj zemlji da

preživi, dok BiH nema ni blizu takvu situaciju, jer "na granicama ima dvije države koje, na ovaj ili onaj način, kao 'svoje' doživljava više od polovice njezina (tj. BH, op. H.K.) pučanstva, pa bi njezina dezintegracija i pripajanje dijelova tim susjednim državama bili doživljeni kao ispunjenje najvažnijega dugoročnog političkog cilja" (str. 73). Ništa ne bi bilo sporno u Ančićevoj argumentaciji da je on prihvatio činjenicu kako se nisu raspale višenacionalne države radi stvaranja nacionalnih država (danas je u svijetu jako malo čistih nacionalnih država) nego su se raspale socijalističke višenacionalne države. Da je pošao od ove činjenice, sigurno bi i njegovi zaključci bili znatno drukčiji.

Drugi historičar čiji tekst iz ovoga broja *Statusa* želim istaknuti je Ivo Lučić. On govori o tome "Je li Bosna i Hercegovina Jugoslavija u malom?". On nastoji pokazati kako ovo pitanje ne postavljaju suvremeni političari (BiH je Jugoslavija u malom, pa pošto se Jugoslavija raspala – onda mora i BiH) nego komunisti, koji su se stalno hvalili kako je BiH Jugoslavija u malom i to je bio integrativni faktor BiH! Ništa ni ovdje ne bi bilo sporno, jedino je problematično tumačenje tih sintagmi izvan određenog povijesnog konteksta! Ako bismo tu sintagmu pogledali u povijesnom kontekstu, onda bismo mogli zaključiti kako je tačno da su komunisti tu sintagmu upotrebljavali u doba komunizma (i ona je bila faktor integracije BiH), ali inzistiranje na toj komparaciji u suvremenom kontekstu zapravo znači dezintegraciju BiH, samo malo bržu od dezintegracije Jugoslavije – zbog "vanjskog obruča" o kome je govorio Mladen Ančić.

Bilo je još važnih tematskih brojeva u ovom časopisu: Jak razlog za (ne) biti zajedno – pitanje BH identiteta (*Status* br. 4, rujan 2004), Odnos nacionalnog i građanskog u BiH (*Status* br. 6, siječanj/veljača 2005), te posebno Bosna i(li) Hercegovina – što im (ni)je zajedničko (*Status* br. 8, zima 2005-/2006). Ovdje su, također, važne rasprave Mladen Ančića (Što je Bosna

bez Hercegovine) i Ive Lučića (Ima li Hercegovine? Tko i zašto negira Hercegovinu i Hercegovce?). Ključna poruka je sadržana u građenju posebnog hercegovačkog identiteta, odnosno u obnovi Hercegovine ("Hercegovina rediviva"), odnosno traganje za povijesnim argumentima za konstituiranje Republike Hercegovine (str. 119). Ta tema će zaokupljati uredništvo ovoga časopisa, koje će u brojevima 9 i 10 objaviti niz tekstova o tzv. konsocijativnom modelu ustroja BiH, u kojima su sadržani i povijesni tekstovi u tom smislu.

Za ovaj je časopis još karakterističan polemički pristup nekih povjesničara. Osobito je "oštar" bio medievist Dubravko Lovrenović. Izdvajamo njegovu kritiku stavova Muhameda Filipovića o bosanskohercegovačkoj historiji, posebno Filipovićevih pogleda na bosansko srednjovjekovlje sadržanih u njegovim knjigama *Historija bosanske duhovnosti* (*Status* br. 10, jesen 2006, str. 256-286). Lovrenović oštro kritizira Filipovićeve teze o bogumilstvu, ali njegov stil bježi izvan akademske razine.

***

U drugom dijelu predavanja skrenuo bih pažnju na neka historiografska djela i njihovu recepciju u naučnim krugovima u javnosti u BiH, jer mi se čine važnim za ocjenu stanja historiografije u BiH.

Dugo vremena je pojava knjige Mustafe Imamovića *Historije Bošnjaka* ocjenjivana kao najveći događaj u historiografiji u BiH. Kada se knjiga pojavila mediji su o njoj pisali dugo i naširoko, bila je hvaljena, ali i kritizirana. Knjiga je dosad doživjela tri izdanja u Sarajevu, a postoji i izdanje za Sandžak. U percepciji ove knjige valja imati u vidu da se radi o sintezi povijesti jednog naroda, i ona će u tom smislu sigurno dugo ostati neprevaziđena, bez obzira na neke slabosti, koje nisu ključne u ocjeni vrijednosti jedne sinteze. To je vrijeme još uvijek prilično velike

nacionalne homogenizacije u BiH, pa je i pojavljivanje ovakvih nacionalnih historija snažno medijski promovirano.

U to je vrijeme i Enver Imamović napisao knjigu *Porijeklo i pripadnost stanovništva Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: Art 7, 1998). On tu polazi od *Homo bosniacusa* (bosanskog pračovjeka) iz 120.000-60.000. godine stare ere i dolazi do problema konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini krajem 20. stoljeća. Knjiga je nastala u doba kada se jako puno u javnosti raspravljalo o konstitutivnosti naroda u BiH, a poruka ove knjige je da se ne može govoriti ni o kakvoj konstitutivnosti naroda, jer jedini konstitutivan narod su Bošnjaci: "Koliko god ima historijskog opravdanja da se u Bosni i Hercegovini konstitutivnim smatraju narodi susjednih zemalja, toliko ima opravdanja da se u njima takvima smatraju Bošnjaci, odnosno Bosanci, bez obzira kojoj vjeri pripadaju" (str. 115). Imamovićeva formula je slijedeća: Iliri = Bošnjani = Bošnjaci (Bosanci) = konstitutivni narod. Na ovu Imamovićevu knjigu reagirali su Dubravko Lovrenović[8] i Ante Škegro koji su nastojali dokazali kako je Enver Imamović mitoman. Imamović nikada nije odgovorio na njihove napise.

No, ovo je otprilike i bio kraj ovakvih pristupa u historiografiji, barem kada se radi o profesionalnim historičarima. Doduše, tokom 2006. pojavit će se jedna knjiga u kojoj će se također dokazivati ilirsko porijeklo Bošnjaka,[9] ali je ovdje važno skrenuti pažnju na to da se na takve teze u historiografiji ne gleda sa nekom posebnom ozbiljnošću. No, zato se mediji upuštaju u promoviranje takvih ideja. Čak i islamske novine *Preporod*, glasilo Islamske zajednice BiH, od početka 2007.

[8] Dubravko Lovrenović, "Povijest i duh vremena: tri etnonacionalna pogleda u bosansko srednjovjekovlje", *Forum Bosnae*, 18/02, str. 60-84.

[9] Ibrahim Pašić, *Kulin i Prijesda. Dva imena ilirskog porijekla u vladarskoj dinastiji srednjovjekovne Bosne*. Zenica 2006.

objavljuje Pašićev feljton pod naslovom *Predslavenski korijeni Bošnjaka*. Prema redakcijskoj napomeni u prvom nastavku, radi se o jednom poglavlju Pašićeve disertacije odbranjene u Prištini 24.5.2005. pod naslovom *Predslavenski korijeni u etnogenezi Bošnjaka s posebnim osvrtom na glasinačku kulturu*. Tada je Radoslav Katičić odbio biti član Komisije za odbranu disertacije, a kasnije je Katičić napisao i negativnu recenziju Pašićeva rada o ilirskom porijeklu srednjovjekovnog vladarskog imena Prijesda, što je bilo povod za nastanak Pašićeve knjige, koja je doživjela veliku medijsku promociju 17. novembra 2006. u Bošnjačkom institutu (a promotori su bili Muhamed Filipović, Ahmed Aličić i Abdulah Sidran). Na ovoj je promociji osmanist Ahmed Aličić ocijenio ovu knjigu izuzetno vrijednom, te naglasio da je Ibrahim Pašić "dokazao da su naši preci pretežno ilirskog porijekla što dokazuju imena dvojice srednjovjekovnih vladara čemu je teško naći protuargument. Zato treba prihvatiti mišljenje o jakim ilirskim korijenima u BiH, ali uz objektivno prihvatanje svih drugih faktora posebno migracija."[10] Na ove Pašićeve teze o ilirskom porijeklu Bošnjaka reagirao je samo jedan mladi historičar u sarajevskom *Oslobođenju*.[11] Nakon toga je reagirao Ibrahim Pašić, a svoj tekst je završio tvrdnjom kako su bošnjački politički lider Haris Silajdžić i reisu-l-ulema Mustafa ef. Cerić, koji podržavaju teze o postojanju bosanskih piramida kod Visokog "prije svega znanstvenici i doktori historijskih nauka i njihovo zanimanje za sve ono što može biti za dobrobit Bosne i Hercegovine, u znanstvenom, građanskom ili bilo kojem drugom smislu, očekivano je i posve logično".[12]

[10] *Preporod*, br. 23/841, Sarajevo 1. decembra 2006.

[11] Vuk Bačanović, "Piramidomanija u BiH. 'Alternativna' sramota". *Oslobođenje*, Sarajevo, 25. januar 2007, 34-35.

[12] Ibrahim Pašić, "Reagovanja: Tendenciozno i nekorektno. Tragom teksta 'Alternativna' sramota. Piramidomanija u BiH" Vuka Bačanovića". *Oslobođenje*, Sarajevo 31. januar 2007, 28.

Osim toga, list *Preporod*, glasilo Islamske zajednice u BiH, bio je osobito aktivan u promoviranju Pašićeve knjige i teza sadržanih u njoj, što je rezultiralo štampanjem feljtona koji je počeo izlaziti početkom januara 2007. i još traje.

Ovo spominjem da bih ilustrirao tezu kako još uvijek postoji interes, posebno u javnosti, za stariju historiju, mada taj interes više nije tako velik kao prije desetak godina. No, interes za srednjovjekovnu bosansku historiju je još uvijek veoma prisutan. Tu se pojavilo nekoliko knjiga, od kojih bih posebno istakao knjige Peje Ćoškovića[13] i Dubravka Lovrenovića.[14] Ćošković se fokusira na problem ustrojstva Crkve bosanske u 15. stoljeću, ali se dotiče i karaktera Crkve bosanske pokazujući kako se radi o organizaciji koja je u organizacionom smislu bila posebna, ali uz utjecaje kako dvije priznate kršćanske crkve (katoličke i pravoslavne) koje djeluju na unutrašnje vjerske prilike u Bosni, tako i različitih dualističkih pokreta koji se pojavljuju u evropskom razvijenom srednjem vijeku. Lovrenovićeva knjiga, pak, u nekim krugovima je predstavljena kao kruna historiografije u BiH, a Lovrenović kao autor "kome nema premca".[15] Lovrenovićeve ocjene bosanskoga srednjovjekovlja, posebno karatera Crkve bosanske, sadržane su u ocjeni kako se radi o pravovjernoj, katoličkoj crkvi,[16] a optužbe za njezin dualistički i

---

[13] Pejo Ćošković, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2005, 560. Osvrt na Ćoškovićevu knjigu, uz kritičke opaske na njegovo prihvatanje dualističkog karaktera Crkve bosanske, dao je Srećko Džaja ("Srednjovjekovna Crkva bosanska u procijepu suprotstavljenih kontekstualizacija", *Status*, br. 10, jesen 2006, 250-255).

[14] Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti (Sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*. Sarajevo – Zagreb, Synopsis, 2006.

[15] *Baština*, 2/2006, str. 357 (prikaz Lovenovićeve knjige iz pera Amira Klike). Nešto umjereniju, ali veoma pozitivni ocjenu Lovrenovićeve knjige dao je Ladislav Tadić (*Bosna franciscana*, 26/2007, 320-322).

[16] [Skrećem pažnju na ovaj dio teksta, jer je on važan za razumijevanje "polemike" koju sam kasnije morao voditi sa Lovrenovićem. Naime, Lovrenovi-

heretički karakter potječu uglavnom od ugarskih vladara, i to u vrijeme kada ugarski vladari nastoje zadobiti bosansku krunu.

Ovo će pitanje srednjovjekovne historije, posebno karaktera Crkve bosanske, biti predmetom polemika u medijima tokom 2006. godine, posebno u sarajevskim *Danima* i *Slobodnoj Bosni*. Ovo spominjem ne zbog namjere da u detalje analiziram stavove jednih ili drugih historičara koji su sudjelovali u ovim polemikama, nego da ukažem na to kako je posao historičara postao jako podložan ocjeni javnog mnijenja, što je prije 2000-te bilo ipak dosta rijetko. Nema napretka jedne historiografije bez ozbiljnih polemika. Međutim, pokazalo se da i za to nama nedostaje dovoljne polemičke kulture, o čemu svjedoči polemika koju su u sarajevskim tjednicima *Slobodna Bosna* i *Dani* vodili Dubravko Lovrenović i djelimično Srećko Džaja sa Nenadom Filipovićem i Ahmedom Zildžićem. Ova polemika je polučila malo naučnih efekata, jer je vođena na niskoj znanstvenoj razini i bila je suviše lična, posebno "polemika" između D. Lovrenovića i N. Filipovića, dok je A. Zildžić pokazao ne samo želju za ozbiljnim dijalogom, ali sada on nije imao ozbiljnog sugovornika, jer je D. Lovrenović nastupio suviše lično što je pokvarilo krajnji efekat koji se mogao dobiti ovom "polemikom".[17]

Za razliku od takvih polemika u medijima, naučni časopisi su imali drukčiju razinu polemike. Tako je, na primjer, Institut za istoriju u Sarajevu 2002. objavio jedan zbornik pod nazivom *Historijski mitovi na Balkanu*, koji sadrži nekoliko polemičkih,

ćeva je teza da je Crkva bosanska pravovjerna, kršćanska crkva. Vidi o tome u nastavku ove knjige.]

[17] Polemika u kojoj su sudjelovali D. Lovrenović, A. Zildžić, S. Džaja i Jasna Šamić tekla je početkom 2006. u *Danima* (br. 449, 20.1.2006. i trajala je do br. 455). Zildžić je kasnije svoje tekstove u ovoj polemici objavio u časopisu *Znakovi vremena*, Sarajevo 2006, br. 32, 136-156).

ali smirenih i znanstveno utemeljenih rasprava. Također, u časopisu *Prilozi* je pokrenuta posebna rubrika *Polemike*, koju su u nekoliko brojeva obilježile smirene polemike Mesuda Šadinlije iz Sarajeva i profesora Pål Kolstøa iz Osla o državnim simbolima Bosne i Hercegovine. Neke pokrenute polemike (poput one Esada Kurtovića ili Krešimira Kužića) završile su i prije nego su stvarno započele, jer nije bilo spremnosti obiju strana za razvijanje utemeljene polemike.

Ove "polemike" u medijima i časopisu *Prilozi* pokazuju kako je u suvremenoj historiografiji zanimanje za stariju povijest vrlo prisutno, dok je zanimljivo da u ozbiljnim naučnim krugovima sve više opada interes za pitanja genocida i ratnih žrtava. Time se sve više počinju baviti intelektualci kojima povijest nije glavno zanimanje. Primjer za to je knjiga Nihada Halilbegovića o Bošnjacima žrtvama Jasenovca. U ovim se krugovima polako pokušava nametnuti rasprava o komunističkom razdoblju historije Bosne, ali kao historija patnji i stradanja. Takve rasprave se već uveliko vode u historiografijama u Srbiji i Hrvatskoj, dok u BiH takvih rasprava u historiografiji još nema. Ovdje se ne odbacuje istraživanje toga razdoblja, ali se nastoje pojedini problemi iz toga razdoblja kontekstualizirati, te ne načiniti greške kakve su činjene u historiografiji iz komunističkoga razdoblja. Konačno, samo su na Filozofskom fakultetu u Sarajevu nedavno odbranjene dvije doktorske disertacije iz ovoga razdoblja, a u Mostaru se početkom septembra 2007. očekuje odbrana još jedne disertacije iz povijesti Bosne i Hercegovine poslije 1945, ali su te disertacije lišene nenaučnih i dnevnopolitičkih dimenzija (to mogu sigurno tvrditi za dvije disertacije, čije sam rukopise imao priliku čitati).

Na kraju, neke knjige pokazuju kako politička historija nije jedini pravac u historiografiji u Bosni i Hercegovini. Nedavno je objavljena jedna knjiga o bosanskohercegovačkim vojnici-

ma u vojsci Austro-Ugarske monarhije,[18] a i lično sam jednom knjigom tome želio dati doprinos.[19]

Šta ohrabruje u historiografiji u BiH? Ohrabruje povezivanje historičara iz BiH sa drugim historiografskim centrima u Evropi i svijetu. Vidljivo je to po naslovima samo nekih naučnih historiografskih skupova koji se u posljednje vrijeme drže u BiH. Mogli bismo reći kako je sve počelo konferencijom pod naslovom *Uloga historijskih mitova u promjenama balkanskih društava* (Sarajevo 2002), a zatim nastavljeno konferencijama o značaju 1945. u historiji BiH i susjednih zemalja (Sarajevo 2005), preko konferencije o reviziji prošlosti (Sarajevo 2006) i sada pripremamo konferenciju o nacionalnim identitetima u Bosni i Hercegovini (konferencija će se održati 2008). Zbornici sa tih konferencija su najbolji pokazatelj sazrijevanja historiografije u Bosni i Hercegovini.

Na kraju, još nešto što se trenutno dešava u Bosni i Hercegovini. Već duže vremena u BiH traje tzv. piramidomanija (traganje za bosanskim piramidama). Taj projekt ima podršku institucija vlasti, ali ne i struke. Historiografija u BiH nema nikakve veze s tim i nijedan historičar niti arheolog se nije uključio u taj projekt (osim Ibrahima Pašića, koji podržava teze Semira Osmanagića o postojanju piramida). Ipak, to traganje za "bosanskim piramidama" probudilo je malobrojnu zajednicu bosanskih arheologa koji su počeli na sve strane pomalo iskopavati. Osobno se pribojavam da u tim iskopavanjima ne

[18] Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu*. Sarajevo: Sarajevo Publishing, 2007.

[19] Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878-1918*. Sarajevo-Zagreb: Institut za istoriju i Hrvatski institut za povijest, 2003. (drugo izdanje u Sarajevu 2005). [Da je i u Bosni i Hercegovini ipak moguće odvojiti politiku od nauke pokazao je Denis Bećirović, aktivan političar čija politička aktivnost nije prepoznatljiva u njegovim naučnim radovima. Vidjeti knjigu pod naslovom *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1945-1953)*, Zagreb: BNZ i IZ Hrvatske, 2012.].

prezentiramo kao "važna" otkrića nešto što je jednake važnosti kao i "bosanske piramide" kod Visokog.

(Predavanje u Georg Eckert Institute for International Textbook Research, Braunschweig, 20. august 2007)

II DIO

POLITIKANTI U HISTORIOGRAFIJI – DVA UMIŠLJENA PRIMJERKA

Ko politizira historiografiju u Bosni i Hercegovini?

VRATIO se Dubravko Lovrenović iz SAD i odmah požurio to obznaniti Gradu i Svijetu. Sudeći po medijskoj promociji, ovdje bi se, uz male preinake, mogla primijeniti ona doskočica iz Hrvatske o bojazni da otvaranjem paštete morate biti spremni na svaku mogućnost, pa i to da iz nje iskoči Dubravko Lovrenović.[1] Čovjek je, naprosto, prisutan svugdje, napada koga god

[1] [Profesor Đorđe Stanković u eseju naslovljenom *Politička represija i rehabilitacija* na jednom mjestu piše da bi se historičari u javnosti trebali pojavljivati samo onda kada imaju kazati nešto novo, ali spominje da ima i onih koji imaju "umišljenost proroka", koji su ubijeđeni da "koračaju ispred svoga vremena", mada se njihova samodopadljivost i medijska agresivnost "svodi na

stigne, a sudeći po nekim njegovim izjavama valja računati i na dalje ozbiljne prijetnje. Premda, doista, nisam namjeravao odgovarati na njegove napade, jer imam i drugog, pametnijeg posla, ipak sam ovom prilikom prosto natjeran napisati nekoliko stranica.

Raul Girarde u svojoj knjizi o političkim mitovima među četiri modela mita o Spasitelju navodi i model propovjednika koji je "u stanju da pročita budućnost, da sagleda ono što drugi nisu kadri da opaze. I sam rukovođen nekakvim svetim podsticajem, on predvodi svoj narod na sudbinski utvrđenom putu, nadahnutim pogledom koji seže s one strane neprozirne sadašnjosti, upravljajući se glasom koji dolazi s visina ili iz daljina, a koji mu otkriva ono što treba da bude viđeno ili priznato kao istinito".

Čitajući posljednji intervju Dubravka Lovrenovića u *Danima* shvatio sam kako smo konačno dobili novoga "Spasitelja", koji, eto, spašava i historijsku nauku, i narod i državu i mnogo što drugoga. Da nije bilo toga intervjua vjerovatno se nikada ne bih niti osvrnuo na njegovu najnoviju knjigu, bez obzira što je u njoj posvetio nešto više od 6 stranica jednom mom predavanju. No, odbijajući odgovoriti na Lovrenovićeve napade vjerovatno bih ga još više naljutio, a toga me je baš veliki strah.

Ipak, nekoliko je razloga zbog čega sam mislio da se ne treba osvrtati na pisanje Dubravka Lovrenovića, pa makar se on i naljutio: prije svega, ne radi se uopće o znanstvenoj knjizi, nego zbirci radova već ranije objavljenih sa veoma velikom dozom političke intonacije; drugo, Lovrenović svaku kritiku njegovih stavova koristi da sam sebe prikaže žrtvom i "metom napada bošnjačkih kolega", te sam se pomalo plašio da bi moj odgovor bio protumačen upravo kao napad "bošnjačkog kolege"; a ja ne

'fascinaciju masa', umesto osvajanja slobode za stvaranje novih vrednosti". Đorđe Stanovković, "Politička represija i rehabilitacija (naučni esej)", *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd 2009, 218.]

želim doprinositi nikakvim žrtvama u ovoj zemlji. Vjerujem da je tih žrtava i previše. No, s obzirom da je Lovrenović već ranije sve nas već razvrstao po tim nacionalnim šavovima, definirao bošnjačku "mitomansku" historiografiju, nije isključeno da i ova moja reakcija bude doživljena kao "napad" bošnjačkog kolege. Ili me možda Lovrenović, nakon što sam u jednom predavanju izrazio sumnju u naučnu svrsishodnost nekih njegovih tekstova, više uopće ne smatra kolegom?

Ne želim se osvrtati na čitavu Lovrenovićevu knjigu, ali ću kao polaznu poziciju ukazati na njegovu dosljednost koja može biti paradigma njegova pisanja. U knjizi (str. 14) Lovrenović, nadahnut nekim "božanskim sposobnostima" koje mu omogućavaju da vidi i "s one strane neprozirne sadašnjosti", zaključuje kako su Hrvati "za agresivni dio bošnjačkog političkog i intelektualnog esatblishmenta" u Bosni i Hercegovini "postali 'nečista savjest' i mrlja na etničkoj karti" i to nakon što je "odlukom visokog predstavnika Petritscha iz 2002. Vlada Federacije BiH izručena u ruke Bošnjaka". U intervjuu (*Dani*, br. 592, 17.10.2008, str. 39) on kaže kako je Petritschevom odlukom iz aprila 2002. Federalna vlada prekomponirana u omjeru: 8 Bošnjaka, 5 Hrvata i 3 Srbina "čime je ozvaničena dvojna – srpsko-bošnjačka – podjela cijele BiH".[2] Moram priznati da mi nije jasno kako je ta bošnjačka Vlada iz knjige postala Vlada iz interjvua u kojoj Bošnjaci nisu niti većina. Moguće je da Lovrenović doživljava bošnjačkim sve one Vlade u kojima on nije član![3]

2 [Teza o bošnjačko-srpskoj podjeli Bosne i Hercegovine bila je prva faza u konstruiranju teorije o ugroženosti i neravnopravnosti Hrvata. Ta konstrukcija, snažnom medijskom kampanjom i političkom akcijom HDZ-a, već je prilično raširena u društvu. Otvoreni dijalog sa onima koji se osjećaju ugroženim jedini je način za prevazilaženje tog stanja.]

3 [Iz trećeg pokušaja Lovrenović je konačno uspio izračunati kako su Bošnjaci većina u Vladi Federacije Bosne i Hercegovine. Učinio je to u tekstu "Svehr-

Ali, s obzirom da je Lovrenović obdaren "božanskim nadahnućem" da predviđa, on nas poučava kako je još 1996. prognozirao dalju mitologizaciju u bosanskohercegovačkoj historiografiji, što se, veli on, sada bjelodano vidi. S obzirom da ponosno uzvikuje kako je time dokazao da je odličan prognozer, prisiljeni smo njegove prognoze sada ozbiljno shvatiti, jer – nemojmo se kasnije praviti da nismo znali da nas je na vrijeme upozoravao. A on nas upozorava kako se "iznutra raspadamo", da "šanse Bosne i Hercegovine, evo, sredinom 2008. svakim danom vidljivo kopne", pa njegova knjiga "poprima obrise zapisnika s mjesta nesreće" (knjiga, str. 328). Uz to, on dakako zna da hrvatsko nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini

---

vatski kenotaf. Hrvati u BiH: između banovinske i zvizdovićevsko-kneževićevske paradigme", *Bosna franciscana*, 32, Sarajevo 2010. Prethodno je i ovaj tekst, kao i mnogi drugi koje Lovrenović objavljuje po časopisima, objavljen u sarajevskom *Oslobođenju*. On je tu zaključio da je poslije Petritschevih promjena 2002. konstruirana federalna Vlada sa bošnjačkom većinom, i to u omjeru 9 Bošnjaka, 5 Hrvata i 3 Srbina. Nakon čitanja tog Lovrenovićevog teksta osjetio sam zadovoljstvo da je ova naša "polemika" polučila makar mali rezultat – Lovrenović je barem naučio sabirati tri broja i konstruirati tu bošnjačku većinu. Međutim, to moje zadovoljstvo je brzo nestalo, nakon što je Lovrenović ponovo ustvrdio da je Petritsch konstruirao federalnu Vladu sa bošnjačkom većinom, i ponovo se vratio na omjer 8 Bošnjaka, 5 Hrvata i 3 Srbina. Učinio je to u izjavi za list *Dani* 26. novembra 2010, 28. Tako nam se Lovrenović stalno pojavljuje u bezbrojnim izdanjima i ne zna se više šta on, ustvari, uopće tvrdi. Jedno tvrdi prije podne, a drugo poslije podne! "Građanski orijentirani" Lovrenović na jednoj strani govori o neravnopravnosti Hrvata, a na drugoj, navodno, insistira na ravnopravnosti svih građana; tobože kritizira etničku demokraciju, a promovira upravo princip etničke demokracije. Priča o (ne)ravnopravnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini se ne može svoditi na njihovu brojčanu zastupljenost u Vladi Federacije. Petritschevim amandmanima je vraćena konstitutivnost i ravnopravnost Hrvata i Bošnjaka u RS, kao i Srba u Federaciji čime je "zadat konačan udarac onima koji (...) žele podijeliti (Bosnu i Hercegovinu) i to je suština (...) dreke (onih koji napadaju te amandmane)". U tom kontekstu, dakle, valja gledati na ovakve Lovrenovićeve napade na Petritscheve amandmane. Vidjeti intervju Krešimira Zubaka u *Dani*, br. 736, 22. 7. 2011, 34-37.]

[navodno] nije riješeno, te da se ono ipak mora riješiti, pa nas upozorava kako "nijedno nacionalno pitanje nije razjašnjeno 'na demokratski način' nego su najprije glave padale zbog toga i proliveni oceani ljudske krvi" (*Oslobođenje*, 17.10.2008, str. 34). Ako čak ostavimo po strani da su neki i pred rat 1992. isto tako upozoravali, neki su čak bili spremni da padnu i milijuni glava kako bi se riješilo nacionalno pitanje, ovu Lovrenovićevu prijetnju bi doista trebalo ozbiljno shvatiti, te se upitati kome to Lovrenović prijeti? Da li on računa da će se uvijek naći onih koji bi rado vidjeli situaciju u kojoj tuđe glave lete kako bi se konačno riješilo nacionalno pitanje?

Sve bismo to, doista, trebali uzeti jako ozbiljno, jer se radi o predviđanju našega "Spasitelja". Posebno bismo to trebali u obzir uzeti mi, koji se od 1992. do 1995. ne sklonismo na vrijeme izvan Bosne i Hercegovine, nego ostadosmo ovdje vjerujući da se isplati boriti za "ideale slobode, bratstva i jednakosti". Sada trebamo poslušati "Spasitelja" i spasiti se od muka zalaganja za te ideale. Jer, iako "Spasitelj" nagovještava da bi on, Lovrenović, oklizne li se neko od Bošnjaka na Trgu Alije Izetbegovića, bio tu da pomogne (jer ga je takvog stvorio "Alah džalešanuhu"), valja biti prilično oprezan, zato što bi se moglo desiti, kao 1992, kada su se sarajevske ulice pušile od nedužne krvi ("oceani krvi", rekao bi Lovrenović), dobrim dijelom i zbog retorike slične ovoj koju sada nameće Dubravko Lovrenović, i kada nam je doista trebala pomoć, naš "Spasitelj" je spasio sebe ne pružajući nama, bespomoćnim, ruku spasa. Znao je on i tada da je ipak bilo sigurnije u Njemačkoj nego u Sarajevu! Ne vjerujem da bi Lovrenovićeva ruka i sada bila toliko velika da iz Njemačke (ili možda SAD) pomogne nama da ustanemo, haste, sa Trga Alije Izetbegovića, ukoliko se opet "okliznemo".

Vjerujući, ipak, da mi je ostalo makar malo vremena do tog bijega, ne čekajući Lovenovićevu ruku spasa, žurim da barem

ostavim svoju malu bilješku o Lovrenovićevoj knjizi i njegovim primjedbama na moj račun.

Prvo, doista je "žalosno, ali istinito" da historičar takve reputacije, koji je predavao na sveučilištima Yale i Chicago, i od koga bi se očekivalo isključivo bavljenje naukom, toliko politizira našu historijsku nauku. Politizirani historičari ne mogu depolitizirati historiografiju, nego je samo stalno kontaminirati politikom. Dubravko Lovrenović je u tom smislu vrlo zanimljiva pojava u historiografiji u Bosni i Hercegovini, a njegovo pisanje unosi veliku dozu politike u nauku.

Dubravko Lovrenović je u ranijim tekstovima o mom pisanju imao pozitivno mišljenje. To se radikalno promijenilo nako što je na internetu pročitao jedno moje predavanje u kojemu sam ukratko spomenuo i njegovu knjigu, te u kontekstu razglabanja o medijskoj percepciji historiografije, spomenuo njegovu polemiku sa Nenadom Filipovićem i Ahmedom Zildžićem. Krajem 2005. Lovrenović je, između ostalog, zapisao i slijedeće: "Husnija Kamberović za sada je ipak jedini živući bošnjački historičar koji je eksplicitno prihvatio znanstvenu kritiku bogumilskoga mita, dodajući toj kritici i neke vlastite vrijedne postavke".[4] Na još nekoliko mjesta on je upućivao či-

---

[4] [Lovrenović je ovo napisao u tekstu objavljenom u časopisu *Zeničke sveske* br. 2/2005, ali to ne spominje u knjizi *Historia est magistra vitae*. Moguće je da je tekst za *Zeničke sveske* pisao prije podne, a knjigu poslije podne. Kasnije je njegov odnos prema meni sve više napredovao, da bi, za sada, kulminaciju dostigao početkom 2012. kada je pokušao da na Odsjek za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na predmete koje ja predajem, dovede fra Petra Jeleča. Nakon mog odbijanja takve mogućnosti, napisao je kako je moj negativan stav "gest nedobronamjerne osobe, osim toga osobe koja sebi, u autoritarnom duhu, umišlja preko svojih stvarnih mogućnosti". Priznajem da nisam dorastao Lovrenovićevim sposobnostima i mogućnostima spletkarenja. Tu sposobnost Lovrenović je pokazao i u maju 2012. kada je izlobirao da se na Filozofskom fakultetu Fatmiru Alispahiću onemogući pisanje doktorske disertacije o *Iseljeničkom iskustvu u novijoj bošnjačkoj književnosti*. Sličan

tatelje na neke moje "vrijedne postavke". A onda se sve promijenilo. Sada sam postao osobom koja neke njegove ocjene preuzima kao svoje, ne navodeći da su one izvorno Lovrenovićeve. Pri tome skreće pažnju na dio u kojemu ja navodim kako Enver Imamović uspostavlja kontinuitet od Ilira do suvremenih konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini. Ja sam doista mislio da je to Imamovićeva teza, a sada mi nije jasno da li je to možda Lovrenovićeva teza koju on potura Imamoviću. Ili, možda Lovrenović doista živi u uvjerenju da je jedino on u stanju prepoznati ono što Imamović sasvim bjelodano i jasno kaže. A moja opaska da je na te Imamovićeve teze Lovrenović reagirao, a Imamović nije nikada odgovorio – to za Lovrenovića nije uopće važno![5]

Druga Lovrenovićeva opaska odnosi se na to da sam ja predavanje naslovio "tendencije u historiografiji u BiH", ali govorio samo o Federaciji BiH zanemarujući historiografiju u Republici Srpskoj. To je tačno, jer smo se kolega Boro Bronza sa banjalučkog univerziteta i ja dogovorili da on predstavi stanje u historiografiji u tom dijelu Bosne i Hercegovine, a ja, makar

poduhvat je bio poduzeo i koncem 2008. pokušavajući onemogućiti Sabini Veladžić pisanje magistarskog rada, čiji sam ja bio mentor, o *Bošnjacima u Bosni i Hercegovini od 1990. do 1992. godine.* Tada, za razliku od maja 2012, u tome nije uspio, mada je i desetak profesora podržalo njegovu papazjaniju. O njegovim pokušajima da, udružen sa predratnim čuvarima bjelašničke meteorološke stanice, utječe na kadrovsku i programsku orijentaciju Instituta za istoriju čiji sam direktor, ne želim trošiti puno riječi. Ipak, moram iznijeti svoje uvjerenje da se takvi Lovrenovićevi saputnici, ma koliko se trudili, ne mogu odvojiti od svog prirodnog ambijenta. Vjerujem da je skok od stražarske šupice na bjelašničkoj meteorološkoj stanici do pozicije visokog vojnog obavještajca veliki uspjeh, ali se plašim da to nije dovoljna kvalifikacija za određivanje prioriteta u našoj nauci. Čak ni politička i medijska potpora ne mogu u tome pomoći, ma koliko takvi tipovi umišljali sebi da imaju neke nadnaravne mogućnosti i posebnu misiju na ovom svijetu.]

[5] [Dubravko Lovrenović i Enver Imamović imaju sličnu ulogu u historiografiji u Bosni i Hercegovini. O toj sličnosti bi bilo dobro napraviti jedan širi osvrt.]

"i selektivno", stanje u Federaciji Bosne i Hercegovine. To je Lovrenović mogao također pročitati na internetu, ali njemu je bilo dovoljno da se zadrži na mome predavanju, a historiografija u Republici Srpskoj – šta je to za njega? On se, svejedno, nikada na to nije nigdje niti osvrnuo! On ima posla u Federaciji koliko hoćeš, a od Republike Srpske ne ovisi ni jedna od njegovih silnih dobro plaćenih funkcija. Ali spočitava drugima što to ne čine!

Lovrenovićeva kritika je upućena i na moj izbor časopisa *Prilozi* kao izvora za analizu osnovnih tendencija u historiografiji. Ja sam nazvao taj časopis "jedinim relevantnim stručnim časopisom iz oblasti historijske nauke u BiH", što je, po njegovom mišljenju, samo izraz moje "pokondirenosti". Bravo! Takvo što doista nisam očekivao od Lovrenovića koji je u dva navrata bio član Redakcije tog časopisa. Ali, kolega Lovrenoviću, u pravu ste, više *Prilozi* nisu jedini relevantni časopis iz oblasti historijske nauke u Bosni i Hercegovini, jer je Institut za istoriju u Sarajevu pokrenuo novi časopis, *Historijska traganja*, koji već poslije prvog broja ima izuzetan prijem među historičarima (ne samo u Bosni i Hercegovini).

Zašto sam ja odabrao *Priloge* Instituta za istoriju kao primjer časopisa iz čijih se tekstova mogu nazrijeti kakve su tendencije prisutne u historiografiji u Bosni i Hercegovini? Naprosto, zbog toga što drugih časopisa mi nemamo, a ja sam želio ipak imati nešto čvrsto na šta se mogu osloniti u građenju svoga stava o tome. Neka mi Lovenović nabroji historijske časopise koji sada izlaze u Bosni i Hercegovini na temlju čijih tekstova bismo mogli vidjeti kuda to ide (ili srlja) naša historiografija!

Druga mogućnost koja je postojala – bilo je nagađanje. Ja nisam htio nagađati, ali je zato Lovrenović pristao nagađati o mojim motivima. Nazvavši moj stav o *Prilozima* kao "jedinom relevantnom historijskom časopisu u BiH" običnom "pokondi-

renošću", on moje uvjerenje kako su knjige *Historija Bošnjaka* (autor Mustafa Imamović) i *Porijeklo stanovništva* (autor Enver Imamović) produkt određenog vremena, naziva relativiziranjem nacionalizma. Svi su nacionalisti, jedino Lovrenović nije! O tome da li je neko nacionalista i koliki je nacionalista, ja ne znam, to zna samo Lovrenović. Koliko Lovrenovićevi pogromaški tekstovi doprinose razvoju nacionalizma u ovoj zemlji, ja ne mogu nagađati, to opet može znati samo on sam, nadahnut "božanskim nadahnućem" predviđanja.

Ali, ja znam da moja namjera nije bila braniti nikoga, pa ni Filipovića, Imamovića ili nekoga drugog. Ne znam zašto, ali izgleda da Lovrenović, koji stalno brani svoje učitelje, smatra da svako mora imati nekoga koga će braniti. Ja osobno nemam namjeru nikoga braniti, niti vjerujem da je moja odbrana potrebna Filipoviću, Imamoviću i drugima. Pa, ko sam ja da njih branim? Zadatak koji mi Lovrenović daje ne želim prihvatiti.

Lovrenović se žali što ja nisam spomenuo njegov članak objavljen još 1996. o historijskim mitovima. U predavanju u kojem sam se ograničio na rasprave objavljene u časopisima poslije 2002. godine, te knjige koje su se mogle pojaviti i prije toga, ali su imale svoga odraza u reakcijama drugih historičara u razdoblju poslije 2002. godine! Dakle, nisam uopće ulazio u tekstove prije 2002. godine. Radilo se o pokušaju prikazivanja "novijih" tendencija. Ali, kako ću ne spomenuti Lovrenovićev članak!? O čijoj li se to "pokondirenosti" radi!?

No, ima jedno pitanje oko kojega sam apsolutno saglasan s Lovrenovićem. Radi se o stavu u kojem sam naveo da Lovrenović Crkvu bosansku smatra "pravovjernom, katoličkom". Lovrenović se tu našao jako provrijeđenim zbog moje krive interpretacije njegovih stavova i tu je posve u pravu! Meni ne pada na pamet uvjeravati Lovenovića da on tvrdi nešto drugo od onoga što on kaže da tvrdi. S moje strane bi to bilo doista

suludo. On, doista, tvrdi kako je Crkva bosanska pravovjerna, kršćanska, šizmatička crkva. Samo, ne znam zašto on misli da sam ja njega OPTUŽIO kada sam, greškom, kazao da on tvrdi da je Crkva bosanska "katolička". Ja njega uopće ne optužujem. On može tvrditi da je Crkva bosanska Paja Patak, i ja bih nakon toga opet napisao: "Dubravko Lovrenović tvrdi da je Crkva bosanska Paja Patak". Možda bih pogriješio u pisanju, pa to drugi put napisao "paja patak", ili nekako drukčije, ali mi ne bi ni na kraj pameti padalo da ga uvjeravam da tvrdi nešto drugo od onog što kaže da tvrdi. Tako mi ni sada te ne pada na pamet tvrditi nešto drugo nego što Lovrenović kaže da tvrdi. Uostalom, pažljivi čitatelj, kakav je Lovrenović, mogao je vidjeti da sam ja u tom predavanju objavio i popis tekstova objavljenih u časopisu *Prilozi* od 2002. do 2006, pa se on nije zapitao po kom kalendaru ja to računam vrijeme. Koga li sam tek htio optužiti računajući tako vrijeme? Ali, da imam vremena i želje vratio bih se na Lovrenovićevu interpretaciju Crkve bosanske, upravo zbog njegove panične reakcije na moju krivu interpretaciju.

No, iz nastavka Lovenovićeva teksta se vidi da sam ja meta napada postao ne zbog te greške, nego zbog mog uvjerenja da Lovenović u "polemikama" sa Filipovićem i Zildžićem nije ostao na razini znanstvenog dijaloga. To i danas mislim, a Lovrenović se ne mora s tim mojim mišljenjem saglasiti. Ja sam jasno kazao da ne želim analizirati stavove sudionika te rasprave (nisam ja "polihistor", kao Lovenović, premda on pokušava obmanuti javnost da ja sebe želim upravo takvim prikazati). Ali, očito je takav moj stav bio dovoljan da Lovrenoviću "pukne film" i da svoje otrovne strijele usmjeri prema meni. Pri tome se on ne osvrće na to kako sam ja u predavanju, dotičući se svađa po medijima, interpretirao medijsku promociju bosanskih piramida i stav historičara o tome, medijsku promociju teze o ilirskom porijeklu Bošnjaka i slično. Ništa to za Lovrenovića

nije važno. Za njega je važno da sam ja, navodno, Ahmeda Zildžića uzeo za mjeru svega. No, to uopće nije istina, ali je istina da Lovrenović za mene nije mjera historiografskog pisanja. On je samo jedan primjer politiziranog historičara koga ne treba slijediti, jer taj pristup "iza sebe ostavlja samo duhovnu pustoš".

Na kraju, Lovrenović za mene kaže kako sam "godinama udobno zavaljen u fotelju direktora Instituta za istoriju s kojeg otpušta i na koji prima ljude kao da je taj isti Institut privatizirao". Da, kolega Lovrenoviću, već drugi mandat ja sam na poziciji direktora Instituta za istoriju u Sarajevu. Iako ta moja fotelja nije tako udobna kao Vaša u Povjerenstvu za zaštitu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, gdje ste možda i duže nego ja na poziciji direktora Instituta, ja sam zadovoljan. Prije pet godina, kada sam postao direktor, ovaj je Institut zapošljavao 12 historičara. Danas, pet godina od mog izbora na mjesto direktora, u Institutu je zaposleno ukupno 26 saradnika, a teško mi je i nabrojati koliko ih je prošlo kroz Institut radeći na pojedinim projektima. Tačno je i da dvojica kolega nisu dobila produžetak ugovora sa Institutom jer nisu na vrijeme napisali svoje magistarske radove. Da li trebam naglašavati da ste se Vi, kolega Lovrenoviću, jako angažirali oko nekih ljudi da, uprkos neizvršavanju svojih obaveza, ostanu u Institutu? Moram Vam reći da Vi niste bili jedini. Bilo je i drugih intervencija, čak i od profesora vrlo bliskih meni.[6] Ali, ja sam se držao principa da

6 [Lovrenović je osobno intervenirao tražeći da Ljubomira Lukića, kome nije produžen ugovor zbog toga što nije završio magistarski rad, naknadno vratim na posao u Institut. Lukić se kasnije skrasio u Ministarstvu civilnih poslova Bosne i Hercegovine kod Sredoja Novića, koji je snažno podržavao sve Lovrenovićeve projekte, posebno one vezane za stećke. Riječ je o bosanskim stećcima koji su Lovrenovićevom zaslugom proglašeni zajedničkom baštinom Srbije i Hrvatske. Ne znam, a i ne interesira me, da li je Lovrenovićeva intervencija bila motivirana nacionalnom solidarnošću sa Lukićem. Vjerujem da to nije učinio niti iz obiteljskih razloga. Možda je obiteljske

onaj ko ne izvršava svoje obaveze nema šta raditi u Institutu za istoriju. Trebam li podsjećati, kolega Lovrenoviću, da ste me Vi svojim odnosom prema jednom našem postdiplomcu prosto "natjerali" da ne produžim taj ugovor. Ali, i to je bilo principijelno s moje strane. Jednako kao što će i svi ostali, koji ne budu izvršavali svoje obaveze, ostati bez posla nakon isteka ugovora. To je princip koji sam ja nametnuo u Institutu! Ako je to privatizacija – onda neka tako i bude.

Sasvim na kraju, moram kazati kako sam i ja jako nezadovoljan stanjem u historiografiji u Bosni i Hercegovini. Za mijenjanje tog stanja potrebno je jako puno strpljivog rada, saradnje na svim nivoima, a ne razbijanja do čega god stignemo. Naša je historiografija doživjela veliki lom, kadrovski jako osiromašila, prolazila kroz različite etape krize u posljednje dvije decenije. Ali, čak i u razdoblju 1990-ih, kada je ta kriza bila najveća i kadrovsko pustošenje najmasovnije, mi, posebno saradnici Instituta za istoriju, sačuvali smo u najvećoj mjeri dostojanstvo historijske nauke, što nije bilo nimalo lako. U to vrijeme, kolega Lovrenoviću, kada su Sarajevom odjekivali samo pucnji topova, u oronuloj zgradi Instituta za istoriju, iz koje nas evo sada pokušavaju izbaciti na ulicu, nestvarno su djelovale sačuvane

---

veze ostavio za vrijeme kada je postao prodekan na Filozofskom fakultetu, ali ja nikada iz toga ne bih izvlačio zaključak da Lovrenović, "udobno zavaljen u fotelju (prodekana)" na fakultet "prima ljude kao da je taj isti (...) privatizirao." Vidjeti studentska istraživanja o zapošljavanju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu objavljena na http://www.zurnal.info/home/index.php?option=com_content&view=article&id=4306:filozofski-fakultet-u-sarajevu-ko-su-nasljednici-katedri&catid=18:istraga&Itemid=27. Lovrenović tu nije učinio ništa što se već duže vremena ne čini na Sarajevskom univerzitetu, na kojem je biti kćerka nekog od utjecajnih profesora dobra preporuka. Nakon toga Lovenović je, koristeći političke veze, pokušao pod svoju ruku staviti i Institut za istoriju u Sarajevu, nudeći se kao Bogom dani autoritet i "prinudni" upravitelj. Kakve li bi sve sile upotrijebio kada bi postao rektor ili ministar ili predsjednik Akademije nauka?]

pločice na zidovima stubišta: "Molimo tišinu". Taj je detalj primijetio i o tome nešto zapisao i jedan američki historičar. I dok smo mi u toj grmljavini topova, kada bismo ulazili u Institut jedino pogledajući u te pločice koje su zazivale tišinu, nastojali imitirati normalno stanje i sačuvati dostojanstvo historijske nauke, Vi ste to dostojanstvo čuvali daleko od ove zemlje i zato ne možete razumjeti moju tvrdnju kako su i neke knjige koje su u tom razdoblju nastajale nosile pečat svoga vremena. Mi smo tada, bez Vaše pomoći, znali sačuvati dostojanstvo historijske nauke, pa Vas i sada molimo da nam ne pomažete u tome. Nama je, kolega Lovrenoviću, nužna depolitizacija historiografije! A pogledajte malo oko sebe: šta Vi, pobogu, radite?

(*Dani,* br. 597, Sarajevo, 21. 11. 2008, 62-64)

Ipak se radi o pokondirenosti

NAJAVLJEN od Redakcije *Dana* kao "odgovor na OPTUŽBE koje je (...) na njegov račun iznio dr. Husnija Kamberović", Lovrenovićev uradak pod naslovom *Pinocchiova čimbur argumentacija* pokazuje kako je s njim nemoguće voditi dijalog. Kada ne zna šta će on – vrijeđa! Mada sam ja u svom reagiranju na Lovrenovićeve optužbe upravo jasno naglasio kako postoji mogućnost da se to prezentira kao napad na njega, te da upravo to želim izbjeći, ovakva najava Lovrenovićeva teksta čini se u najmanju ruku neprimjerena.[1] Ne radi se ni o kakvim mojim optužbama, nego o reakciji na Lovrenovićeve optužbe.

Ali, pogledajmo kako Lovrenović "odgovara". Na početku on definira dvije teme koje su predmet naše diskusije: moja interpretacija njegovih stavova o Crkvi bosanskoj i moje gazdovanje Institutom za istoriju. O prvoj temi ja sam sve rekao u prvom odgovoru, pa bi sada ostalo da raspravimo drugo pitanje,

---

1 [Redakcija *Dana* je početak mog teksta malo izmijenila, pa ga ovdje objavljujem u verziji koju sam izvorno dostavio *Danima*. Ja sam u svom odgovoru upravo želio naglasiti da je Redakcija *Dana* nepravedno postupila kada je moj tekst okarakterizirala kao OPTUŽBU koju ja, navodno, iznosim na račun D. Lovrenovića. Radilo se samo o tome da sam se ja nastojao odbraniti, te naglasiti da D. Lovrenović sebe želi predstaviti žrtvom, što ja upravo nastojim izbjeći.]

ali prije toga ćemo još morati raščistiti pitanja oko Lovrenovićeve huškačke retorike, te insinuacija koje on uvodi u diskusiju izvan tema koje je sâm definirao kao predmet "spora". Radi se, prije svega, o Lovrenovićevom uvođenju u diskusiju optužbi po kojima je on "neprijatelj bošnjačke znanosti" (pretpostavljao sam da će on takvo što potegnuti, jer on upravo takvu reputaciju želi), pitanje pluralizma povijesnih istina, i njegove insinuacije o vanjskim suradnicima u Institutu, upakovane u formu zalaganja za nacionalnu ravnopravnost. Njegovo mišljenje po kojem *Prilozi* "nisu ni do koljena" *Statusu* i *Bosni franciscani* možda govore i o razini njegova razumijevanja historije, ali to je njegovo pravo i o tome ne želim dalje diskutirati.

Dakle, Lovrenović konstatira kako "Kamberović bestidno laže", zbog čega on u svoju "raspravu" uključuje "analizu Stephanie Ericsson o tehnikama laganja, čime se bavim". Dakle, da ne bude zabune: Lovrenović se bavi tehnikama laganja! Ja moram priznati da se bavim sasvim drugim stvarima i čitam sasvim drugu literaturu.

Nakon što mi je zalijepio etiketu, on kazuje koju literaturu čita i čime se bavi, i u koji će diskurs smjestiti svoju "raspravu" (jadna majko, čuj – "rasprava"!), čitavu stranicu posvećuje nesuvislim citatima koji nemaju blage veze s mojim tekstom, a zatim, dokazujući kako se ovdje ipak radi o pokondirenosti, Lovrenovićevoj, slijedi hvalospjev koji sâm izriče o svojoj knjizi "koja se referira na izvore i širok dijapazon inozemne i domaće literature, što je jasno prepoznato u dosadašnjim kritikama dostupnim javnosti". Lovrenović bi nam sigurno mogao pokazati i niz SMS poruka, koje dosad nisu dostupne javnosti, a koje je dobijao od obožavatelja njegove knjige. On tako izjavljuje i kako je nakon jedne TV emisije "telefonske pozive s pozitivnim reakcijama počeo primati još u studiju, (...) što je kasnije nastavljeno sa SMS i e-mail porukama" (*Oslobođenje*, 17. okto-

bar 2008). Možda bih i sâm poslao SMS poruku Lovrenoviću, ali u telefonskom imeniku ne uspijevam pronaći Lovrenovićev broj mobilnog telefona. Čudno! Zaključujem kako broj mobilnog telefona ipak imaju samo njegovi prijatelji. Koji mu šalju SMS poruke podrške odmah "čim je emisija završila". I pišu pohvalne kritike! Da ne bi bilo zabune: nemam ja ništa protiv toga da Lovrenović i dalje živi u uvjerenju kako je to knjiga koja "slijedeći znanstvenu metodu, do kosti razotkriva galimatijas skrojen od pseudohistoriografije i unitarnih političkih koncepata", te da i dalje i on i još neki to smatraju znanstvenom knjigom. Jer, kako napisa Lovrenović, "najupadljivije lažemo kada lažemo samima sebi". Pa, vjerujmo Lovrenoviću, jer čovjek pokazuje kako je i teorijski dobro savladao fenomen laganja. Samo nastavite tako!

Lovrenoviću, meni uopće ne smetaju pozitivne recenzije Vaše knjige, kao što mi imputirate. Uh, Bože, o kakvoj se to pokondirenosti radi? Pa, ja sam napisao kako ste Vi u jednom prikazu naznačeni kao "historičar kome nema premca". Tu ocjenu je izrekao asistent u "mom" Institutu! Možete zamisliti šta se poslije desilo tom asistentu? Pitajte ga, a potom obavijestite javnost o tome. A ja sam svoju ocjenu o Vašem historiografskom radu iznio u prošlom broju *Dana*: Radi se o politiziranom historičaru koga ne treba slijediti![2]

[2] Koliko Dubravko Lovrenović uvlači politiku u akademsku zajednicu i koliko računa na političku podršku, možda otkriva i procedura izbora za rektora Sarajevskog univerziteta, kada se u njegovu korist navodi i to da ima "političku podršku". Očekivalo bi se da Univerzitet bude depolitiziran, ali se postavlja pitanje da li to mogu uraditi oni koji bi na čelne pozicije došli uz političku podršku? Tako otvorena politizacija Univerziteta i tako otvoren politički pritisak, nisu postojali čak ni u vrijeme socijalizma i svemoći jedne političke partije. ("Izbori na Univerzitetu. Lovrenović kandidat za rektora", *Dani*, br. 767, 24. 2. 2012, 9). Nakon što je prilikom glasanja za rektora na Senatu Univerziteta u Sarajevu dobio bijednih 5 glasova (odnosno četiri, plus njegov glas), član Senata Lovrenović brzo je, uz nevjerovatnu podršku SDP, ušao u Vladu

U svojoj papazjaniji, u kojoj su najvažniji sastojak vrijeđanje, što je već pitanje kućnog odgoja, u čemu mu ja ne mogu pomoći, Lovrenović kaže kako mu ja "imputiram" da poziva na "bratoubilački rat" te da se "kukavički" zaklanjam iza Gojka Berića. Stvari su, međutim, posve jasne: Ja u svom tekstu nisam uopće spomenuo ime Gojka Berića. Samo sam naveo da Lovrenović piše kako hrvatsko nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini nije riješeno ni jedan posto, te nas poučava da se nijedno nacionalno pitanje nije rješavalo dogovorom "nego su najprije glave padale zbog toga i proliveni oceani krvi". Ovdje ne raspravljam o hrvatskom nacionalnom pitanju nego o Lovrenovićevoj ocjeni da se to pitanje može riješiti samo uz "oceane krvi". Moram priznati da sam bio zgrožen tom izjavom, pogotovo što mi je upravo tih dana jedna osoba vratila sjećanje na jedan sarajevski ratni dan kada sam, skupa s kolegama, nekog momka, ranjenog ispred zgrade Instituta za istoriju u Alipašinoj ulici u Sarajevu, izvukao na stranu, ubacio u auto koji je naišao u tom trenutku i otpremio na Koševo (eto Vam, Lovrenoviću, sada argument da me nazivate Rambom!). Ne znam

Kantona Sarajevo i sa te pozicije utjecao da izabrani rektor ne dobije saglasnost. ("Ko koči imenovanje rektora Avdispahića", *Oslobođenje*, 23. juli 2012, 19; "Neosnovani prigovori protiv Avdispahića", *Oslobođenje,* 25. juli 2012, 9; "Žurbom do poništenja rektora Sarajevskog univerziteta", *Oslobođenje,* 26. juli 2012, 9). Tako Lovrenović, bez sukoba interesa i ikakvog moralnog obzira, može dugo vremena istodobno obavljati dužnost ministra, prodekana na Filozofskom fakultetu, predsjednika Upravnog odbora Instituta za jezik, člana Povjerenstva za nacionalne spomenike Bosne i Hercegovine i ko zna čega sve ne! Kad bi se tome moglo na neki način dodati i pozicija rektora Sarajevskog univerziteta? Znajući odnose i politiku Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ne bi me iznenadilo da neki akademici, iz raznih razloga i interesa, Lovrenovićev izrazito publicistički rad okvalificiraju kao veliki doprinos nauci i predlože ga za člana, te izlobiraju i njegov izbor u Akademiju. Morat će se samo potruditi da ovaj put uz pomoć više SMS poruka, s kojima Lovrenović ima iskustvo, njegov izbor prođe u prvom krugu, kako se ta "moralna veličina" ne bi žalila. Uh, Bože, kakva nas je ovo sudbina zadesila?

šta je bilo s tim momkom, ali mi je njegova krv na mojoj bijeloj košulji, na šta su me podsjetili tih dana kada je ovo Lovrenović napisao, vratila pred oči slike rata i stradanja. I do toga stradanja je došlo jer su neki prijetili da će padati glave. Trebam li Vas, Lovrenoviću, podsjećati ko je takve prijetnje izrekao? Kako drukčije razumjeti to pozivanje na skidanje glava nego kao ratnohuškačku retoriku? Znam ja (eto, mogu i ja reći da nešto znam, a da mi ne mora Lovrenović govoriti da on zna da ja znam) da to nema nikakve veze sa Lovrenovićevom brigom za Hrvate. U pitanju je samo upotreba i manipulacija radi njegovih ličnih interesa. No, umjesto odgovora, Lovrenović skreće s teme. Opišimo Lovrenovića njegovim riječima: "Pravi je predmet rasprave zaboravljen, a grijesi originalne žrtve dolaze u fokus. Budući da se osjeća krivom zbog imenovanja, žrtva je potpuno ponižena i puzi u rupu". Tako se pred našim očima, izrekavši niz uvreda i huškačkih poklika, Lovrenović, gromada, transformira u miša i bježi u rupu!

Koliko je Lovrenović dobro savladao tehniku laganja (čita čovjek literaturu o tome!) pokazuje i njegovo uvođenje u diskusiju stavova iz lista *Preporod* od 1.11.2008. godine. Naime, referirajući se na pitanje glavnog urednika tog lista o tome da se on, Lovrenović, "izrodio u očiglednog neprijatelja bošnjačke znanosti", te, ne imenujući o kome se radi, "računajući s razinom informiranosti svoje ciljne grupe", Lovrenović ostavlja dojam da odgovor koji daje "upitani" može biti moj odgovor. Međutim, ja, za razliku od Lovrenovića i njemu sličnih, ne dijelim znanost na bošnjačku, srpsku, hrvatsku i slično, pa odgovor koji u *Preporodu* daje "upitani" nema veze s Husnijom Kamberovićem. Taj "upitani" koji "hitar odgovor dade" zove se dr. Ibrahim Pašić, pa upućujem Lovrenovića da s njim o tome diskutira. Ali, to pokazuje kako Lovrenović, uvodeći u diskusiju pitanja o kojima ja uopće ne raspravljam niti imaju bilo kakve

veze sa mnom, pokušava manipulirati čitateljima.

Osim manipuliranja, Lovrenović je, ponesen literaturom o tehnici laganja, počeo i da posve izmišlja. Tako on, na primjer, nazivajući me "Rambom s prve borbene linije",[3] navodi kako se ja zalažem za "pluralizam povijesnih istina". Čitam moj tekst objavljen u *Danima* i – gle čuda: toga nema u mom objavljenom tekstu! Lovrenović, dakle, u skladu sa prethodno dobro savladanim tehnikama laganja, počinje posve izmišljati. No, mogao bih ja sa Lovrenovićem raspravljati o (ne)mogućnostima dostizanja jedne konačne i objektivne povijesne istine, i navoditi niz teorija o tome, i raspravljati o pluralizmu povijesnih pogleda, ali neću. Imam stav o tome, ali to nisam objavio u tekstu na koji Lovrenović reagira! Lovrenović me, tvrdeći kako sam ja protivnik jedne povijesne istine, želi prikazati kao osobu koja je protivnik multikulturnog društva, jer "izgradnja multikulturnog društva koja obavezno uključuje pomirenje nije moguća na osnovu više istina",[4] veli Lovrenović, naš borac za multikulturno društvo, koristeći demagošku strategiju da izjavljuje baš ono što ciljna grupa želi čuti. Dobro, zamislimo situaciju u kojoj imamo jednu objektivnu povijesnu istinu! Ali, šta ćemo ako to ne bude Lovrenovićeva istina? Hoće li onda morati "gla-

---

3 [Znakovit je naslov Lovrenovićevog intervjua objavljen u tjedniku *Dani* br. 710 od 21. januara 2011. godine. Intervju, objavljen na punih pet stranica, naslovljen je "Jači od kandža, kiše, povampirenja, krađe...". Istinski Rambo, nema šta!]

4 [Izgleda da je Lovrenović i u vezi s ovim pitanjem jedne povijesne istine "poslije podne" promijenio mišljenje, pa u jednom tekstu piše: "Ne mislim (...) da se znanstvenom metodom (...) može doći do zadnjih historijskih (...) istina". Da li je to Lovrenović odustao od multikulturnog društva i pomirenja koje, prema njegovom mišljenju, "nije moguće na osnovu više istina"? Pretpostavljam da je zanimljivo "ne misliti", ali ovo ipak dokazuje kako Lovrenović ima razdoblja kada zna misliti. Vidi: Dubravko Lovrenović, "Autorefleksija o bh. hrvatstvu: odgovor na propagandistički strah od drugog i bajke o sebi", *Status*, br. 15, Mostar 2011, 178.]

ve letjeti i teći oceani krvi"? Dok se ne uspostavi jedna, Lovrenovićeva istina!

Isti je slučaj s tezom o "tri istine o historiji Bosne i Hercegovine". Lovrenovićevo tobožnje zalaganje za jednu povijesnu istinu, čime se on nastoji predstaviti kao nositelj pomirenja (po svemu sudeći, ipak sam ja bio u pravu kada sam ocijenio da je on sebi umislio da je Spasitelj), temelji se upravo na neodrživoj tezi o tome kako sada postoje tri povijesne istine, pa bi se, kao, trebalo dogovoriti oko jedne istine da bi se anulirale "tri istine". Budući da u historijskoj nauci nema dogovora, nego samo povijesne činjenice i argumenti, jasno je da insistiranje na tobožnjem dogovoru u nauci samo ostavlja prostor za postojanje "tri istine", i to je koncept na koji Lovrenović i njemu slični upravo računaju. Ako misli da se nacionalno pitanje ne može riješiti dogovorom nego samo "oceanom krvi", kako je onda moguće dogovorom riješiti pitanja u nauci, koja po definiciji ne poznaje dogovor!? Oni koji od priče o "tri istine" imaju koristi, uključujući Lovrenovića, koji valjda i zbog te trojnosti ima monopol na sve dobro plaćene pozicije kao jedan u tom trojstvu, mogu svugdje pričati da je to dobro, ali treba znati da ima i onih koji na takvo što ne pristaju kao isključivi princip. Lovrenovićevo članstvo u Povjerenstvu za zaštitu nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine moguće je jedino na temelju tog trojstva i razumljivo je da se čovjek toga čvrsto drži. Onog trenutka kada ne dobije novac za neki svoj projekt – vidjet ćemo iz kojih će sve oružja i oruđa početi pucati i po Povjerenstvu, i po Državi (već nagovještava da je ljut na Državu, a to nije mala stvar!). Možda Lovrenoviću ističe mandat u Povjerenstvu?

I još nešto u vezi s Lovenovićevom insinuacijom kako su u Institutu "neki" uhljebljeni kao vanjski suradnici. Opet – neistina. Oni koji su se mislili uhljebiti u Institutu – nisu dobili produžetak ugovora nakon neizvršavanja zadataka, bez obzira na

Lovrenovićeve intervencije. A što se tiče nacionalne strukture u Institutu, jasno je na šta ciljate, pa Vam moram hitan odgovor dati: nisam ih pitao, a to ne piše u njihovim diplomama i prepisu ocjena (molim Vas da iskoristite svoj politički uticaj i da se to pod hitno uvede u diplome), niti uz njihova imena stoji da su pripadnici bošnjačke, hrvatske ili srpske historiografije, kako biste to Vi, Lovenoviću, očito željeli. To za mene nije bio jedini kriterij, ali sam vodio itekako računa o tome. Zbog toga su me Vaši sufleri optuživali institucijama vlasti u Sarajevu kako katoliciziram Institut, a sami su, pak, po zidovima svojih kancelarija bili počeli kačiti levhe tvrdeći da ih to štiti od uroka zbog Hrvata koji su birani na konkursu. Potezali su kao argument za kroatizaciju i moje poznanstvo sa "zagrebačkim" kolegom (čije tekstove, po Vašoj tvrdnji, Lovrenoviću, u *Prilozima* odbijam objaviti bez ikakva obrazloženje, što nije istina – pogledajte predgovor u Zborniku o reviziji historije).[5] Čak su nagovarali pojedine skupštinske poslanike da o tome pokrenu raspravu, jer "treba spašavati Institut od Kamberovićeve kroatizacije!?". Sve same gluposti!

Kaže Lovrenović da ja "treniram strogoću na nejačemu", te da istodobno od njega, Lovrenovića, mrge, "snishodljivo tražim intervencije u ministarstvu koje mi (tj. Lovrenoviću) nabija na nos". Ja? Snishodljivo? Nabijam to Lovrenoviću na nos? Gdje li ja to napisah, Lovrenoviću? U objavljenom tekstu toga nema! Opet, dakle, neistina. A, kako se, Lovrenoviću, zovu oni koji pričaju neistine? Pa, bolan, ja da imam sklonost za tu snishodljivost sigurno bih to iskazao u okviru neke političke stran-

[5] [Riječ je o dr. Ivi Lučiću, mom zagrebačkom kolegi, čiji tekst nismo objavili u jednom zborniku Instituta za istoriju, jer je prethodno bio objavljen na drugom mjestu. Lučić je kasnije, u središtu Zagreba, bio jedan od promotora Lovrenovićeve "knjige" *Povijest est magistra vitae.* Tokom 2010. polemizirao je sa Ivanom Lovenovićem, djelimično u sarajevskim *Danima*, a potom po raznim internet portalima.]

ke, pa bih možda i ušao u Vladu, poput Vas. I ne bih Vas imao potrebe moliti za intervencije! Vas koji ste više u politici nego u znanosti.

Na kraju, sugerira mi Lovrenović, da pređem na šibicarenje i časno zarađujem svoj kruh. Očito se Lovrenović puno druži sa šibicarima, a tamo, kada ga vide, vjerovatno ga pozdravljaju sa: "Đe si, ba, care!". Nakon ove njegove papazjanije u magazinu *Dani* pokazalo se bjelodanim kako je car go. A car! A go! Osim što se vidi kako je car go, vjerujem da će iz ove prepiske ipak biti još neke koristi. U narodu je dosad bilo uobičajeno za nekoga ko govori neistine kazati: "Laže k'o pas". Vjerujem da će se od sada moći govoriti: "Laže k'o 'car'". Zbogom, Dubravko!

(*Dani,* br. 599, Sarajevo, 5. 12. 2008, 68-69)

Lekcija o konstruiranju povijesti

Kako Slobodan Šoja konstruira povijest i kako se sada varamo

SKROMNI pokušaj historičara Slobodana Šoje da na stranicama *Oslobođenja* od 27. oktobra 2009. na tri primjera prevara iz južnoslavenske parlamentarne historije (1921, 1939. i 1991.) pokaže kako današnje rasprave o ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovni svoj neuspjeh dobrim dijelom mogu opravdati iskustvom prevara iz naše historije, ostao je doista skroman u svim elementima, osim u jednom: u bogatstvu krivih interpretacija.[1] Mada na prvi pogled izgleda da izdvojena tri primjera mogu pokazati kako se prevarama iz historije na ovom tlu može opravdati današnje odbijanje ustavnih promjena od vladajuće političke banjalučke elite, te objasniti "zašto Srbi danas uporno insistiraju na entitetskom glasanju i zašto su veoma podozrivi prema svim onim koji žustro i uporno rade na ukidanju entitet-

[1] [Slobodan Šoja je u ovom tekstu samog sebe nazvao historičarom, pa zbog toga moje reagiranje i objavljujem u ovoj knjizi. Inače, malo je razloga, osim formalnih, Šoju smatrati historičarom, s obzirom da je, premda predratni asistent prof. dr. Miloradu Ekmečiću, ubrzo zaplivao u političkim vodama i vrlo korektno obnašao ambasadorske dužnosti Bosne i Hercegovine u nekoliko zemalja. Po tome je puno više političar nego historičar, mada je ovom prilikom nastojao napisati nešto i iz historije. Pokazalo se da je to, po mom mišljenju, bila čista konstrukcija.]

skog glasanja", kako to Slobodan Šoja u svom tekstu navodi, za bolje poznavatelje povijesnih prilika jasno je da je Šoja ovim tekstom samo raširio povijesne stereotipe, te da je nategnutim pokušajem da pronađe argumente za svoju tezu da su ovdje tokom historije dominirali sporazumi dvojice kako bi se **prevario** treći, jednostavno konstruirao povijesnu stvarnost u skladu sa svojim političkim uvjerenjima. Tu je Slobodan Šoja prestao biti historičar i počeo ispisivati svoja politička opredjeljenja. Sve je to razumljivo, ali je neprihvatljivo konstruirati povijesnu stvarnost u skladu sa svojim političkim opredjeljenjima. A pogotovo je problematično krivim kontekstualiziranjem krivotvoriti povijesnu stvarnost. Ovakav Šojin pristup može biti poruka savremenim političkim pregovaračima, a ona bi se mogla i ovako čitati: "Pazite, samo što ne kaže Slobodan Šoja, u povijesti su se dešavali sporazumi dvojice protiv trećeg i sve su te opcije i sada moguće". Da li je to sijanje straha od mogućih novih prevara i sklapanja sporazuma dvojice protiv trećeg u Bosni i Hercegovini? Da li to može doprinijeti rješenju političke krize u našoj zemlji ili vodi daljem zaoštravanju te krize?

U ovom osvrtu ja se neću baviti političkim ciljevima koje Šoja svojim tekstom želi postići, nego ću se osvrnuti na njegovu krivu interpretaciju i krivo povijesno kontekstualiziranje primjera koje je odabrao za svoju analizu.

Slobodan Šoja kao prvi primjer uzima sporazum od 15. marta 1921. kojega on karakterizira kao "neprincipijelni dogovor" Srba i bosanskohercegovačkih Muslimana usmjeren protiv Hrvata. Ovakva interpretacija sporazuma je posve kriva. Tu se nije radilo ni o kakvom "neprincipijelnom dogovoru" Srba i Muslimana protiv Hrvata, kako Šoja želi pokazati, nego o političkom sporazumu JMO i Radikalne stranke o tome da poslanici JMO podrže Vladin (dakle, Pašićev) nacrt Ustava Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Taj je sporazum, koji je

doprinio uvođenju ustavnosti u politički život, te, prema mišljenju lidera JMO, vodio političkoj stabilizaciji zemlje, dosad različito interpretiran, jer je on predstavljao davanje podrške centralističkom Ustavu i odstupanje JMO od autonomističke politike, ali ozbiljna literatura to nije nikada tretirala kao sporazum Srba i Muslimana kako bi prevarili Hrvate. Taj je sporazum bio povod velikim svađama u Muslimanskom klubu, u kojem je čak došlo do raskola, a nakon izglasavanja Ustava došlo je i do rascjepa u samoj stranci koji su se najjasnije mogli vidjeti u žučnim polemikama na političkim skupovima koje su pojedine političke frakcije u okviru JMO vodile kako bi dobile podršku širokih muslimanskih masa. Iz tih podjela kao pobjednik je izašao Mehmed Spaho, koji je ubrzo preuzeo poziciju predsjednika stranke. Sam Mehmed Spaho je situaciju pred potpisivanje sporazuma objasnio na Skupštini stranke održanoj 6. i 7. oktobra 1921, naglašavajući da je postizanje sporazuma bilo motivirano željom za stabilizacijom političkih prilika u zemlji i uvođenje ustavnog stanja: "Do konca januara ove godine (tj. 1921, op. H.K.) vodili su se pregovori između našeg kluba (Muslimanskog kluba u Parlamentu, op. H.K.) i vlade, koji su se uvijek prekidali radi toga jer vlada nije htjela nikako prihvatiti naše stanovište. Kada smo stekli uvjerenje da svoje gledište o unutarnjem uređenju države ne možemo proturiti, onda smo bili stavljeni pred alternativu: ili dozvoliti da se ustav donese bez nas, pa i protiv nas, ili da u Ustav unesemo bar ono što se može. **Ustav bi bio donesen i bez nas. Uoči glasanja o ustavu Zemljoradnici su poslali gospodinu Pašiću memorandum u kome su tražili da se opozovu samo naše agrarne uredbe, pa će odmah glasati za ustav. (...). U jednoj većini od 270 članova** (koliko je brojao jugoslavenski Parlament, op. H.K.) **mogu li 24 poslanika** (koliko je bilo iz reda JMO, op. H.K.) **prodrijeti potpuno sa svojim programom?** Mi smo

mogli poći i drugim putem, mogli smo ići u opoziciju i ostati u njoj i 5 godina. Ali je kod nas prevladalo oportunističko uvjerenje, jer stvarne uspjehe ni jedna stranka ne može imati bez kompromisa, a gdje je kompromisa, tu je i popuštanja".

Dakle, ovdje se nije radilo o sporazumu Muslimana i Srba protiv Hrvata, kako želi nategnuto pokazati Slobodan Šoja, nego o pokušaju lidera JMO da doprinesu političkoj stabilizaciji i uvođenju kakvog-takvog ustavnog stanja u zemlji. Konačno, nekoliko godina nakon što je usvojen centralistički Vidovdanski ustav, koji je mogao biti usvojen i bez podrške JMO, Stjepan Radić kao lider Hrvatske republikanske seljačke stranke također je prihvatio taj Ustav te formirao Vladu sa Nikolom Pašićem, promijenivši čak i naziv svoje stranke.

Drugi primjer koji Šoja navodi također je problematično kontekstualiziran, ali je činjenica da se najčešće taj sporazum interpretira kako to čini i Šoja. No, valjalo bi postaviti pitanje kako objasniti činjenicu da Dragiša Cvetković sa Mačekom pregovara isključivo kao predstavnik krune, odnosno kneza Pavla, a ne kao predstavnik Srba! Maček je pokušavao da u pregovore bude uključena i srbijanska opozicija, ali je knez Pavle to odbacio. No, ovaj slučaj je Šoji bio zgodan da argumentira svoju temeljnu tezu: "Dok su se osamnaest godina prije Srbi i Muslimani dogovorili da prevare Hrvate, sad su se Srbi i Hrvati dogovorili da prevare Muslimane", tvrdi Šoja. No, vjerujem da je jasno da "prije osamnaest godina", to jest 1921, nije bilo sporazuma Srba i Muslimana ***kako bi se prevarili Hrvati***, pa je i ovakva Šojina interpretacija razloga za sporazum Cvetković-Maček čista konstrukcija. Sporazum, za koga Šoja kaže da je "brzo sklopljen", rezultat je spleta unutarnjih i vanjskopolitičkih okolnosti (Drugi svjetski rat je bio na pragu, a Njemačka je bila doslovno na jugoslavenskim granicama) i do njega nije došlo uopće brzo. Ko pročita knjigu Ljube Bobana, koja je osta-

la neprevaziđena o tom događaju, može se uvjeriti da su pregovori bili mučni i teški, te da njihov cilj nije bio sklapanje sporazuma Srba i Hrvata protiv Muslimana! Uz to, Maček nije izjavio da se sa Cvetkovićem već na prvom sastanku dogovorio kako Bosna i Hercegovina “ne postoji pa je poslije sve išlo glatko”, nego je, u interpretaciji koja je u literaturi zabilježena, on kazao kako će se praviti da “muslimani ne postoje” i tako utvrditi koji dijelovi zemlje imaju ući u sastav Banovine Hrvatske.

Treći slučaj je najbolji primjer Šojine proizvoljne konstrukcije povijesti. Čini se da je čitav tekst i napisan upravo s ciljem da se ukaže na ovaj primjer koga “neobjektivni istoričari svjesno zaobilaze”, veli objektivni historičar Slobodan Šoja. Nakon što je konstruirao priču da su se najprije Srbi i “muslimani” dogovorili protiv Hrvata, potom Hrvati i Srbi protiv “muslimana”, sada mu je trebao primjer sporazuma Hrvata i “muslimana” protiv Srba. I pronašao ga je u slučaju zasjedanja Skupštine BiH 14. i 15. oktobra 1991. kada se raspravljalo o Platformi o položaju Bosne i Hercegovine u budućem ustrojstvu jugoslavenske zajednice. E, sada tu dolazi prava Šojina moć konstruiranja povijesne stvarnosti u skladu sa njegovim političkim stavovima. Prema njegovoj interpretaciji, ta skupština i odluke na njoj donesene, primjer su sporazuma Hrvata i “muslimana” usmjeren protiv Srba, i one su vodile rušenju Jugoslavije (Šoja kaže: “rušenje jedne države” bez da su Srbi o tome pitani), te je to odvelo zemlju u rat! Doduše, nađe Šoja priliku da, pozivajući se na “gospođu Biljanu Plavšić”, navede kako Karadžić i Krajišnik “nisu oličenje morala” (kako li Šoja pronicljivo ocjenjuje ova dva tipa!?), ali da, eto, nisu svi Srbi kao njih dvojica, da Srbi “u svojim redovima imaju bezbroj čestitijih i istorijski odgovornijih osoba koje se ni u čemu ne slažu niti identifikuju sa Karadžićem i Krajišnikom i da se takve parlamentarne prevare ne mogu raditi upravo zbog tih ljudi”. U skladu sa tako postav-

ljenom tezom Šoja nastavlja kako je "progovorila ružna bosanska stvarnost. Hajde da prevarimo ovog trećeg, pa kud puklo da puklo. I puklo je. I sve se srušilo", zaključuje vrli i objektivni historičar Slobodan Šoja.

Šta nije u skladu sa povijesnom istinom u ovoj Šojinoj konstrukciji povijesti? Ništa, rekli bismo! Ostao je Šoja dužan objasniti ko je napustio zasjedanje Skupštine? Da li su to učinili svi poslanici Srbi ili, možda samo poslanici SDS i SPO? Da li je neko od poslanika Srba ostao na zasjedanju i glasao za Memorandum o suverenitetu? Kako je tekla sjednica Skupštine i šta joj je prethodilo? Ko je sve s kime pregovarao tokom trajanja te sjednice? Niz je pitanja na koja Šoja nije odgovorio, ali je zato, izbjegavajući i postaviti ta pitanja, ponudio rješenja koja su čista konstrukcija, a sve s ciljem zamagljivanja istine.

Prije svega, valjalo bi naglasiti da je Skupština o kojoj Šoja govori i koju interpretira kao događaj na kojem su "muslimani" i Hrvati postigli sporazum protiv Srba, počela sa zasjedanjem 10. oktobra, te nakon pauze tokom vikenda nastavljena 14. i trajala do ranih jutarnjih sati 15. oktobra, a ne samo 14. i 15. oktobra 1991. godine. To je poznata Osma zajednička sjednica vijeća Skupštine Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, na kojoj je Radovan Karadžić izjavio da muslimanski narod može nestati u ratu. Na ovom je zasjedanju razmatrano nekoliko inicijativa: Platforma Predsjedništva SRBiH (koju je izložio Ejup Ganić), Izdvojeno mišljenje srpskih članova Predsjedništva SRBiH ("gospođe Biljane Plavšić", kako je oslovljava Slobodan Šoja, i Nikole Koljevića), Inicijativa za mirno rješenje jugoslavenske krize (tzv. Beogradska inicijativa), Stajalište SDP o mogućem mirnom rješenju krize (koje je izložio Miro Lazović), te Memorandum – pismo o namjerama SDA. Postoji stenogram sa ovoga zasjedanja i može se provjeriti kako je tekla diskusija, a Karadžićeve prijetnje smo imali prilike toliko puta slušati i gledati na televiziji.

Šoja je propustio navesti da je u vrijeme ovoga zasjedanja Skupštine već bilo formirano niz srpskih autonomnih oblasti koje su obuhvatale veći dio Bosne i Hercegovine i koje su vodile podjeli ove zemlje. U vrijeme samoga zasjedanja nije postignut nikakav hrvatsko-muslimanski sporazum protiv Srba, kako to konstruira Šoja, nego je nakon višednevnog zasjedanja (naglašavam, sjednica je počela 10. oktobra i trajala sve do 23:40, pa napravljen prekid preko vikenda i nastavila sa radom 14. oktobra i trajala do ranih jutarnjih sati 15. oktobra) skupštinska većina usvojila Memorandum o suverenosti, izveden iz Platforme Predsjedništva SRBiH, te odbacila Beogradsku inicijativu. Zanimljivo je kako Šoja objašnjava odbacivanje Beogradske inicijative. On kaže: "Indikativno je bilo takođe i to da niko nije glasao za 'inicijativu za mirno rješenje jugoslovenske krize i za donošenje Ustava Jugoslavije'. Protiv je bilo 124, uz 12 suzdržanih". Šoja ovime želi kazati kako su oni koji su glasali protiv te inicijative, zapravo, glasali za rat. Zbog toga bi trebalo objasniti da je ova "Inicijativa", koju Šoja spominje, pokrenuta 12. avgusta 1991. na sastanku Slobodana Miloševića s predsjednicima skupština Srbije, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Cilj te inicijative je bio stvaranje Jugoslavije koju bi činile Srbija, Crna Gora i Bosna i Hercegovina. Ta inicijativa, koja bi vodila stvaranju Jugoslavije bez Hrvatske, Slovenije i Makedonije, doista je odbačena na zasjedanju Skupštine SRBiH jer bi to bilo stvaranje jedne posve nove države koja sa Jugoslavijom ne bi imala ništa zajedničko. Bilo bi to stvaranje proširene Srbije. Zbog toga je posve neprimjereno Šojino ukazivanje na tu "indikativnost".

Da se ovdje nije radilo ni o kakvom hrvatsko-muslimanskom sporazumu protiv Srba pokazuje činjenica da je nakon prekida skupštinskog zasjedanja 10. oktobra u 23:40 sati, održan sastanak čelnika SDA i SDS tokom 12. i 13. oktobra na koje-

mu se pokušavalo naći zajedničko rješenje. Nisu uopće držani razgovori "muslimanskih i hrvatskih stranaka", nego, dakle, "muslimanskih i srpskih". Ali, sporazum nije postignut jer lideri SDS jednostavno nisu željeli podržati nijedan dokumenat koji bi mogao voditi ka stvaranju suverene Bosne i Hercegovine. Oni su uporno ostajali pri stavu da BiH mora ostati u Jugoslaviji, pa makar se ta Jugoslavija svela samo na Srbiju, Crnu Goru i Bosnu i Hercegovinu, plus srpski krajevi u Hrvatskoj. Zna se čija je to bila politika.

Zbog bojkotiranja i prekida Skupštine, koju je majstorski izveo Momčilo Krajišnik, prijetila je opasnost da Bosna i Hercegovina svojim nečinjenjem jednostavno ostane u "krnjoj" Jugoslaviji. Zbog toga je Mariofil Ljubić preuzeo vođenje Skupštine, a poslanici SDS i SPO (dakle ne svi srpski poslanici) su demonstrativno napustili Skupštinu SRBiH, a ostali poslanici su usvojili Platformu o položaju Bosne i Hercegovine u budućem ustroju jugoslavenske zajednice i Memorandum izveden iz Platforme, te odbacili Beogradsku inicijativu (za kojom Šoja toliko žali).

Zašto je došlo do izglasavanja ovih dokumenata? Zato što je to bilo krajnje vrijeme da se iznese stav BiH o rješenju jugoslavenske krize. Ubrzo nakon toga, 18. oktobra 1991. u okviru Konferencije o Jugoslaviji prezentiran je dokument pod naslovom *Okviri za generalno rješenje jugoslovenske krize* u kojemu se predviđala uska suradnja suverenih i nezavisnih republika. Slobodan Milošević je odbacio taj dokument, ali su odluke Skupštine BiH usvojene u rano jutro 15. oktobra 1991, za koje Šoja sasvim proizvoljno kaže da su bile rezultat hrvatsko-muslimanskog dogovora protiv Srba i da su odvele zemlju u rat, bile osnova za kasniju poziciju BiH u procesu međunarodnog priznanja. Te odluke nisu bile rezultat hrvatsko-muslimanskog dogovora usmjerenog protiv Srba, kako želi Šoja predstaviti,

nego je njihov historijski smisao u stvaranju uvjeta za osamostaljenje Bosne i Hercegovine i stjecanje ravnopravne pozicije sa ostalim jugoslavenskim republikama, pogoto nakon što su 8. oktobra 1991. Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost. [Za] te odluke nisu glasali poslanici SDS i SPO. Šojina tvrdnja da su te odluke usvojili samo Muslimani i Hrvati, koji su se udružili protiv Srba, jednostavno nije tačna. Bilo bi dobro da nam Šoja objasni kako su glasali Srbi poslanici koji nisu bili članovi SDS i SPO! Osim toga, usvojena *Platforma o položaju Bosne i Hercegovine u budućem ustroju jugoslavenske zajednice*, bio je dokument koji je predviđao da Bosna i Hercegovina "kao moderna država ima potrebu i interes da ostvaruje ekonomsku i političku integraciju sa svim drugim takvim državama. U tom smislu svakako je najprirodnija i najprioritetnija politička integracija koju će naša Republika ostvariti sa državama – članicama sadašnje Jugoslavije. Oblik i intenzitet te integracije potrebno je (...) dogovorom utvrditi". No, SDS-u nije odgovaralo ništa osim ostanka u Jugoslaviji bez Hrvatske i Slovenije. A svi znamo da to nije Jugoslavija. Upravo stvaranje takve "krnje" Jugoslavije bio je cilj *Inicijative za mirno rješenje jugoslovenske krize i za donošenje Ustava Jugoslavije*, koja je odbačena na ovom skupštinskom zasjedanju 15. oktobra 1991, i za kojom Šoja sada, poslije toliko godina, lije suze. Nepotrebno. Jednako kao što je bilo nepotrebno da Šoja, konstruiranjem priča o tome "kako smo se varali" sada pokušava nas zavaravati prebacivanjem krivice za izbijanje rata sa ključnih krivaca na "druge".

Na ovom bi mjestu možda trebalo ukazati da ideje koja Šoja iznosi u svom tekstu nisu ništa novo. "Gospođa Biljana Plavšić", kako tu osobu oslovljava Slobodan Šoja, u svojoj je knjizi *Svedočim* te ideje već razradila, pa nam ih sada Slobodan Šoja putem *Oslobođenja* samo prosljeđuje. Plavšić doslovno kaže kako je usvajanje Memoranduma 15. oktobra 1991. bilo

klasična muslimansko-hrvatska "prevara", odnosno "prevara najvišeg ranga" (str. 90). Nakon što je to na takav način okvalificirala Plavšićeva nastavlja: "Prema tome, odgovor na tri pitanja koja se i danas postavljaju od strane mnogih ljudi (...) a to su: koji je događaj provocirao rat? Kada se to desilo? Ko je to uradio? Prevara u Skupštini od 14. i 15. oktobra 1991. Ovo su uradili muslimanski i hrvatski poslanici (...) To bi bio odgovor na tri pitanja" (str. 91). Zatim nastavlja: "Iza ovog nasilja nad Skupštinom, nad Ustavom, Srbi su osetili nesigurnost (...) Srbi su tražili od svojih izabranih predstavnika odgovor na to nasilje" (str. 92). Tako je govorila Biljana Plavšić, a sada nam slična obrazloženja nudi i Slobodan Šoja.[2]

Primjera podvala i prevara ima jako puno u našoj povijesti, ali ovi koje je Slobodan Šoja odabrao smatrajući ih "zanimljivim", zbog krivog povijesnog kontekstualiziranja nude i posve krive poruke, koje su, možda, u skladu sa Šojinim političkim stavovima, ali imaju malo veze sa povijesnom istinom. Vjerujem da Slobodan Šoja kao ambasador Bosne i Hercegovine bolje radi svoj posao od posla historičara. Ili se možda i tu varam?

(*Oslobođenje,* 10. novembar 2009, 12-13)

[2] [Šoja je svoj tekst u *Oslobođenju* objavio upravo u vrijeme kada je Biljana Plavšić napustila zatvor i došla u Beograd. Osobno sam njegov tekst, u kojemu se ponavljaju njena obrazloženja stanja koja su odvela zemlju u rat, doživio kao dobrodošlicu bivšoj predsjednici Republike Srpske.]

III DIO

IMA NADE - DVA ČASNA PRIMJERA

Profesor dr. Nedim Šarac (1926. - 2008.)

KONCEM prošle godine, u vrijeme kada sam intenzivno sa najbližim saradnicima razmjenjivao ideje o novim projektima koje bismo zasnovali u Institutu za istoriju u Sarajevu, dobio sam informaciju da bi profesor Šarac želio sa mnom razgovarati i predložiti mi nešto što je smatrao korisnim za našu historiografiju. Naravno, odmah smo se susreli (bilo je to 4. oktobra 2007.) i dugo razgovarali. Profesor mi je govorio o raznim idejama koje je on u sebi nosio i o kojima je razgovarao sa svojim prijateljima, o projektima koje je on davno želio pokrenuti, ali iz različitih razloga nije (ponajviše zbog nepovoljnih uvjeta u kojima se nalazila naša nauka i naš Institut za istoriju). Sma-

trao je kako, ipak, mi u Institutu trebamo sada pokrenuti jedan opširan projekt koji bi se zvao *Leksikon historije Bosne i Hercegovine*. On nema snage u tome aktivno sudjelovati, ali vjeruje da smo mi u stanju to realizirati.

Mislio sam tada kako je ideja odlična, ali i bio svjestan da su sada uvjeti za njezinu realizaciju puno teži nego u vrijeme kada je profesor Šarac aktivno djelovao. No, svesrdno sam prihvatio njegovu ideju i sa saradnicima smo brzo razradili i napravili kompletan projekt *Historijskog leksikona Bosne i Hercegovine*. Tada nisam niti slutio da profesor Šarac, očito već svjestan skorog završetka svoje životne priče, nije želio ovu ideju o *Leksikonu* ponijeti sa sobom nego je ostaviti nama mlađima da se na njoj iskušamo.

Ovo sam naveo samo da bih argumentirao koliko je profesor Šarac, uprkos poodmakloj dobi i već narušenom zdravlju, ostao vezan za historijsku nauku. Istodobno, to je dokaz koliko je profesor Šarac bio otvoren kao naučnik i spreman svoje ideje dijeliti sa drugima. Također, pokazuje to i da je profesor Šarac bio ne samo veliki historičar, nego i pokretač velikih projekata i odličan organizator i lider.

Rođen u Sarajevu 25. maja 1926. godine, u uglednoj građanskoj porodici, Nedim se još kao srednjoškolac opredijelio za ljevičarski, buntovnički i revolucionarni pokret. Pripadnost tom pokretu bio je znak idealizma, a Nedim Šarac je kasnije, kroz čitav svoj život, pokazao da se nikada nije odrekao tog idealizma. Oni koji ga dobro poznaju često navode da je, čak i u vrijeme kada je rukovodio velikim i poznatim projektom pisanja *Istorije Saveza komunista Bosne i Hercegovine* i kada je bilo moguće preko tog projekta dobiti sve što je trebalo jednom Institutu (pa i svima pojedincima uključenim u taj projekt), Nedim idealistički pristupao tom poslu, odbijajući bilo kakve privilegije kako za sebe lično tako i za druge koji su na tome

radili. Htio je profesor Šarac da se napiše poštena i argumentirana historija jedne političke partije koja je dugo vremena vladala u Bosni i Hercegovini. Kada smo imali historije JMO, HSS i drugih stranaka, sasvim je razumljivo da imamo i historiju SK. Naučni razlozi i naučni kriteriji bili su važniji od svih ostalih. Pa, to je najveći idealizam.

Nedim je tome svjedočio čitavim svojim životom. Sudionik u Drugom svjetskom ratu od 1941, nakon rata Nedim Šarac je jedno vrijeme radio kao profesionalni omladinski rukovodilac, ali ubrzo se opredjeljuje za naučni razvoj. Najprije završava studij historije na Višoj pedagoškoj akademiji (1948), a potom i studij na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1960), gdje je 19. marta 1974. doktorirao briljantnom tezom o šestojanuarskom režimu s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu. U međuvremenu je radio kao srednjoškolski profesor historije u Banjoj Luci i Sarajevu (1948-1949), Institutu društvenih nauka u Beogradu (1949-1951), zatim kao jedan od prvih saradnika u Istorijskom odjeljenju CKSKBiH, profesor Visoke škole političkih nauka (danas Fakultet političkih nauka, 1961-1972), zatim kao direktor Muzeja revolucije BiH (1972-1975) i konačno u Institutu za istoriju, gdje je neprekidno radio od 1975. do odlaska u mirovinu 1988. godine. Na svim ovim poslovima profesor Šarac se odlikovao izuzetnom radnom energijom i idejama koje će ostaviti pečat na dalji razvoj svih tih institucija.

U tom razdoblju, profesor Šarac nikada nije zanemario ni svoje društveno djelovanje. Između ostalog, bio je i poslanik u Skupštini SFRJ (1963-1967), član CKSKBiH (1965-1969), gdje se, uglavnom bavio organizacionim pitanjima vezanim za historiju. Od 1979. do 1988. godine bio je i predsjednik i član Komisije CKSKBiH za istoriju. Dobitnik je brojnih priznanja i nagrada, među kojima izdvajamo Spomen-plaketu grada Sarajeva (1965), Plaketu SUBNORA Jugoslavije (1976), Dvade-

setsedmojulsku nagradu (1977), te nagradu ZAVNOBiH-a za ukupan naučni opus (1988).

Naučno djelovanje profesora Nedima Šarca možemo promatrati na nekoliko razina: na individualnoj i institucionalnoj, zatim na naučno-istraživačkoj i vaspitno-obrazovnoj, a u okviru njegovog tematskog određenja mogli bismo kazati kako je potrebno razlikovati dva razdoblja: prvo, koje se odlikuje, uglavnom, bavljenjem historijom radničkog i sindikalnog pokreta, dok se drugo razdoblje odnosi na šire društvene, nacionalne i privredne teme historije Bosne i Hercegovine u razdoblju između dva svjetska rata i za vrijeme Drugog svjetskog rata. Konstanta u radovima profesora Šarca, bez obzira kojim temama se bavio, bila je temeljitost u istraživanju izvorne građe, kritički odnos prema literaturi, sveobuhvatnost u osvjetljavanju materije koju obrađuje, kontekstualiziranje vlastitih istraživanja u šire prostorne i vremenske okvire. Bez obzira na značajan društveni angažman profesora Nedima Šarca, u njegovim naučnim radovima se ne osjeća nikakva tendencioznost i ideološka angažiranost. U njegovim djelima nećemo naići ni na kakve apologetske tonove.

Naučni rad profesora Nedima Šarca po mnogo čemu se može okarakterizirati atributima pionirskog poduhvata. Svojim ozbiljnim i minucioznim arhivskim istraživanjima o historiji radničkog pokreta Nedim Šarac je utemeljio metodološke osnove historiografije o radničkom pokretu u Bosni i Hercegovini i presudno utjecao na pravce njenog daljeg razvoja i definiranja naučnih modaliteta integriranja radničke klase u tokove opće političke historije na bosanskohercegovačkim prostorima.

Osim toga, Nedim Šarac je jedan od utemeljitelja Instituta za istoriju. Dao je i veliki doprinos oblikovanju Fakulteta političkih nauka. Profesor Nedim Šarac je na tom fakultetu uteme-

ljio predmet "Politička istorija naroda Jugoslavije sa osnovama opšte istorije 19. i 20. vijeka". Možemo sa sigurnošću tvrditi kako su se ove dvije institucije (FPN i Institut za istoriju) relativno brzo, zahvaljujući i velikom doprinosu profesora dr. Nedima Šarca, razvile u kadrovski i po naučnom doprinosu, ugledne ustanove u Bosni i Hercegovini.

Naučni opus prof. dr. Nedima Šarca obuhvata 8 monografija, 135 studija, članaka i priloga, 11 kritičkih osvrta i 5 knjiga građe. Neki od tih radova objavljeni su na njemačkom, engleskom, francuskom i talijanskom jeziku. Vremensko razdoblje kojim se prof. Šarac naučno bavio obuhvata drugu polovicu 19. i prvu polovicu 20. stoljeća. Uglavnom se bavio razdobljem od 1878. do 1945. godine. Tematski, taj opus je veoma raznolik. U početku su to teme o profilu, razvitku i djelatnosti radničkog pokreta; zatim agrarni i nacionalni odnosi; ustavno uređenje jugoslavenske države i položaj Bosne i Hercegovine u toj državi; društveni, politički i privredni život BiH u razdoblju između dva svjetska rata; narodnooslobodilački rat u BiH; uloga ličnosti u historiji Bosne i Hercegovine.

Prve radove profesor Šarac je objavio početkom 1950-ih godina u vrijeme kada se problematika historije radničkog pokreta tek stidljivo pojavljivala na horizontu interesa malobrojnih historičara, koji su se dotad pretežno bavili starijim razdobljima naše historije. Profesor Šarac tada objavljuje kraće članke, sažete poput enciklopedijskih natuknica, ali je ubrzo uslijedila knjiga pod naslovom *Položaj radničke klase u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom okupacijom 1878-1914* (Beograd 1951), a zatim i knjiga *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini do 1919. godine* (Sarajevo 1955). Premda je profesor Šarac, u skladu sa svojom ljudskom skromnošću, ovu knjigu naslovio tek kao "hroniku", ona je, ipak, pokazala sve odlike bogato dokumentiranog prikaza historije sindikalnog pokreta u BiH

u doba austrougarske vladavine. Periodizacija, kao i mnoge ocjene koje je prof. Šarac dao o sindikalnom pokretu u ovom razdoblju, nije doživjela gotovo nikakve izmjene u našoj historiografiji u narednim razdobljima.

Vrijeme od 1955. do 1975. prof. Šarac je proveo u istraživanjima arhivske građe i predavanjima na Fakultetu političkih nauka. To je rezultiralo pojavom knjige o Gojku Vukoviću, te knjiga *Politička istorija naroda Jugoslavije 1878-1945*. Zatim je uslijedila najznačajnija knjiga profesora Šarca – *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu* (Sarajevo, 1975). Ova knjiga, koju je naučna kritika ocijenila jako afirmativno, donijela je profesoru Šarcu ugled serioznog i svestranog poznavatelja političke istorije Jugoslavije između dva svjetska rata.

Nakon ove temeljne knjige, profesor Šarac je 1981. objavio još jednu knjigu *Teme naše novije istorije. Istoriografski prilozi,* koja obuhvata njegove najznačajnije radove o radničkom pokretu koje je on objavljivao od početka 1960-ih do kraja 1970-ih godina.

Zatim je uslijedio rad na projektu *Historija naroda Bosne i Hercegovine*, u okviru kojeg je prof. Šarac napisao veliku studiju, obima preko 200 stranica, o društvenom, političkom i privrednom životu Bosne i Hercegovine od 1925. do 1932. godine. Ovaj rukopis, koji je zbog različitih intriga svojstvenih našoj sredini, ostao neobjavljen u Nedimovoj ostavštini, zaslužuje našu pozornost, ali ne kao predmet ocjene na komemorativnoj sjednici, nego djelatno, u smislu uredničkih poslova i angažiranja štamparije.

Osim naučno-istraživačkog rada ostala je zapažena i njegova profesorska djelatnost na Univerzitetu. Za 21 godinu profesorske aktivnosti prošao je kroz sva nastavna zvanja – od predavača na Visokoj političkoj školi do redovnog profesora

Univerziteta. Studenti koji su slušali njegova predavanja prepričavaju kako je uspijevao uspješno kombinirati predavanja sa rezultatima vlastitih naučnih istraživanja. Sigurno bi i mi danas iz toga mogli puno naučiti.

Značajan je i doprinos profesora Šarca u objavljivanju arhivske građe, izradi stručnih publikacija, pisanju kraćih priloga za prvo i drugo izdanje *Enciklopedije Jugoslavije*. Isto tako, bio je član redakcija brojnih časopisa (*Pregled, Godišnjak Društva istoričara BiH, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika, Opredjeljenja* i drugih) i davao veliki doprinos njihovom naučnom profiliranju.

Profesor Nedim Šarac je već 20 godina bio u mirovini i nije aktivno bio prisutan u našoj nauci. Povukao se u svoj dom, živio mirno i nenametljivo, usidrio lađu k obali, ali nam je svima bilo vrlo važno čuti njegovo mišljenje o onome što mi u Institutu radimo, o kvaliteti naših publikacija i naučnih skupova. Nekoliko posljednjih godina redovito je bio s nama na tzv. Danu Instituta, kada se svi saradnici Instituta (i oni koji su otišli u mirovinu i oni koji tek počinju svoj naučni hod), sastaju i druže. Prisjećam se s kolikim sam zadovoljstvom prije nekoliko godina predstavio profesora Nedima Šarca mladim saradnicima Instituta, koji su do tada samo čitali njegove knjige. U decembru 2007. nije ga bilo s nama. Uljudno se ispričao, ali nam je poželio uspjeh u radu.

Nama sada ostaje da mu se zahvalimo na svemu što je činio za nas, za razvoj historijske nauke, za razvoj naših naučnih institucija (prije svih Instituta za istoriju, ali i Fakulteta političkih nauka i Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine). Također smo mu zahvalni na pozitivnom ličnom primjeru načina rada i životnog stila. Hvala, profesore! Od Vas smo imali šta naučiti!

(*Prilozi,* br. 37, Sarajevo: Institut za istoriju, 2008, 309-313)

Odlazak dobrog profesora.
O prof. dr. Ibrahimu Karabegoviću

"KAKO je u Institutu"? – bilo je pitanje koje je jedva čujnim glasom izustio profesor Karabegović dok mi je, već onemoćao, jedva držao ruku za vrijeme jedne od mojih posljednjih posjeta njegovom domu. Pokazao je time svoju duboku i, rekao bih, trajnu vezanost za Institut za istoriju u Sarajevu.

Rođen 5. juna 1931. u Modriči, Ibrahim Karabegović je djetinjstvo provodio poput ostale živahne djece u pitomoj Posavini, igrajući fudbal i pohađajući osnovnu školu u rodnom gradu. Izbijanjem Drugoga svjetskog rata započeo je gimnazijsko školovanje, privatno polagao prva dva razreda u Banjoj Luci, a potom nastavio školovanje u Derventi, te u Doboju gdje je 1951. maturirao. Odmah je upisao studij historije u Sarajevu, a nakon diplomiranja vratio se u Modriču i do 1963. radio kao nastavnik u osnovnoj školi, a potom i kao profesor u gimnaziji. Od 1963. vezan je za Sarajevo i Institut. Nakon što je magistrirao u Beogradu, izvjesno vrijeme kao stipendista proveo je na specijalizaciji u Bonnu i Amsterdamu, a zatim doktorirao u Sarajevu 1976. godine.

Vezu sa Institutom nije prekidao ni nakon što je 1994, zbog opće destrukcije i devastacije Odsjeka za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, prešao na fakultet i u zvanju redovnog

profesora držao nastavu iz nacionalne historije 20. stoljeća. Svi koji su u tom razdoblju slušali predavanja kod profesora Karabegovića saglasni su u ocjeni da je bio "zanimljiv predavač, vrstan pedagog i ugodan sugovornik u diskusijama vođenim o vrlo zanimljivim, ali često politiziranim temama", kako je to zapisala jedna mlada historičarka i bivša studentica profesora Karabegovića. Uistinu, radilo se o dobrom profesoru, poštovanom od studenata i svih kolega. Čini mi se da je profesor Karabegović bio jedan od rijetkih historičara koga smo svi cijenili zbog njegove *ljudskosti*: on je svima pristupao sa nekom ljudskom toplinom, pa i kada ste s njim diskutirali o najtežim i najosjetljivijim povijesnim temama, do izražaja je dolazila njegova prirodna jednostavnost koja mu je omogućavala da i najsloženije povijesne fenomene svede na svima razumljive forme. Teze koje je u nauci zastupao izgledaju tako jednostavne i razumljive. Profesor Karabegović je najbolji primjer da razumljivo mogu pisati samo oni koji dobro razumiju ono o čemu pišu.

Profesora Karabegovića najviše pamtimo po onome što je učinio kao direktor Instituta za istoriju. On je direktor bio u dva navrata: prvi put od 1978. do 1987, te ponovo od 1998. do 2002. godine. Uz dr. Envera Redžića, koji je krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina usmjerio razvoj Instituta, rekao bih da je profesor Karabegović najviše doprinio njegovom razvoju u najrespektabilniju naučnu instituciju iz oblasti historijske nauke u Bosni i Hercegovini. Zato nimalo ne čudi što su ljudi u Institutu i u vrijeme kada je Karabegović 2002. otišao u penziju, svaki njegov dolazak u Institut karakterizirali riječima da je dolazio *direktor*. On je, jednostavno, bio "direktor". U današnjem društvenom kontekstu, kada ta riječ ne znači puno, u vremenu užasne devalvacije svega i svačega, odnos prema Karabegoviću kao *direktoru* i u vrijeme kada on to nije više bio, a takav odnos prema njemu smo gotovo svi njegovali u Insti-

tutu, pokazuje njegovu ljudsku veličinu, ali i poštovanje koje smo svi iskazivali prema njemu. On je to zasluživao svojim odnosom prema nama. Sjećam se našeg putovanja u Zagreb, u zimu 2001. godine: Duboki snijeg prikovao Sarajevo, a nas dvojica vozom koji se jedva probijao iz grada krećemo u Zagreb na odbranu moju doktorske disertacije. Za mene je prisustvo moga direktora bilo veliko ohrabrenje, a boravak u Zagrebu i poštovanje koje su svi iskazivali prema Karabegoviću, te njegovo izuzetno dostojanstveno i, rekao bih, gospodsko držanje, činilo me je izuzetno ponosnim.

Osim kao direktor Instituta, profesor Karabegović je razvoju naše historiografije doprinio svojim organizacionim aktivnostima u Društvu istoričara Bosne i Hercegovine, čiji je predsjednik bio jedno vrijeme, a značajna je i njegova uloga koju je imao kao predsjednik Zajednice instituta za noviju i najnoviju istoriju Jugoslavije.

Od organizacionih doprinosa razvoju naše historiografije valja spomenuti i njegov angažman oko Društvenog cilja DC XIII/2, koji je pokrenut upravo u vrijeme kada je Karabegović bio direktor Instituta. Bio je to najvažniji projekt koji je uopće pokrenut u našoj historiografiji, a mnogi i dan danas svoje radove objavljuju na temelju istraživanja provođenih u okviru tog projekta.

Profesor Karabegović je, također, dao značajan doprinos nastanku knjige *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, koja je objavljena u opkoljenom Sarajevu 1995. godine. On je vodio čitav posao. Sjećam se dobro toga vremena: svi su kriteriji bili poremećeni, teško je bilo uspostaviti poštovanje i čuvati dostojanstvo nauke, ali je profesor Karabegović kao šef Redakcije jednostavno nametnuo kriterij i – svi smo ga uvažavali i poštovali. Kada sam kasnije o tome razmišljao shvatio sam da je jedino on tada mogao voditi tu Re-

dakciju i "miriti" nas tada mlade i nadobudne sa onima koji su imali puno više iskustva, znanja i mudrosti od nas.

U svom naučnom radu profesor Karabegović je njegovao umjerenost, ali i izuzetnu temeljitost. Napisao je dvije značajne knjige, priredio tri izuzetno važne zbirke arhivskoga gradiva, sudjelovao u izradi nekoliko hronologija, napisao blizu pedeset naučnih članaka, rasprava i priloga, niz osvrta i prikaza, a njegovi istupi na konferencijama, posebno onim organiziranim u austrijskom gradu Linzu, primjer su naučne korektnosti i poštenja.

Za ocjenu rezultata naučnog rada profesora Karabegovića treba svakako imati u vidu vrijeme u kojemu se on naučno razvijao: karijeru je počeo sredinom 1960-ih godina, kada se historiografija, ne samo u Bosni i Hercegovini nego i šire, najviše bavila historijom radničkoga pokreta. To su teme kojima se i on najviše bavio, ali je zanimljivo da se profesor Karabegović, za razliku od drugih, u svojim istraživanjima fokusirao više na reformističku nego na revolucionarnu struju u radničkom pokretu. Možemo slobodno danas reći da je profesor Karabegović bio najbolji poznavatelj reformističkog radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini u razdoblju između dva svjetska rata.

O tome se prvi put oglasio već 1966, objavivši rad o listu "Glas slobode" od 1909. do 1929. kao izvoru za proučavanje historije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini. Slijedio je niz članaka o revolucionarnoj štampi u BiH, rascjepima u bosanskohercegovačkom radničkom pokretu, saradnji bosanskohercegovačkih i srbijanskih reformista, oblicima podrške radničkog pokreta u BiH revolucijama u Rusiji i Mađarskoj poslije Prvog svjetskog rata. Bio je to logičan hod ka pojavi prve knjige, koju je profesor Karabegović objavio 1973. pod naslovom *Radnički pokret u Bosni i Hercegovini između revolucionarne i reformističke orijentacije od 1909. do 1929. godine*. Riječ je, zapravo,

o zbirci njegovih članaka u kojima istražuje nastanak, razvitak, osnove na kojima je počivao, organizacione forme, ideološke dosljednosti i nedosljednosti, te utjecaj u radničkoj klasi i društvu reformističkog radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini.

Nekoliko godina nakon toga uslijedila je monografija pod naslovom *Reformistički pravac u radničkom pokretu Bosne i Hercegovine 1919-1941. godine* (Sarajevo: Svjetlost, 1979). Time je profesor Karabegović zaokružio istraživanja o reformističkom radničkom pokretu u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Mada iz današnje perspektive može izgledati da je riječ o neinteresantnoj temi, rekao bih da je riječ o jako važnom aspektu bosanskohercegovačke historije. A koliko je profesor Karabegović ovom knjigom doprinio raščišćavanju ovog pitanja najbolje pokazuje činjenica da nakon toga nije napravljen nijedan novi iskorak u istraživanju fenomena reformističkog radničkog pokreta, a profesor Karabegović se situirao na poziciju nespornog autoriteta za ovu tematiku.

Šta je, zapravo, profesor Karabegović učinio u ovoj knjizi? On je uočio postojanje pukotine u bosanskohercegovačkom radničkom pokretu i shvatio je da se korijeni reformizma i reformističkih tendencija moraju tražiti ne samo u postojećim društveno-ekonomskim i političkim prilikama u Bosni i Hercegovini, nego i u utjecajima općeg procesa diferencijacije u međunarodnim okvirima. To ga je u daljoj analizi dovelo do saznanja da je reformistički pokret u bosanskohercegovačkom radničkom pokretu sastavni dio šire pojave u međunarodnim okvirima. Karabegović je dalje pratio proces transformacije socijaldemokracije prije Prvog svjetskog rata u izrazito reformističku frakciju poslije Prvog svjetskog rata, te dalje grananje unutar reformističkog pokreta, tragajući za bosanskohercegovačkim specifičnostima. Istodobno je ukazivao na socijalne osnove reformizma, te odnose reformista prema parlamen-

tarizmu, nacionalnom pitanju i revolucionarnom radničkom pokretu.

Poslije ove dvije velike i zapažene monografije Karabegović se fokusirao na objavljivanje arhivske građe o djelatnosti pojedinih radničkih aktivista (o Ivanu Krndelju i Mitru Trifunoviću), a u suradnji sa Božom Madžarom i Iljasom Hadžibegovićem pripremio je i građu o kongresima Glavnog radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu od 1905. do 1919. godine. Tada su nastali i njegovi zapaženi, veći ili manji radovi o Filipu Filipoviću, Đuri Đakoviću, kao i važni enciklopedijski prilozi o Vladimiru Gaćinoviću i Trifku Grabežu, te njegov doprinos u nastajanju *Istorije Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, gdje je faktički sumirao svoja istraživanja o radničkom pokretu neposredno nakon Prvoga svjetskog rata.

Profesor Karabegović je dao zapažen doprinos izučavanju lokalne historije. U tom smislu su posebno vrijedni njegovi radovi o razvoju Doboja i Modriče u razdoblju između dva svjetska rata.

U 1990-im kod profesora Karabegovića se već osjetio određeni umor bavljenja naukom. Ipak, njegovi radovi o Jevrejima Bijeljine do 1941, te onaj o slici koju su o Sarajevu stvarali strani putopisci od polovine šesnaestog do kraja sedamnaestog stoljeća, ostat će da svjedoče o naučnom poštenju velikog čovjeka – Ibrahima Karabegovića. Dvadesetsedmojulska nagrada te nagrada za naučni doprinos "Veselin Masleša" samo su dio pokazatelja vrijednosti koje je u sebi imao profesor Karabegović.

Smrt profesora Karabegovića pretekla nas je da dvije stvari završimo skupa: namjeravali smo pripremiti poseban zbornik u čast profesora Karabegovića i time iskazati naše poštovanje prema njemu dok je još živ. Nismo stigli, ali smo se dogovorili kako to treba izgledati. I drugo – u posljednje vrijeme je pisao neke vrste svojih memoara. Nije to završio, ali će trebati pogle-

dati dijelove koje je napisao. Vjerujem da mogu biti korisni za sve nas.

I na kraju, profesor Karabegović je bio naučnik i čovjek koji je izuzetno volio život. Prisjećam se njegovih blistavih očiju i radosti koju je mogao samo očima iskazati dok je Tomislav Išek, nedavno, evocirao zajedničke uspomene na poslijediplomske studije u Beogradu ili odlazak u Budimpeštu poslije ovoga rata. To je za mene bio znak da je profesor Karabegović bio zadovoljan životom na ovom svijetu. I mi smo bili zadovoljni i radosni što smo se barem dio tog vremena družili s njim. Dragi Ibro, hvala Ti.

Profesor Ibrahim Karabegović je umro 28. augusta 2011. u Sarajevu .

(*Prilozi* br. 40, Sarajevo: Institut za istoriju, 2011, 457-461)

IV DIO

NEĆEMO PRISTATI NA POLITIZACIJU HISTORIOGRAFIJE (INTERVJUI)

Od 46 begovskih obitelji 1918. godine oduzeto dva i po miliona dunuma zemlje

Vašu doktorsku disertaciju ste branili na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Zbog čega je niste branili u Sarajevu, pogotovo što je tema begovata u potpunosti bosanska tema?

Budući da sam na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1991. obranio magistarsku radnju, da sam niz znanstvenih radova publicirao u referentnim historiografskim časopisima koji izla-

ze u Hrvatskoj i da moje znanstvene veze sa Zagrebom, imaju svoju dugu historiju, nije nikakvo čudo da sam se odlučio za to staro evropsko sveučilište kao mjesto za stjecanje doktorskoga zvanja.

Drugi razlog je vezan za opće stanje koje vlada u našoj historiografiji, u kojoj ne postoji mlada generacija historičara, nego prilično izražena konfrontacija starije i srednje generacije. Naime, po mome sudu, starija generacija, koja je, u suštini, malo napravila za formiranje mlade generacije historičara u Bosni i Hercegovini, uporno bi htjela biti srednja generacija, a onu grupu historičara, koja je po svemu, osim po znanstvenim titulama, srednja generacija, zahvaljujući "feudalnom odnosu" koji vlada na Univerzitetu, nastoji zadržati u uvjerenju kako su oni još uvijek mlada generacija. U takvim uvjetima pripadnici starije generacije, koji imaju dominirajuću ulogu na Univerzitetu, mogu unedogled odugovlačiti ili opstruirati promoviranje novih magistara i doktora, i na taj način, zapravo, onemogućavati prirodnu smjenu generacija, kako bi oni, po mogućnosti do Sudnjega dana, zadržali svoju "feudalnu" poziciju. Od 1989, kada sam ja došao u Institut za istoriju u Sarajevu, svega jedan doktorand je obranio doktorsku disertaciju, i to prije 12 godina! U posljednje dvije decenije sa moga Instituta su svega dva doktoranta obranila disertacije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu! Stoga uopće ne iznenađuje da se izlaz traži izvan Sarajeva. Ja sam se odlučio za Zagreb, neki već razmišljaju i o Beogradu. Neki su, pak, spremni čekati i po tri godine nakon završetka rukopisa kako bi disertaciju branili baš na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Mogućnost izbora postoji! Nije, međutim, zabrinjavajuće to što se znanstvene titule stječu na sveučilištima izvan Sarajeva (to je, čak, dobro, i to treba dalje podsticati), nego slab materijalni položaj znanosti u nas, nedostatak fondova iz kojih bi se finansirala znanstvena istraživanja, nedovoljna sistemska

podrška izdavaštvu i slično. Ja sam, na primjer, uprkos velikom razumijevanju koje sam imao u Institutu za istoriju, rukopis disertacije u Zagreb poslao autobusom zamolivši prijatelja da na autobuskoj stanici preuzme 10 ukoričenih primjeraka i preda ih na Fakultetu. U tom trenutku mi jednostavno u Institutu nismo imali dovoljno finansijskih sredstava da pokrijemo troškove putovanja do Zagreba!

Osim toga, u vezi sa mojom disertacijom bilo je nekih nesporazuma, za koje bih kazao da se više uklapaju u okvire onoga što sam nazvao drugim razlogom za odlazak u Zagreb, nego što su znanstvene naravi. Jedni su govorili kako sada nije baš dobro vrijeme da se govori o begovima, a pogotovo o njihovim zemljišnim posjedima, jer bi to, navodno, moglo voditi novim podjelama u bošnjačkom narodu; drugi su me uvjeravali kako se o begovima uopće ne može govoriti, jer oni, zapravo, nikada nisu ni postojali kao prepoznatljiva socijalna i politička struktura; treći su me podsticali da uradim ovu disertaciju, jer je to od "nacionalnog interesa" i tako dalje. Rano sam uvidio da će moja disertacija biti znastveni rad jedino ako se jasno distanciram od svih tih kvaziznanstvenih primjedbi i sugestija, i ako budem radio *sine ira et sudio*. Stoga sam odlučio otići u Zagreb, gdje sam mogao pisati bez ikakvih dnevnopolitičkih utjecaja.

Šta Vas je podstaklo da za doktorsku tezu uzmete temu "Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine"?

Ja sam se ovom temom počeo baviti na poticaj jednoga moga sarajevskog profesora, koji mi je sugerirao da za predmet disertacije uzmem ne samo begovske zemljišne posjede na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, nego da obuhvatim sve aspekte njihova povijesnog značenja u vremenu austrougarske vladavine. U tom smislu on je sugerirao da se tema zove *Begovat u Bosni i*

Hercegovini od 1878. do 1918. godine. Kada sam donio odluku da disertaciju prijavim u Zagrebu, djelomice sam odstupio od te polazne pozicije pokušavajući osvijetliti ulogu begova kao političke i socijalne strukture u razvoju bosanskohercegovačkoga društva na prijelazu 19. i 20. stoljeća, ali istraživanja usmjeriti na to koliko su zemljišni posjedi bili osnova njihove ekonomske i političke pozicije u ovome vremenu. Fokusirao sam svoja istraživanja na pojedinačne begovske obitelji nastojeći što egzaktnije utvrditi veličinu i strukturu njihovih zemljišnih posjeda koncem austrougarske vladavine.

Zašto sam se ograničio baš na ovo razdoblje? Prije svega zato što je to razdoblje prelomno u historiji ne samo bosanskih begova nego bosanskoga društva u cijelosti. Prestankom osmanske vlasti i uspostavom novoga državnog i društvenog okvira sve se u Bosni počelo preispitivati. Tako se postavilo i pitanje položaja dotadašnjih bosanskih društvenih struktura u odnosu na austrougarske društvene strukture, pa time i položaj begova. Početkom austrougarske vladavine položaj begova, kako pravni tako i ekonomski, doveden je u pitanje. Bez obzira što je proces njihovoga slabljenja započeo već koncem osmanske vladavine, tek sa uspostavom austrougarske vlasti snažnije je započeo proces njihovoga propadanja. Tokom austrougarske vlasti begovi su prolazili kroz određene socijalne promjene i, premda nisu imali osobit politički značaj, imali su još uvijek dovoljno stabilnu socijalnu podlogu. Odlaskom ove vlasti ta je socijalna podloga u cijelosti uništena. Dakle, upravo taj dolazak austrougarske vlasti, koji je označio početak snažnijega propadanja, i odlazak, koji je značio njihovo definitivno uništenje, opredijelili su me da se fokusiram na ovo razdoblje koje po tome predstavlja zaokruženu cjelinu u historiji bosanskih begova.

S obzirom da ste u Vašoj disertaciji obrazložili da je pojam begovata dosta širok i nedovoljno razjašnjen, možemo li reći da su begovi bošnjački plemići-aristokrate?

Odgovor na Vaše pitanje je potvrdan. U disertaciji sam dosta opširno raspravljao o značenju titule beg u austrougarskome vremenu i pokušao odgovoriti na pitanje ko su bili begovi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Znanstvena je literatura puna kontroverzi u vezi s tim. Ja sam smatrao da je jedino znanstveno opravdano instituciju begovata u vremenu austrougarske vladavine promatrati u kontekstu toga vremena, a ne u kontekstu ranijega, osmanskog, odnosno kasnijeg, jugoslavenskog, razdoblja njihove povijesti. Dakako da begovi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće imaju povijesnu vezu sa ranijim i kasnijim vremenima, ali, ne samo zbog nužnosti preciznog utvrđivanja pojmovnih kategorija nego i zbog potrebe da se o predmetu historiografskog raspravljanja ne sudi u kontekstu vremena u kojem historičar piše, nego u kontekstu vremena u kojemu je predmet historiografskoga razmatranja djelovao, nužno je o begovima austrougarskoga doba suditi na temelju njihovoga tadašnjeg stvarnog djelovanja, tadašnjih njihovih uvjerenja o sebi, tadašnjeg odnosa vlasti prema njima i njihovim uvjerenjima o vlastitom statusu, tadašnjeg odnosa raznih političkih pokreta prema begovima i begova prema tim pokretima, tadašnjem odnosu begova prema svojim zemljišnim posjedima i obrađivačima tih posjeda (kmetovima) i tako dalje. Drugim riječima, begovi u austrougarskome dobu historije Bosne nisu isto što i begovi u osmanskome dobu. U ovome radu ja sam se nastojao stalno pridržavati tog principa. Zbog toga sam analizirao relevantnu građu koja govori o tome što se u to doba smatralo begovima. Analizirao sam razne elaborate koji su o ovome pitanju nastajali od početka 20. stoljeća, kao

i nastojanja pojedinih begova koji su u to vrijeme pokušavali isposlovati za sebe što povoljniji društveni status pozivajući se na svoje begovsko porijeklo (neki su nastojali da zbog toga steknu status austrijskog plemića, a neki su čak vraćali službenu poštu ako nije bila adresirana na bega). Zbog pojave tzv. nadribegova, jedna je grupa bosanskih begova koncem 19. stoljeća tražila od austrougarskih vlasti da se znanstveno utvrditi koje obitelji imaju pravo nositi titulu beg, te da se ti begovi, jednako kao i austrijsko plemstvo, "uzmu u zaštitu", vele oni. Međutim, austrougarska se administracija pokušala prema tome odrediti tek kada se postavilo pitanje da li neka osoba, pripadnik vojničkoga staleža, ima pravo na titulu beg. Tada je angažiran čitav tim stručnjaka koji je pokušao odgovoriti na to što znači titula beg, koje obitelji imaju pravo nositi tu titulu, i kako se dokazivalo to pravo. Rezultat trogodišnjega rada je niz elaborata koji su o tome napravljeni, a na kraju se pokazalo kako se ni stručnjaci oko toga ne mogu usuglasiti. Rasprave oko toga su se vodile sve do pred Prvi svjetski rat, a da nije dat definitivan odgovor na to pitanje, nego je samo zaključeno da administracija prešutno podnosi nošenje titule beg od pripadnika određenih obitelji. Samo je jednom begu, Mehmed-begu Kapetanoviću, dopušteno da se zvanično oslovljava kao "Mehmed-beg Kapetanović von Vitina".

U Vašem doktorskom radu stoji podatak da su se begovi žalili u Saboru kako im je austrougarska uprava "čim je došla tisuće i tisuće dunuma ispaša i zemljišta sebi prisvajala i na državni ih erar kao svoje upisivala." Uz to stoji podatak da je u vrijeme austrougarske vladavine iz BiH u Tursku iselilo oko 140 hiljada Bošnjaka. Da li je išlo planski i koordinirano osiromašenje begova i njihovo iseljavanje u Tursku?

Čitavo vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini primjetna su dva fronta u borbi za zemlju: na jednom se bije bitka između vlasti i begova, a na drugom između begova i kmetova. Ponekad su i begovi i kmetovi zajednički nastupali, i to onda kada su osporavali vlasništvo posjeda koji su u gruntovnim knjigama evidentirani kao "erarni". U borbi između vlasti i begova glavni predmet spora se sastojao u tome šta se ima smatrati pod pojmovima erazi-mirija i mulk, kao pravnih kategorija koje je austrougarska administracija preuzela iz osmanskoga zakonodavstva. Begovi su se stalno žalili kako je nova administracija njihove mulkovne posjede u gruntovnim knjigama upisivala kao mirijske. Međutim, suštinsko pitanje za begove u vezi sa njihovim zemljišnim posjedima nije bilo toliko u *pravnoj naravi zemljišta*, što je bilo sfera više pravnog teorijskog razmatranja, pogotovo s obzirom na činjenicu da se s vremenom razlika između erazi-mirije i mulka u praksi gubila, koliko *u upotrebnoj naravi zemljišta*, što je izravno i konkretno utjecalo na njihov socijalni status. Tu je austrougarska vjerovatno napravila najradikalniji zaokret u pojmovnom određenju pojedinih segmenata agrarnih odnosa. Naime, u ovome vremenu sasvim jasno se razlikuju dvije kategorije zemljišta s obzirom na upotrebnu narav zemljišta: kategorije begluk, kao posjeda neopterećenog tzv. kmetskim pravom, i kmetsko selište, kao posjed opterećen tim pravom. Ove kategorije osmansko agrarno zakonodavstvo nije poznavalo, ali u austrougarskome vremenu ovo su posve uobičajeni termini koji su postali i predmet gruntovnoga upisa. Tačno se znalo što je begluk, a što selište. I ekonomska vrijednost tih kategorija je bila različita. Begluci su na tržištu bili puno skuplji. Zanimljiva bitka se bila u vezi s kmetskim selištima. Naime, i begluk i kmetsko selište su, uglavnom bili erazi-mirije, ali je s vremenom u borbi s državom beg izlazio kao pobjednik, jer se posjedovno pravo

sve više pretvaralo u vlasničko pravo, ali su se sada kmetovi sve češće pozivali na svoje kmetsko pravo (za koje su begovi tvrdili da ga je izmislila nova administracija) kako bi oni sada umjesto države ograničavali vlasničko pravo begova. U toj se borbi država postepeno povlačila, begovi su izlazili kao pobjednici, ali su i kmetovi dobivali privid vlastite pobjede.

Očito je ovakva politika mogla utjecati na proces iseljavanja begova iz Bosne i Hercegovine, ali nije bila presudna. Moja istraživanja su općenito pokazala da udio begova u iseljeničkom pokretu nije bio tako masovan kako se to obično smatra. Isljeničku glavninu čine srednji zemljoposjednici te posebno siromašni krugovi koji su se nadali da će u Turskoj poboljšati svoj privredni status.

Izjednačavanje kmetskog i begovskog prava koje je uvela austrougarska uprava išlo je na štetu begova, pogotovo što su kmetovi raznim aktivnostima i diverzijama, kao paljevinom imanja i slično, postepeno sa imanja potiskivali begove, a što je aktuelna vlast očito željela. Šta nam o tome možete reći i ima li u tom smislu posebno ekstremnih slučajeva?

[Austrougarska administracija je imala silnih problema u definiranju onoga što je zatekla u Bosni. Pokazalo se da, bez obzira na dotadašnje gotovo stoljetno studiranje bosanskih agrarnih odnosa, nova vlast ne razumije agrarne odnose, pa se s vremenom postepeno prilagođavala zatečenom stanju shodno boljemu razumijevanju suštine tih odnosa]. Slično kao što međunarodna administracija u BiH poslije 1995. ne razumije kategoriju “stanarsko pravo”, a donosi određene zakone u vezi s tim, tako se i austrougarska administracija nakon 1878. susreće sa terminima koji su dotad za nju bili apsolutna nepoznanica (erazi-mirija, mulk, vakuf, kao pravne kategorije zemljišta

– pojmovi su koji su bili nepoznati austrougarskoj administraciji). S druge strane, kategorije koje je poznavala austrougarska administracija bile su nepoznate u bosanskoj agrarnoj praksi.

Takav je slučaj sa tzv. kmetskim pravom. Zahvaljujući ovome tzv. kmetskom pravu kmetovi su, ipak, bili prilično sigurni na čifluku, bez obzira što je bilo predviđeno ranijim osmanskim zakonodavstvom da oni sa čifluka mogu biti i odstranjeni pod određenim uvjetima. Proces odstranjenja je, pak, bio prilično dug i obično je trajao više godina od trenutka kada bi beg pokrenuo tužbu protiv kmeta koji ispunjava uvjete da bude odstranjen sa čifluka. Tu je država vrlo često bila sklona podržavati kmetove. Da bi odstranio svoga kmeta koji nije uredno obrađivao čifluk, Smail-beg Mulabegović iz Dervente se tužio 6 godina (tužbu je podnio 28. aprila 1904, a kmet je odstranjen sa čifluka 26.4.1910). Hafiz Hamzi-beg Filipović iz Glamoča žalio se sredinom 1907. na svoje mustedžire Špiru i Jovu Kajteza zbog neobrađivanja selišta. Oba mustedžira su "bećari, nemaju potrebite stoke, a ni čeljadi. Jovo je vazda čuvao seoska goveda, a Špiro je bivao uvijek poljar, te su na ta svoja zvanja više polagali važnosti nego na svoju mustedžirsku dužnost". Oni su od čitavog selišta "tek neki dio davali drugim težacima na obrađivanje, od kojih sam ja teškom mukom hak pobirao, dočim je veći dio ostajao uvijek pust i neobrađen". Beg se žalio na organe vlasti u tom slučaju i navodio primjer izvjesnog Kneževića koji je na begovu tužbu kazao kako bi kmet trebao prvo ubiti bega, a onda i činovnika ako bi se donijela odluka o tome da se "kmet sa selišta digne".

Koliko su oduzimanje begovskih imanja negativno djelovala na socijalnom planu i kako su se u takvoj situaciji snalazili begovi, odnosno članovi njihovih porodica?

Begovi se općenito nisu najbolje snalazili u ovome vremenu. Postepeni gubitak zemljišnih posjeda slabio je njihovu socijalnu poziciju. Jedan mali dio je napravio uzorna poljoprivredna gospodarstva, dio se uključio u trgovinu, a dio je jednostavno trošio ono što je posjedovao. Neki su novac od prodatih kmetskih selišta i begluka investirali u bankarstvo, a neki koji su namjeravali investirati u profitabilniju privredu – suočavali su se raznim administrativnim ili finansijskim zaprekama.

Koje su, po Vašem mišljenju, bile najmoćnije begovske porodice u BiH s kraja 19. i s početka 20. stoljeća?

Kombiniranjem veličine begluka i broja kmetskih selišta (pri čemu se kao donja granica uzima posjedovanje najmanje 100 kmetskih selišta), uz jedan korektivni faktor koji se sastoji u tome da je postojao manji broj obitelji koje su posjedovale znatan broj kmetskih selišta, a manje komplekse beglučkoga zemljišta, ali su općenito smatrane begovskim obiteljima, tada se ovaj broj od 264 velike muslimanske zemljoposjedničke obitelji smanjuje na svega 46 obitelji, koje posjeduju velike komplekse zemljišta, te se za njih, prema tim kriterijima, može kazati da su predstavljali bosansku begovsku zemljoposjedničku elitu toga doba. Tako je urađen jedan spisak krupnih zemljoposjedničkih begovskih obitelji u Bosni i Hercegovini na prijelazu 19. i 20. stoljeća koje su bile predmet pojedinačne analize u mojoj disertaciji (Đonlagić, Đumišić, Čengić sa ogrankom Zulfikarpašić, Ajanović, Alibegović, Bašagić, Beširević, Begović, Begzadić, Biščević, Bušatlija, Cerić, Džinić, Fadilpašić, Filipović, Firdus, Gradaščević, Hafizadić, Hasanpašić, Hrasnica, Ibrahimbegović, Ibrahimpašić (krajiški), Ibrahimpašić (travnički), Idrizbegović, Kapetanović (derventski), Kapetanović (vitinski), Kapetanović (prijedorski), Kapetanović (jajački),

Kapetanović (tešanjski), Karabegović (banjalučki), Krupić, Kulenović, Ljubović, Miralem, Mulabegović, Muslibegović, Pašić (nevesinjski), Pašić (bijeljinski), Rizvanbegović, Resulbegović, Salihbegović, Sulejmanpašić, Teskeredžić, Tuzlić, Uzeirbegović i Zaimović). Ovih 46 obitelji posjedovalo je ukupno 695.197,488 dunuma begluka, što u odnosu na 1.149.948,431 dunuma begluka, koliko se nalazilo u rukama muslimanskih velikih posjednika, iznosi 60,5%, odnosno 14,3% svih begluka u Bosni i Hercegovini (4.861.471 dunuma prema evidenciji 1911. godine). Osim toga, valja skrenuti pozornost da je u krugu ovih 46 obitelji postojao jedan broj obitelji koje nisu imale velike komplekse begluka, ali su imale iznad 100 kmetskih selišta, te su iz literature općenito poznate kao begovske obitelji i igrale su važnu socijalnu i političku ulogu u historiji Bosne na prijelazu 19. u 20. stoljeća (Begovići iz Dervente, Bušatlija, derventski, tešanjski i vitinski Kapetanovići, Ljubović, Mulabegović iz Dervente, nevesinjski Pašići i trebinjski Resulbegovići). Ono što sam ja smatrao osobito važnim jeste to da sam nastojao otići korak dalje od ovih još uvijek prilično općih interpretacija, i istražiti za svaku obitelj posebno veličinu i strukturu ovih posjeda. Ograničio sam se samo na ovih 46 krupnih begovskih obitelji, koje su, dakle, u ovom vremenu još uvijek zadržale status zemljoposjedničke elite. Utvrdio sam veličinu begluka koju je svaki pripadnik ovih obitelji posjedovao, broj i veličinu kmetskih selišta, sa mogućnošću utvrđivanja imena i prezimena svakoga kmeta, površine selišta, mjesta gdje se selište nalazi i tako dalje.

Iz te se analize vidi da se najznačajniji dio zemljišnih posjeda u BiH nalazio u krugu tih obitelji. Oko 15% svih slobodnih zemljišnih posjeda (begluka) i preko 30% kmetskih selišta nalazio se u ovom krugu obitelji. Ukupan broj kmetskih selišta 1918. godine, koje su bile u vlasništvu ovih 46 obitelji, i za koje

se može tačno utvrditi ime i prezime straješine kmetske obitelji, i mjesto gdje se selište nalazi, iznosio je 31.986, ali se na temelju sada raspoložive građe za svega 5.761 selište može utvrditi površina i detaljna struktura selišta (473.719,859 dunuma), a za ostalih 26.225 poznato je samo ime i prezime kmeta i mjesto gdje se selište nalazilo. Vidi se, dakle, da je samo od ovih 46 begovskih obitelji 1918. oduzeto oko dva i pol miliona dunuma zemljišta koje je spadalo u kategoriju tzv. kmetskih selišta.

Vaši radovi sa historijskom tematikom, objavljivani i u *Preporodu* od kojih su tri uvrštena i u *Preporodov* izbor u povodu 30 godina izlaženja lista, pobudili su veliku pažnju čitalaca, jer su i sa analitičke i futurološke strane dobro oslikali našu stvarnost. Kako vidite budućnost naše države Bosne i Hercegovine?

Mnogi su skloni tvrditi kako je Bosna i Hercegovina preživjevši agresiju i rat prošla kroz najteže razdoblje svoje povijesti. Čini mi se da je BiH, ustvari, tek sada pred najvećim izazovom da opstane kao država. Možda većim nego što je bilo u ratu. Ona je u ratu pokazala da može opstati, da ima snage. Možda će izgledati odveć grubo, ali - međunarodna je zajednica, nakon što je Bosna silno iskrvarila, pomogla da ova zemlja ne bude okupirana od susjednih zemalja, ali njezini upravitelji i javni i tajni savjetnici iz Bosne, nisu osobito zaniteresirani za opstanak ove zemlje. Zar se politika čiji su rezultati neljudsko ponižavanje i masovno iseljavanje upravo onih koji su se najviše borili za ovu zemlju, može nazvati probosanskom? Zar priče o tome kako sudjelovanje u političkom životu onih Bošnjaka koji su imali određenu ulogu u ratu može, tobože, vrijeđati i negativno utjecati na "ostale pripadnike" imaju ikakvo racionalno opravdanje? Da li neko vodi računa o tome koliko nas koji smo ostali i branili ovu zemlju vrijeđa sudjelovanje u poli-

tičkom životu onih koji su pobjegli i nisu imali nikakvo učešće u ratu? Da li mogu biti veći borci za Bosnu oni koji su je ostavili u njezinim najtežim trenucima od onih koji su bili spremni sve pokloniti ovoj zemlji? Ja, ipak, vjerujem da će Bosna nekim svojim unutarnjim i teško objašnjivim instinktom naći put za svoj opstanak. Uprkos svemu!

S obzirom da ste iz Gradačca, mjesta Husein-kapetana Gradaščevića, velikog Bošnjaka i poznate historijske ličnosti, zanima nas da li je on imao utjecaja na Vaše životno opredjeljenje, bavljenje historijskim znanostima?

Još kao gimnazijalac sam čitao o mome zemljaku i bosanskome patrioti Husein-kapetanu Gradaščeviću, koji je u prvoj polovici 19. stoljeća digao Bosnu na noge, braneći čast i dostojanstvo svoje zemlje. Gradaščević je, nažalost, umro kao izgnanik, daleko od svoga Gradačca. U toku su pripreme za prenos njegovih posmrtnih ostataka. Zna se da je sahranjen na Ejjubu u Istanbulu. Postoji jedna fotografija toga mezara iz 1934, na kojoj se vidi da je on tada bio jako zapušten. Od tada je prošlo puno godina pa je sada čak teško odrediti njegov mezar na Ejjubu. Ja upravo završavam Husein-kapetanovu *Biografiju* povodom 200-te godišnjice njegova rođenja, koja će, ako Bog da, iz štampe izaći početkom aprila ove godine. To je moj dug prema mom zemljaku.

Hoće li Vaša disertacija *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, koja ima izuzetan značaj za proučavanje povijesti Bosne i Bošnjaka, biti štampana kao knjiga?

Postoji ponuda ravnatelja Hrvatskoga instituta za povijest iz Zagreba za objavljivanje disertacije. Ja se nadam da će knjiga izaći, vjerujem da će to biti uskoro, a ako budemo tada ponovo razgovarali nemojte me pitati zašto sam knjigu objavio u Zagrebu. Naime, prije nego što odlučim knjigu o begovima u Bosni i Hercegovini štampati u Zagrebu, vidjet ću da li za to postoji interes u Bosni.

Na kakav je odjek naišla odbrana Vaše disertacije u Zagrebu?

Za mene je osobno najveće zadovoljstvo bila ponuda da zagrebački Institut za povijest bude izdavač (ili suizdavač) knjige. Možda to najviše govori o odjecima na koje je disertacija naišla.

(Razgovor vodio: Salih Smajlović, *Preporod,* god. 32, br. 4/725, Sarajevo, 15. februara 2002, 14-15)

Upotreba historijskih mitova. Vrijeme je govora i o prešutkivanim pitanjima

U organizaciji Instituta za istoriju Sarajevo od 10. do 14. maja održavaju se dvije međunarodne konferencije: *Upotreba historijskih mitova: Drugi svjetski rat i balkanski ratovi koncem 20. stoljeća* i *60 godina od završetka Drugoga svjetskog rata kako se sjećati 1945. godine?* Tim povodom razgovarali smo sa Husnijom Kamberovićem, direktorom Instituta.

Upravo se navršava šezdeset godina od završetka Drugoga svjetskog rata, što je i mogući neposredni razlog za održavanje konferencija?

Želimo da progovorimo o ovim temama bez hvaljenja ili kuđenja, zato nema veze da li ćemo to pitanje otvoriti na godišnjicu ili nekom drugom prilikom. Ali, mislimo da je godišnjica zgodan momenat kada se može početi razgovarati na način koji je pomalo drugačiji od onih na koji se razgovaralo prethod-

nih godina. Imali smo jednu dugu fazu u kojoj se sve ono što se dešavalo gledalo isključivo sa pozitivne strane da bi se nakon nekog vremena sve ono što je bilo prikrivano počelo preuveličavati. Tako da najednom imamo više žrtava partizanskog terora od onoga što su činili fašisti u Drugom svjetskom ratu! O partizanskim zločinima, a postojali su i oni, nije se razgovaralo i onda je to ostavilo posljedice. Želimo da progovorimo o tome kakva je percepcija današnjih generacija o ovoj temi, odnosno kako se ta perpecija mijenjala. Okupili smo historičare ne samo iz Bosne, nego i susjednih zemalja i šire.

Govorite o prešutkivanju, promjenama percepcije. Zar upravo historičari nisu ujedno i najviše odgovorni za to?

U najvećoj mjeri je to tako. Historičari žive u određenom vremenu i podlegnu određenim tumačenjima. To je donekle razumljivo. Baviti se historijom ne znači biti apsolutno objektivan. Opća je teza da pobjednici pišu historiju. Ali, ja moram reći da nam tek pobijeđeni omogućavaju da historiju bolje razumijemo. Jer, historiju ne možemo razumjeti samo iz perspektive pobjednika, ona se najbolje razumijeva iz percepcije poraženog. A kada govorimo o Drugom svjetskom ratu, sve do osamdesetih godina percepcija pobjednika je dominirala. Ipak, nije sve bilo ideološki obojeno. Postojalo je nekoliko djela koja su govorila i iz neke druge perspektive. Tako smo sedamdesetih godina imali prvu knjigu koja je govorila o krizi NOP-a. Da li je NOP imao samo jednu uzlaznu putanju ili je i tu bilo nekih određenih skretanja ili nekog “crvenog terora”? Reakcija iz kruga historičara na tu knjigu uglavnom je bila negativna, tako da tek danas možemo govoriti o pokretima koji nisu bili partizanski, a i o njemu objektivno. Nažalost, imamo malo ljudi koji se bave ovim temama u našem institutu.

Spominjete krizu NOP-a, uz koju se veže kriza komunizma kao ideje?

Mislim da je to zapravo velika nesreća. Može se to posmatrati i tako da su komunisti nakon '45. godine donekle zloupotrijebili pobjedu nad fašizmom. Postoji jedna kriva procjena da su isključivo komunisti odnijeli pobjedu nad fašizmom. Komunisti jesu bili na čelu tog pokreta, ali oni sigurno nisu sami izvojevali pobjedu. I tu je ključ problema. Mnogi su se borili protiv fašizma, ne zato što su bili ljubitelji komunizma, nego su jednostavno osjetili potrebu da se treba boriti protiv zla.

Znači možemo govoriti o višeslojnosti antifašističkog pokreta?

Da, zato se i zvao Narodnooslobodilački pokret. Komunisti su čak u to vrijeme priznavali tu slojevitost u vrijeme i neposredno nakon rata. Tako su u organima vlasti bili ljudi koji nisu komunisti, kao iz npr. HSS, neovisni intelektualaci, neovisne grupe. Ali su svi bili antifašisti. No, to nije dugo trajalo, i komunisti im nisu davali neku veliku moć više su tu bili iz formalnih razloga. To jeste bila velika šansa, ali mislim da su komunisti, koji su nesporno imali velike zasluge, griješili. Možda upravo zbog toga da održe svoju vlast i uvodeći jednostran pogled na sve što se dešavalo u Drugom svjetskom ratu. To postepeno negiranje višeslojnosti antifašističkog pokreta, to svođenje antifašističkog pokreta na isključivo komunistički je zapravo nešto što tek danas moramo ponovno raščišćavati.

(Razgovor vodila: Nermina Omerbegović, *Oslobođenje,* br. 20.936, 12. maj 2005, 36)

Kasno je za stvaranje bosanske nacije

Nedavno je u Sarajevu u organizaciji Instituta za istoriju organiziran naučni skup pod nazivom *Glavni problemi istorije BiH*. Ima li Bosna i Hercegovina uopće svoju adekvatnu historiju?

Mi imamo dva problema – pitanje historije i historiografije. Historiografija u Bosni i Hercegovini je u dubokoj krizi. To traje posljednje dvije decenije. Zato smo mi u Institutu odlučili da pokušamo nešto promijeniti što se tiče metodološkog pristupa istraživanjima, što se tiče izbora tema. S druge strane, mi u Bosni i Hercegovini zapravo uopće nemamo bh. historiografiju, čak nemamo dobro razvijene, ono što zovemo – nacionalne historiografije. Nemamo bh. historiografsku školu, nemamo historičara koji je iza sebe ostavio jedan dobar koncept, modele istraživanja... Ako uzmemo historiografije Srbije ili Hrvatske, tačno možemo vidjeti koji su to historiografski krugovi, njihov utjecaj kojeg su oko sebe širili, poput onog oko profesorice Mirjane Gross. U Beogradu se ti krugovi institucionaliziraju u udruženja, gdje, recimo, presudnu ulogu ima profesor Andrej Mitrović. Mi ni danas nemamo izraslog historičara oko kojeg

bi se okupljali mlađi, koji će raditi određene teme oslanjajući se na pomoć i metodološke obrasce. Ovdje postoji nekoliko kvalitetnih historičara, međutim, postoji neka ljudska zavist i imamo one koji su skloni kritiziranju i omalovažavanju svega što rade drugi, umjesto da sami doprinesu da se stanje u historiografiji popravi. U takvom stanju osjetio sam potrebu da nešto promijenimo. Treba razgovarati o prioritetima u bh. historiografiji, koje su tematske oblasti koje možemo postaviti pred nauku i koji su to modeli istraživanja. Pazite, naša je historiografija u posljednje dvije decenije ostala iza svjetskih tokova. Ovdje postoji neko pravilo da se ne piše o svakodnevnom životu, o *gender history* ili *oral history*. Moramo prevazići okvire naših ovako zatvorenih institucija, kakve su i Institut za istoriju i Filozofski fakultet.

Čini se da su najveće rupe u historiografiji u periodu od Drugog svjetskog rata pa do danas?

To je i moje uvjerenje. Mi općenito imamo poprilično dobre istražene teme iz starije prošlosti. Posljednjih godina imamo jako puno tema koje se bave srednjovjekovnom Bosnom. Razdoblje nakon 1945. je poprilično neistraženo. Tek od devedesetih su se otvorile mogućnosti slobodnijeg istraživanja tog razdoblja. Imamo nekoliko radova, ali nemamo cjelovite preglede i nemamo ono što nam posebno treba – ovu našu najnoviju povijest – razdoblje od osamdesetih pa do danas. Nemamo ljudi koji se bave tim periodom. U Hrvatskoj, naprimjer, postoji nekoliko projekata o tzv. Domovinskom ratu. To rade profesionalni historičari i ta istraživanja imaju naučnu snagu. Mi to nemamo. Naravno, historičari imaju dio odgovornosti, ali nije sve do nas. Tražio sam da se na Institutu otvore nova radna mjesta za ljude koji će se baviti periodom od osamdesetih pa do danas, da to ne ostavljamo nekakvim agencijama ili amaterima koji uopće ne poznaju metodologiju istraživanja.

Poznato je da je sedamdesetih godina prošlog vijeka zaustavljen projekat pisanja cjelokupne višetomne historije BiH. Ima li naznaka da bi se nešto u skorije vrijeme moglo pokrenuti?

Veliki je problem nedostatak jedne historije Bosne i Hercegovine. Postoje razne manipulacije u vezi s tim. Naša historiografija je imala problema šezdesetih i sedamdesetih godina. U to vrijeme na našim odsjecima uopće nismo imali historiju Bosne i Hercegovine. Danas imamo nešto drugačiju situaciju. Često se vraćamo u te godine tvrdeći kako su neki moćnici sprečavali nastanak takve historije. Čini mi se da tu treba biti malo realniji u ocjeni razloga kraha tog projekta. Bilo bi naravno teško reći da jedan Branislav Đurđev ili Esad Pašalić, ljudi koji su aktivno radili u tom vremenu, tu historiju nisu završili zato što su bili antibosanski raspoloženi. Naravno, bilo je tu ljudi koji su imali veliki utjecaj, a bili su protiv tog projekta, poput Milorada Ekmečića. Možete imati ljude koji vam podmeću noge, ali da je bilo uvjeta i sposobnog kadra, jedan takav projekat se mogao napraviti. Tada jednostavno nisu bili stvoreni uvjeti za jednu cjelokupnu historiju Bosne. Bivši direktor Instituta za istoriju, profesor Ibrahim Karabegović mi je rekao: "Da je svaki od nas profesora završio svoj dio projekta, ništa nam Ekmečić i ostali ne bi mogli." Problem je bio taj da historijska nauka tada nije bila zrela. Danas imamo potrebu, ali i mogućnost, ne da pišemo, nego da završimo jednotomnu historiju Bosne.

Kada to možemo očekivati?

Nadam se da će to u naredne dvije godine biti prezentirano našoj javnosti. Knjiga će biti rezultat dostignutih znanja savremene historiografije. Tu su jako važne dvije stvari. Prvo, moramo biti realni: ne možemo očekivati višetomnu historiju Bosne, poput *Istorije srpskog naroda*, recimo. Međutim, jeste

realno da mi dobijemo jednotomnu historiju Bosne i Hercegovine i mi na tome u Institutu poprilično radimo. Ta će knjiga biti puno bolja od, recimo, Malcolmove *Kratke historije Bosne*, koja naravno jeste dobrodošla, ali je nedovoljna, površna. Ta nova historija će biti puno bolja od svih postojećih i na našem i na stranom jeziku. Evo, recimo, u ratu je nastala knjiga *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, popularna Armijska historija, koja je izazvala toliko bučnih reakcija historičara iz susjedstva, možete zamisliti kakve će tek reakcije izazvati jedna ovakva historija. Naravno, mi ćemo dio stvari iz te knjige i sami staviti na provjeru.

Evo već ste spomenuli Malcolma, njegovu svakako dobrodošlu knjigu, no, kako gledate na ostale knjige iz historije napisane od devedesetih pa do danas?

Ima tu različitih pogleda. Postoje knjige sa velikim naslovima, pretenzijama, a nemaju ništa u sebi. S druge strane, naprimjer, imate jednog doajena Envera Redžića, koji je napravio nekoliko dobrih i manje dobrih knjiga. No, najveći problem je taj da ima jako malo historičara koji su objavili svoje knjige. Za ozbiljnije knjige potrebna su dugotrajna arhivska istraživanja, danas se za to nema vremena niti finansijske podrške, zato nam se dešava da imamo ljude koji se bave srednjovjekovnom historijom, a pišu knjige i tekstove iz novije historije zato što je to politici potrebno. Jako je važno da mi počnemo, rekao bih, izgrađivati historičare koji će se specijalizirati za određena razdoblja, ili periode, ali također moramo imati ljude koji su sposobni baviti se dužim periodima, fenomenima. Moderan historičar ne može biti neko ko se bavi samo, naprimjer, srednjim vijekom.

Zašto je mitomanija još uvijek tako prisutna?

Mi smo radili projekte, konferencije o upotrebi historijskih mitova na Balkanu. Poslije tri godine rada i dvije knjige objavljene o tome, čini mi se da smo malo načeli taj problem. Upotreba historije u tom smislu ostat će prisutna i to mi ne možemo iskorijeniti. Historičari nasjednu na mitove ukoliko žele brzu javnu afirmaciju. Međutim, treba objavljivati članke, radove, knjige kojima se može dokazati koliko je loše po historijsku nauku primjenjivati mitološke obrasce. I udžbenici su veliki problem. Tu je struka opet zakazala. Govori se da mi imamo tri biografije, ja mislim da mi nemamo nijedne biografije. Kada slušate priče o Gavrilu Principu, imate osjećaj da je on jučer izvršio atentat, a ne prije devedesetak godina.

Je li pokušaj Benjamina Kallaya da napravi bosansku naciju bio iluzoran, odnosno, može li se iz povijesti BiH iščitati budućnost bosanske nacije koju neki prizivaju?

U historiji su sve stvari neponovljive. Ne znam koja ozbiljna politička struktura može na tome insistirati?! Mislim da je to apsolutno nerealno. Možemo intimno željeti ovo ili ono, ali moramo biti realni. Historija govori da je taj koncept stvaranja bosanske nacije propao još u 19. stoljeću. Kallayjev pokušaj je bio možda posljednji, a posljedica je svođenje bošnjaštva na muslimanstvo. Kada su se u 19. stoljeću katolici i pravoslavci u Bosni i Hercegovini definitivno usmjerili ka integraciji u hrvatskom i srpskom nacionalnom smislu, time je jednom i zauvijek završena i zatvorena mogućnost stvaranja jedne bosanske nacije. Naravno, ovdje je moguće insistirati na nečem drugom. Treba raditi na stvaranju bosanskog osjećaja, pripadnosti ovoj zemlji, patriotizmu, ali to nema veze sa stvaranjem bosanske nacije. Ovdje treba prihvatiti činjenicu da su se definitivno in-

tegrirale tri nacije i na temelju te činjenice možemo razmišljati o građenju budućnosti u ovoj zemlji. Nemoguće se vratiti na početak 19. stoljeća. Zakašnjela je svaka mogućnost stvaranja bosanske nacije.

Povodom 200. godišnjice rođenja Husein-kapetana Gradaščevića (1802.-1834.), 2002. godine, objavili ste njegovu biografsku monografiju. Je li Husein-kapetan uistinu bio ispred vremena u kojem je živio? Za njim se posegnulo kad je Bošnjacima trebao heroj protiv "mrskog okupatora"?

Ne bih rekao da je on bio ispred svog vremena, naprotiv. Mislim da je u to vrijeme Bosni bio potreban jedan takav pokret. Dosta stvari oko njega je bilo predmet mitologizacija, ponekad i previše isticanje nečega što Husein Gradaščević i nije bio. On jeste bio Bošnjak, borio se protiv osmanskog sultana, imao je oko sebe i ljude drugih vjera, jeste bio vođa jednog velikog pokreta za autonomiju Bosne, ali previše bi bilo reći da je on taj pokret poveo kako bi stvorio neovisnu Bosnu. Taj pokret nije prelazio okvire Osmanskog carstva. S druge strane je pitanje kako se bošnjačka elita toga vremena osjećala, jer je čak nekoliko decenija nakon pokreta, 1878., kod nje bio prisutan veliki osjećaj za osmansku državnu tradiciju. Gradaščević je bio zaslužan da se u Bosni ljudi počnu odvajati od te osmanske tradicije.

(Razgovor vodio: Amer Obradović, *Dani,*
br. 448, 13. januar 2006, 32-34)

Od Jasenovca je napravljen mit, jer je ta fabrika smrti korištena u političke svrhe

Žrtve u Drugom svjetskom ratu i njihov broj su veoma delikatna tema i o tome su napisani tomovi knjiga, koje su sačinili različiti autori iz različitih krajeva bivše Jugoslavije. Broj žrtava kada o njima govore naučnici je približan, ali kada se ti brojevi koriste u dnevno političke svrhe onda je njihova razlika drastična. Ovih dana ponovo je akualiziran broj stradalih u Jasenovcu i u Bleiburgu i njihov je broj različit, zavisno s koje strane dolaze. O ovoj delikatnoj temi i o tome šta kaže nauka kada se govori o broju žrtava razgovarali smo s dr. Husnijom Kamberovićem, direktorom Instituta za istoriju i profesorom Istorije dvadesetog vijeka na Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Broj žrtava u Jasenovcu kreće se od četrdeset hiljada, što je tvrdio pokojni hrvatski predsjednik i istoričar dr. Franjo Tuđman, pa do 700 hiljada što tvrde autori iz Srbije. Kako vi procjenjujete ove tvrdnje?

Naravno, nije tačno ni jedno ni drugo. Priča o žrtvama koja se svodi samo na brojke je politizirana i služi dnevnim politič-

kim potrebama. Ona nije u funkciji razrješenja problema. To nije ništa novo. Još je Desimir Tošić u predgovoru za Kočovićevu knjigu pisao kako je "pogibeljomanija" jedna od važnih prepreka za tačno izračunavanje demografskih gubitaka i stvarnih žrtava u ratu. To je vjerovatno rezultat s jedne strane pretrpljenih muka, ubistava, logora, zatvora i masovnih klanja, a s druge strane je djelimično i megalomanska želja da se sa što većim brojem žrtava uđe u krug "velikih naroda".

Da, ali ratne žrtve su i fantastična prilika za građenje raznih mitova da li je to tačno?

Da, tako je nastao mit o Jasenovcu, ne samo zbog broja žrtava, nego i zbog opće ocjene karaktera i motiva zločina u Jasenovcu: premda se isticao broj od 700 hiljada srpskih žrtava, ključna je bila ocjena da su to žrtve pale od katolika i muslimana, pa su te žrtve itekako korištene u vrijeme raspada komunizma. Tu je i mit o Blajburgu, koji je imao sličnu genezu kao i jasenovački mit, samo što su ovdje ulogu dželata preuzeli srpski komunisti.

Gledano iz naučnog ugla, kako se zapravo utvrđuju žrtve?

Postoji više načina. Prvo, kad govorimo općenito o žrtvama u Drugom svjetskom ratu, postoji ta klasična metoda. To je demografska, statistička gdje ljudi sa određenim preračunima i po određenim formulama uzimajući podatke iz jednog i drugog popisa stanovništva, zatim neke druge faktore – prirast stanovništva, natalitet i na taj način dolaze do približnih cifara koliki je mogao biti demografske gubitak. Razlika je između demografskog gubitka i klasičnih žrtava koje su ubijene, a demografski gubitak podrazumijeva kao žrtvu i one koji se nisu rodili, ali rodili bi se da nije bilo rata.

Jugoslavija je napravila tri popisa Drugog svjetskog rata, ali usprkos tome nije utvrđen tačan broj žrtava. Zašto ti popisi nisu objavljeni, a nisu bili dostupni ni istraživačima.

Da to nije bilo tako, da li su se mogli izbjeći mnogi problemi? Prvi popis provele su savezne i republičke komisije za ratnu štetu krajem 1946. za potrebe naše delegacije na Mirovnoj konferenciji u Parizu. Delegaciju je predvodio Edvard Kardelj. Istina je da nisu poznati rezultati tog popisa, ali se tada prvi put u javnosti pojavio taj broj od 1.700.000 stradalih koji se kasnije stalno ponavljao. Dakle, umjesto približno realnog broja ratnih žrtava stvoren je mit. Ono što je nejasno kada je ovaj broj u pitanju, pa čak i onima koji se čvrsto drže tog broja, jeste da se ne zna šta ovaj broj tačno znači. Jedni tvrde da je to broj žrtava okupacijsko-kvislinških režima, a za druge je to ukupan broj žrtava, bez obzira na počinioce.

Da li to znači da bi ovoj prvoj varijanti trebalo dodati i pripadnike kvislinških formacija?

Da, dakle trebalo bi dodati ustaše, četnike, nedićevce, ljotićevce te druge žrtve stradale od pripadnika NOP-a. Po svemu sudeći, u ovom broju su samo oni koji su stradali od kvislinških i okupacijskih snaga, jer se uvijek isticalo da se radi o "najboljim sinovima i kćerima ove zemlje", dakle, ustaše, četnici i drugi nisu se mogli među njih svrstati.

A kako se, zapravo, došlo do te cifre od 1.700.000 žrtava?

Zanimljivo je da se to saznalo tek nakon štampanja knjige dr. Bogoljuba Kočovića *Žrtve Drugog svjetskog rata*, koja je izašla u Londonu 1985. godine. Nakon pojave ove knjige javio se

jednim člankom tvorac toga mita Vladeta Vučković, tada profesor na jednom američkom univerzitetu. On je u tom osvrtu na Kočovićevu knjigu otkrio porijeklo toga broja od 1.700.000. On piše da je poslije rata kao student matematike (1945-1949) bio zaposlen u Saveznom statističkom uredu Jugoslavije, od jeseni 1946. pa do sredine 1948. godine. Direktor Ureda Dolfe Vogelnik i njegov pomoćnik Alojz Debevc dali su mu jednoga dana zadatak da za druga Kardelja izračuna gubitke Jugoslavije prouzrokovane ratom. Ti su podaci Kardelju trebali zbog jugoslovenskih zahtjeva za reparacijama na toj konferenciji u Parizu. Dobio je vrijeme od dvije sedmice, a jedino uputstvo je bilo: broj žrtava treba biti značajan, ali naučno-statistički fundiran. Nakon raznih preračunavanja stanovništva Vučković piše da nije izračunao stvarne žrtve, nego je došao do brojke 1.700.000 demografskih gubitaka. "Međutim, Kardelj valjda po nekoj učiteljskoj semantici, riječ 'gubici' istolkovao kao 'žrtve', pa je s tim brojem operisao u Parizu. I jasno, jednom prihvaćen od 'najvišeg rukovodstva,' taj broj je postao zvanični broj žrtava rata, a ne gubitak u stanovništvu. Tako se stvaraju mitovi", zapisao je u tom tekstu Vladeta Vučković.

Kada je bio drugi popis žrtava?

On je bio 1950. godine, a proveo ga je SUBNOR sa ciljem da se objave spomen-knjige za žrtve rata za svaki grad.

U stručnim krugovima najviše pažnje je izazivao popis žrtava koji je završen 1964. godine i koji je proglašen državnom tajnom. Da li su sada ti podaci dostupni?

Taj popis je izvršen u novembru 1964, dakle, gotovo dvadeset godina nakon što je rat završen. Pripreme su započele 1957, a motivirane su idejom o podnošenju odštetnog zahtje-

va Saveznoj Republici Njemačkoj. U početku je bila ideja da se to povjeri SUBNOR-u, ali je SIV 10. juna 1964. godine donio odluku o formiranju Savezne komisije za popis žrtava rata. Formirane su komisije na svim razinama: savezna, republičke, sreske i općinske. Nedostatak u radu ovih komisija mogao je proizaći iz očekivane greške pamćenja (*memory effect*) ali i iz takozvane pogibeljomanije. Osim toga, sastav komisija (predstavnici društveno-političke zajednice, boračkih organizacija, JNA i statističkih ureda) unosio je sumnju u pristrasnost popisa. Naime bilo je jasno da će se detaljnije popisati nevine žrtve civilnog stanovništva i žrtve koje su bile na pobjedničkoj strani, nego žrtve lokalnog stanovništva koje je bilo povezano ili regrutirano u sastav četničkih, domobranskih i drugih formacija tretiranih kao kvislinške. Ipak, popis daje spisak nespornih žrtava, ali nikako ne konačan popis, jer bi tome popisu trebalo dodati ideološki nepodobne žrtve i žrtve o kojima nije imao ko dati podatke zbog stradanja čitavih zajednica i, naravno, treba uključiti efekt zaborava.

Kakva je sudbina tih podataka?

Sve republičke komisije, osim makedonske, su u svojim završnim izvještajima popis proglasile uspješnim iako je ustanovljeno da je bilo mnogo propusta, a čitava građa je smještena u 2.800 sanduka u Arhiv Jugoslavije i stavljen je embargo istraživanja. Savezna popisna komisija je 1966. štampala jedan izvještaj za internu upotrebu, a žrtve je procijenila na 1,1 milion. Taj izvještaj je podijeljen određenim pojedincima, a materijali su tretirani kao najstroža državna tajna. Embargo je skinut tek krajem osamdesetih.

Da li se neko bavi sada tim istraživanjem?

U beogradskom Muzeju žrtava genocida otpočeo je posao na reviziji popisa. Revizijom su obuhvaćena sva lica sa prostora bivše Jugoslavije i to po ugledu na Memorijalni muzej holokausta u Washingtonu. Osim toga dva historičara u Zagrebu Igor Graovac i u Beogradu Dragan Cvetković došli su, radeći potpuno odvojeno, do vrlo bliskih podataka, razlike su minimalne. Naime, oni su utvrdili da bi neka donja granica bila 600 hiljada, s tim što broj nije definitivan.

Šta su, zapravo, glavne greške tog popisa?

Popisom je utvrđeno da je ukupno u Jugoslaviji pripadnika NOVJ stradalih u ratu bilo 179.986, što je 59 odsto od do tada važećeg broja od 305 hiljada poginulih partizana. Prema rezultatima saopćenim na jednom skupu koncem 2002. godine, samo za područje Hrvatske popisom iz 1964. je utvrđeno da je stradao 60.131 pripadnik NOVJ, ali se revizijom došlo do podatka da je poginulo 61.833.

Ta cifra od 750 hiljada ubijenih Srba u Jasenovcu je nerealna. Šta bi bio realan broj?

Jasenovac je strašna priča i nesporno je da su tamo ljudi zvjerski ubijani. Ali broj od 700 hiljada ubijenih u Jasenovcu neutemeljen je u odnosu na ukupan broj. Još treba reći da je kasnije to prepravljeno u 700 hiljada Srba. Pazite, ti ljudi koji su dovedeni u Jasenovac, to su klasične žrtve, to nije demografski gubitak. Ako se računa na milion žrtava bez demografskih gubitaka, onda bi ispalo da je sedamdeset odsto ubijeno u Jasenovcu. To je nemoguće. Popisi stanovništva kažu da je nešto malo ispod dva miliona bilo srpskog stanovništva na području NDH; onda je malo vjerovatno da bi ih sedamsto hiljada završilo u Jasenovcu, a gdje su ostali, ginuli su i na frontovima u

vojskama, a i kao civili. Zato mislim da je od Jasenovca napravljen mit koji je počeo još u vrijeme rata kada je ta fabrika smrti korištena u političke svrhe. To se može naći i u izvještajima pa, naprimjer, čak i jednog njemačkog generala Glasie von Horstenaua, koji je bio njemački opunomoćeni general. On piše o tim strašnim zločinima i o užasima koji su se tamo dešavali i iznosi ogromne cifre stradanja, ali to su procjene, to nisu egzaktni i dokazivi podaci.

A šta je sa Bleiburgom?

I to je primjer pogibeljomanije. I to je pokušaj malog naroda da uđe u krug velikih. Poslije 1945. godine uvećavao se broj žrtava da bi se pokazao doprinos antifašizmu, a devedesetih godina počelo se sa uvećavanjem žrtava Bleiburga da bi se što više istakao antikomunizam i da bi se pokazala sva svirepost tog sistema. Znate, kao što se nekada smatralo da nikad nije dovoljno antifašizma, kad se počelo govoriti o Bleiburgu smatralo se da nikad nije dovoljno antikomunizma. To je naša balkanska priča, nikad dovoljno anti.

(Razgovor vodila: Nagorka Idrizović, *Oslobođenje,* br.21.652, 28. april 2007, *Pogledi,* 4-5)

Mladom Bosnom se manipuliralo

U čemu vidite razlog nastajanja radikalno-površnih viđenja Gavrila Principa i "Mlade Bosne", od nacionalističke glorifikacije, do satanizacije i omalovažavanja?

Do promjena u gledanjima na ulogu Gavrila Principa i "Mlade Bosne" došlo je kod nas u BiH, ali ne i u Srbiji, gdje se na Principovu ulogu gleda još uvijek afirmativno, i to kako u historiografiji tako i u javnom diskursu. Razloge treba tražiti u promjeni konteksta u kojemu se daju historijske ocjene, odnosno u gledanjima na prošlost u kontekstu suvremenih događanja, a ne u kontekstu vremena u kojemu su se događaji odvijali. Iskustva koja su ljudi na ovim prostorima doživjeli nakon 1990-ih presudno su utjecala na promjenu njihovih pogleda na ulogu "Mlade Bosne" u historiji ove zemlje.

Kakva su stajališta novije domaće i strane historiografije o ovoj organizaciji, Principu i samom činu atentata?

Naša historiografija tome nije u posljednje vrijeme dala nikakva novija tumačenja, osim što su se i historičari priklonili općem trendu satanizacije tog pokreta i samog atentata. Tu,

zapravo, nije niti moguće dati neka novija tumačenja nego se opredjeljivati za jednu ili drugu opciju, uz moguće dodavanje novih argumenata za jednu ili drugu tezu, ali je malo vjerovatno da možemo pronaći neke spektakularno nove historijske izvore na temelju kojih bismo mogli konstruirati posve novu historijsku sliku događanja.

Stanje u stranoj historiografiji, posebno u austrijskoj i njemačkoj, je, čini mi se, ostalo nepromijenjeno: tu se i na "Mladu Bosnu" i na Gavrila Principa i atentat oduvijek gledalo kao na veliku glupost koja je dovela do krvoprolića u Evropi. U tim ocjenama je politički momenat također veoma važan, jer se u tim historiografijama, u skladu sa zvaničnim političkim stavovima, krivica za Prvi svjetski rat nastojala prebaciti na Srbiju, pa se njezino povezivanje sa atentatom i "Mladom Bosnom" odlično uklapalo u tu priču. Jednako kao što je to činila i jugoslavenska historiografija, ali polazeći od drugih političkih potreba.

Da li su po Vašem mišljenju "terorista" i "teroristička organizacija" adekvatne kvalifikacije?

U kontekstu vremena u kojemu "Mlada Bosna" djeluje nije bila rijetkost da se primjenjuje teror radi ostvarivanja određenih političkih ciljeva, za koje su akteri smatrali da predstavljaju revolucionarne ciljeve (takva praksa će biti prisutna i kasnije, pa i u najnovije doba!). No, rekao bih da je nesporno da je Princip pucnjem u Ferdinanda i njegovu suprugu izvršio teroristički akt, ali bi bilo pogrešno ulogu i djelovanje "Mlade Bosne" svesti samo na taj atentat.

Šta je zapravo "Mlada Bosna" bila u kontekstu vremena svoga postojanja?

Teško je ukratko odgovoriti na tako postavljeno pitanje, jer bi za davanje ocjene o "Mladoj Bosni" trebalo prvo objasniti širi historijski kontekst, ali i precizirati pojmove koje upotrebljavamo. "Mlada Bosna" kao pokret je imala svoju određenu razvojnu liniju, uz istodobnu mješavinu različitih ideja i pobuda koje su pokretale te mladiće da čine razne gluposti, poput ovog atentata. To što su u osnovi bili srpski nacionalisti imalo je neko sasvim drukčije značenje u tom vremenu od uloge koju su srpski nacionalisti imali u kontekstu događanja krajem 20. stoljeća.

Pripadnici "Mlade Bosne" su jednostavno bili predmet manipulacije, kako određenih političkih i vojnih krugova u vrijeme pred Prvi svjetski rat, tako i historiografije tokom čitavog 20. stoljeća.

(Razgovor vodio: Vuk Bačanović, *Dani,* 9.11.2007, 60)

Čović i Dodik kao Tuđman i Milošević

Da li bosansko-hercegovačka istoriografija, navodni dogovor Slobodana Miloševića i Franje Tuđmana o podeli Bosne tretira više kao istorijski mit ili kao istorijsku činjenicu?

U bosansko-hercegovačkoj istoriografiji nije puno o tome pisano, ali prema onome što je pisano u nekim djelima, recimo u knjizi profesora Čekića, na sporazum u Karađorđevu se ne gleda kao na mit nego kao na nešto što se smatra povijesnom činjenicom. Ne samo da jedan krug historičara to tako smatra, ne samo da politička i društvena elita tako smatra, nego općenito jedna društvena atmosfera postoji, općenito raspoloženje u društvu je takvo da se vjeruje da nema govora o tome da je u pitanju neki mit nego je to historijska činjenica, da su se dva predsjednika susjednih republika dogovarala o podjeli BiH. Zbog toga je u Bosni jako puno i često i široko promovirana ona mala knjiga Miloša Minića koja govori o tome. Ili uvijek se skreće pažnja na Tuđmanove stenograme. To su one dvije knjige koje su *Dani* objavili i koje doduše ne govore izravno o pregovorima u Karađorđevu, ali govore o tome da je Tuđman imao te

ideje o podjeli Bosne, odnosno o njegovim tezama da je Bosna neka vrsta vještačke tvorevine, da su njene granice neodržive.

Ali za sada nema nekih materijalnih dokaza da je do dogovora došlo u Karađorđevu tog dana o kome je obično reč?

Znate kako, jasno je da nema. Koliko ja znam, ne zna se uopšte da li je i vođen neki zapisnik o tome, mislim da je Hrvoje Šarinić napisao da su njih dvojica više šetali i tokom šetnje o tome se dogovarali. Imate vi još događaja u historiji koji se ne mogu potvrditi izravnim nekim sporazumima ili izravnim postojanjem nekih određenih dokumenata. Možemo li pronaći neki dokument o tome da je Hitler naredio da se ljudi spaljuju u gasnim komorama. Ali da biste vidjeli šta se zapravo dešavalo, morate analizirati kontekst čitavih događanja, prethistorijat nekog događaja i ono što je slijedilo nakon toga. Nesporno da je taj susret 25. marta 1991. godine bio i da su se njih dvojica susreli, novine su o tome pisale. Pogotovo kad je Bosna u pitanju, postoji jedna vrsta straha ili uvjerenja da čim dvojica razgovaraju, a treći nije prisutan, da ta dvojica razgovaraju nešto na račun ovoga trećeg. Dakle, nesporno je da su oni tada u Karađorđevu razgovarali. Milošević je imao neku drugu politiku, on je želio ako može čitavu Bosnu, ako ne može, može to što može, na kraju je to završeno tako kako je završeno 1995. godine. Ali je Tuđman otvorenije, jasnije, češće govorio o tome kako su te bosanske granice neprirodne, vještačke. Ja ne vjerujem da su oni postigli neki detaljan dogovor, jer – da su se mogli tako jednostavno dogovoriti – ne bi poslije toga tako ratovali. Ali vjerujem da su razgovarali o tome, da je to kao opcija sigurno bilo u razgovoru između njih dvojice. Mada ponavljam, uvjeren sam da nisu nikada postigli neki pisani dogovor koji bi arhivirali. To nikad nećemo pronaći.

Mislite li da je stav Tuđmana i Miloševića o BiH, za koji Vi držite da je nepobitan, imao odlučujući uticaj na rat u BiH?

Jasna je stvar da su Tuđman i Milošević imali apsolutnu kontrolu nad svojim pulenima u Bosni. To je teško negirati. Ako pogledamo samo koliki je uticaj Tuđman imao na politiku HDZ-a u BiH, pa on je smjenjivao predsjednike kao što neko pali nove cigarete. On je imao presudnu ulogu na ponašanje i djelovanje HDZ-a u BiH. To je očigledno i iz svih njegovih tekstova. Kod Miloševića je to malo drukčije, tu se ponekad čak i pojavljivala neka razlika između Miloševića, Karadžića i drugih, ali vjerujem da je i Miloševićev utjecaj na politiku, koju je vodilo srpsko rukovodstvo u Bosni bio presudan. Sklon sam vjerovanju da je situacija u Bosni mogla ići u drugom pravcu da su Tuđman i Milošević imali interesa da se u Bosni sačuva mir.

Stav o tome da li je bilo ili nije dogovora u Karađorđevu, ima li uticaja na tekuća suđenja u Hagu, ali i na današnje prilike u BiH?

Čini mi se da se i u Hagu operira činjenicom da je taj sporazum bio i da je Stipe Mesić bio ključni svjedok. S druge strane, gledajući ono što se danas događa u Bosni, pa i ono što se događa posljednjih dana i mjeseci, pokazuje da opravdano postoji uvjerenje da ono što se nije uspjelo 1995, a što svoje ishodište ima u srpsko-hrvatskom dogovoru, da se pokušava završiti danas. Ako biste danas došli u Sarajevo, pa slučajno napravili neke ankete po ulicama pitajući prolaznike šta oni misle o ovim dogovorima Milorad Dodik – Dragan Čović, većina ljudi će vam vjerojatno reći: znate, to je sigurno rezultat srpsko-hrvatskog dogovora, oni su se oduvijek dogovarali o podjeli Bosne i Hercegovine. Malo informiraniji ljudi pomenut će vam sigurno i sporazum u Karađorđevu, pa i Banovinu Hrvatsku iz 1939.

Mislite da sporazum utiče na današnje prilike bez obzira da li je do njega stvarno došlo ili ne?

Apsolutno. Taj sporazum je u svijesti, političkom djelovanju i ponašanju, i političkih elita i običnih ljudi ostavio tako dubok trag, tako da više uopće nije važno da li je taj sporazum postojao ili nije, on sigurno nikad nije potpisan. Ta priča o podjeli i dogovoru u Karađorđevu i danas funkcionira kao nešto što je bilo nesporno. Politički aktivisti i danas u svojoj svijesti to imaju kao nešto što treba završiti.

Hoćete da kažete da se ponašaju kao da je taj sporazum postojao?

Da, kao da je postojao. Ako biste napravili intervju sa Dodikom i Čovićem, oni će svi reći da to nema nikakve veze, ali, upravo ono što rade, rade kao da imaju u svijesti da je to nešto što je sasvim logičan završetak jednog dogovora koji je ostao nedorečen, ali ga mi trebamo samo privesti kraju.

Ima li razlike u gledanju na taj događaj između Sarajeva, Banja Luke i Mostara?

Nisam primjetio da se neko u Banja Luci ozbiljnije time bavio. Tamo ne postoji nešto ozbiljnije razvijena zajednica historičara. Tamo čak i na njihov Univerzitet više dolaze da predaju historičari iz Beograda, nego što oni imaju svog kadra. Ne znam tačno raspoloženje, ali vjerujem da postoji apsolutna razlika. Jedan kolega iz Mostara, koji sad radi u Hrvatskoj, zove se Ivo Lučić, on je objavio prije nekoliko godina jedan veći rad u tome smislu u kome je dokazivao da je Karađorđevo više mit nego historijska činjenica. Mislim da je posebno insistirao da se tu ne radi ni o kakvim tajnim razgovorima jer su mediji, televizija i novine, objavile tu vijest da su se predsjednici dviju

republika susreli, pa da se radilo o uobičajenoj komunikaciji predsjednika dviju republika. Kod nas u Bosni u svemu postoje neka različita viđenja, a pogotovu o ovim posljednjim događajima. Mada ovo što se desilo 1995. godine, neka vrsta podjele zemlje, ukazuje na to da su mnogi bili skloni, sigurno i početkom devedesetih, razgovarati o podjeli.

(*Danas,* Beograd, 22. marta 2011)

Mi u Institutu nećemo pristati na politizaciju historiografije

Gospodine Kamberoviću! Prvo što mi je zapalo za oko, a želim iz prve ruke da čujem objašnjenje, jeste da je uočljiva kolizija između naziva vašeg Instituta (za "istoriju") i korišćenja te imenice i njenih izvedenica u sadržaju rada Instituta, planovima, programima, temama sa naučnih skupova gdje se koriste termini "historija", "historijski", "historiografski" itd. Kako to objašnjavate i hoće li (i kada) doći do promjene u nazivu Instituta, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog ovih kolizija koje sam naveo?

Naš Institut je počeo svoj rad pod nazivom Institut za proučavanje istorije radničkog pokreta, a 31. januara 1973. Skupština SR BiH je donijela Zakon o Institutu za istoriju u Sarajevu i to je zvaničan naziv koji je sve do danas u upotrebi. S obzirom da se radi o Zakonu, jasno je da izmjenu naziva može učiniti samo zakonodavac. To je određena zakonodavna procedura koja će se vjerovatno riješiti novim Zakonom o visokom obrazovanju u Kantonu Sarajevo, koji će vjerovatno integrirati ovaj Institut u Univerzitet kao organizacionu jedinicu. Osim toga,

mi imamo još razloga da ne pokrećemo ovo pitanje izmjene naziva, jer od 1990. vodimo sudski spor oko zgrade u centru Sarajeva, u kojoj radimo od početka 1960-ih, i bojimo se da bi izmjena naziva mogla negativno utjecati na naš legitimitet u tom sudskom sporu. A to bi moglo voditi doslovnom izbacivanju Instituta na ulicu, što bi moglo biti katastrofalno po našu budućnost. A ona i bez toga nije sjajna. No, to je samo pitanje naziva, a mi vjerujemo da ovaj naziv nama daje mogućnost bavljenja svim razdobljima i temama iz historije. Naš se rad, po ovom nazivu, ne ograničava ni vremenski, ni tematski, ni prostorno. Mi smo jedan od rijetkih instituta sa prostora bivše Jugoslavije koji ne mijenja svoj naziv, jer smo početkom 1970-ih sa izmjenom naziva (a inicijativa za prerastanje Instituta za proučavanje istorije radničkog pokreta u Institut za istoriju potekla je u Institutu i za njenu realizaciju tada je trebalo duže od tri godine) omogućili svestrani razvoj Instituta. Pogledajte, na primjer, kako je današnji Hrvatski institut za povijest u Zagrebu mijenjao svoj naziv: Institut za historiju radničkog pokreta je sa političkim promjenama 1990. promijenio naziv u Institut za suvremenu povijest, da bi 1996. prerastao u Hrvatski institut za povijest. Mi ne mijenjamo naziv, jer postojeći omogućava razvoj historijske nauke. Vi možete primijetiti da se mi ne ograničavamo (čak ni u nazivu) na Bosnu i Hercegovinu, premda nam je to središte istraživanja.

Prije dvije godine Institut je obilježio pola stoljeća svoga rada. Ako je uopće moguće u vremenski i prostorni okvir ovog razgovora iznijeti neku retrospektivu, kako biste Vi ocijenili ulogu i značaj te znanstvene ustanove na prostoru na kojem je djelovala proteklih 52 godine, ako je nužno, i u etapama?

Institut je preživio pola stoljeća i iz današnje perspektive mogli bismo reći da je to u svemu časno razdoblje. Afirmirali smo se kao ozbiljna naučna institucija, a i danas funkcioniramo kao jedina institucija ovakve vrste u Bosni i Hercegovini. Mada smo počeli raditi s ciljem da proučavamo historiju radničkog pokreta i revolucije, vrlo brzo smo se okrenuli svim temama naše historije i hrabro odvojili od utjecaja politike. Zamislite samo činjenicu da je u Institutu početkom 1970-te napisana knjiga o krizi NOP-a u istočnoj Bosni 1941. godine! U vrijeme kada su Savez komunista i njeni ključni ratni akteri bili još uvijek dominirajuća snaga u društvu! A u Institutu se piše knjiga o greškama koje su ti isti lideri činili u istočnoj Bosni, kao što su određeni sporazumi o saradnji četnika i partizana i slično! Nije to bilo lahko. Ali, to je bio put sazrijevanja i ovog Instituta i naše historijske nauke. Kasnije se taj pravac, koji je njegovao kritički pristup, kakav je jedino i moguć u nauci, i odvojenost od politike, što je jedini put za razvoj nauke, sve više njegovao. Pokazalo je to i vrijeme rata protiv Bosne od 1992. do 1995, kada je ovaj Institut zadržao svoj općebosanski karakter i na najbolji način čuvao dostojanstvo historijske nauke. Logičan rezultat toga je Šestoaprilska nagrada grada Sarajeva kojom smo nagrađeni prije dvije godine. Danas mi, također, nastojimo ostati dosljedni takvoj orijentaciji, premda ima onih, pa i pojedinaca u samom Institutu, koji bi rado historijsku nauku podredili političkim, nacionalnim, stranačkim ili privatnim interesima. Ali, to neće proći! Mi u Institutu nećemo pristati na politizaciju historiografije, koju neki priželjkuju, čak i stalno podstiču.

Do agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu Institut je bio znanstvena ustanova republičkog značaja, pa u skladu s tim adekvatno je bila i finansirana. Međutim, od 1996. g. vi ste na kantonalnom budžetu, iako pred-

met vaših istraživanja izlazi čak i izvan granica BiH. Kako objašnjavate taj paradoks i da li ste se pokušavali “nasloniti” barem na budžet Federacije Bosne i Hercegovine?

Mi smo imali sreće da se 1996. u Skupštini Kantona Sarajevo našlo nekoliko ljudi koji su smatrali da ovaj Institut treba nastaviti svoj rad u vrijeme kada su se državne institucije urušavale i ostajale bez finansijera. Pogledajmo kako i danas te institucije jedva preživljavaju, jer ih država ne finansira – poput Zemaljskog muzeja, Historijskog muzeja, Nacionalne i univerzitetske biblioteke i slično. No, za nas nije važno ko nas finansira sve dok finansijer ne traži od nas da rezultate naših istraživanja podređujemo političkim interesima vladajućih elita. Finansijer treba imati utjecaja na izbor ključnih istraživačkih pravaca, ali ne i određivati rezultate koje bismo mi kroz istraživanja samo potvrdili. Mi ne možemo davati tapije za uspostavljene političke ili neke druge odnose. Naš je cilj kritičko istraživanje historije. Mogu reći da dosad doista nije bilo nikakvih pokušaja svođenja naših istraživanja na lokalne okvire, odnosno okvire Kantona Sarajevo. Ali jeste problem u tome što su sredstva za istraživanja uglavnom izostajala.

Što se tiče oslanjanja na budžet Federacije, tu stvari nisu tako jednostavne. Postoje određeni zakonski okviri, pa su čak naši univerziteti, pa tako i sarajevski Univerzitet, svedeni na finansiranje iz Kantona, kao i Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine!

Postoje li i drugi izvori finansiranja Instituta?

Mi imamo relativno stabilna i redovita, iako nedovoljna, sredstva za plaće i materijalne troškove, koje dotira Vlada Kantona Sarajevo, ali nedostaju sredstva za istraživanja i dru-

ge potrebe. Mi to razumijemo, i zbog toga smo se orijentirali i na druge izvore. Rekao bih da smo posljednjih godina imali određenu podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, posebno kada su u pitanju nabavka opreme i organizacija naučnih skupova. Tu je, naravno, i naša saradnja sa pojedinim institucijama izvan Bosne i Hercegovine. Spomenuo bih samo našu saradnju sa Univerzitetom u Oslu, s kojim smo imali jedan projekt o historijskim mitovima na Balkanu, saradnju sa univerzitetima u Grazu i Berlinu, s kojima smo realizirali projekt o nacionalnim identitetima na Balkanu, te našu saradnju sa pojedinim manjim univerzitetima u SAD-u i pojedincima koji su izvjesno vrijeme tokom i nakon rata podržavali naš rad.

Od 2008. u Institutu radite na dva velika projekta: *Historijski leksikon Bosne i Hercegovine*, te *Hronologija historije Bosne i Hercegovine.* U kojoj su fazi isti i ko ih financijski podržava, a ko ne?

To su dva velika projekta koja smo pokrenuli prije nekoliko godina. Mada su to dva značajna projekta, nismo dobili nikakvu podršku za njihovu realizaciju i zbog toga njihova realizacija prilično kasni. Zbog fokusiranja na završetak pojedinačnih projekata saradnika, rad na *Leksikonu* i *Hronologiji* je potisnut u drugi plan. Ipak, za *Leksikon* smo uradili prvu verziju abecedarija (blizu 10.000 pojmova), a za *Hronologiju* smo uradili oko 2.100 pojmova. U narednoj fazi bit će potrebno još jednom pretresti abecedarij, te provesti evaluaciju obrađenih pojmova za Hronologiju. U tu fazu ćemo ući nakon što postane izvjesno da ćemo dobiti podršku za rad na tim projektima.

Zanimljivo je da ste lično Vi nosilac projekta pod nazivom *Hrvatsko proljeće u Bosni i Hercegovini (1967-1972)* i koji treba da se završi do 30. juna 2014. Šta Vas je,

eventualno, neposredno motiviralo za ovu temu i jeste li zadovoljni sa dosadašnjom dinamikom realizacije tog projekta?

Ne znam zašto bi to baš bilo zanimljivo što se ja sada bavim temom o *Hrvatskom proljeću u Bosni i Hercegovini?* Ja sam se dosad bavio raznim temama i objavio više knjiga i niz članaka. Posljednji projekt na kojem sam radio odnosio se na nacionalni identitet Bošnjaka poslije Drugog svjetskog rata. U okviru toga sam objavio nekoliko članaka u časopisima ili zbornicima radova u Sarajevu, Zagrebu i Beogradu, te pripremio jedan zbornik radova pod naslovom *Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka*. Radeći na tom projektu stalno sam se suočavao sa pitanjem položaja Hrvata u Bosni i Hercegovini u vrijeme socijalizma. Shvatio sam da postoji određena veza između komunističkog afirmiranja muslimanskog nacionalnog identiteta i otvaranja hrvatskog nacionalnog pitanja sredinom 1960-ih godina i zbog toga sam odlučio provesti detaljnija istraživanja o tome. Osim toga, kraj 1960-ih i početak 1970-ih godina je važno razdoblje za razumijevanje sudbine Jugoslavije i događanja 1990-ih godina. Istraživanja dobro napreduju i mislim da ću već na jesen dio tih istraživanja imati priliku prezentirati na jednom skupu u Zagrebu posvećenom Hrvatskom proljeću.

Jedan od vaših saradnika je trebao krajem juna da završi projekt pod naslovom *Demografske promjene na prostoru Bosanskog ejaleta od 1683. do 1718.* A da li se neko od saradnika Instituta bavio demografskim promjenama u BiH od 1992. na ovamo?

Dobro ste rekli – trebao, ali to nije učinjeno. Vjerujem da će ta tema biti završena, jer su u okviru toga provođena određena istraživanja u Skopju i Arhivu u Dubrovniku i za to su in-

vestirana znatna sredstva. Što se tiče demografskih promjena iz 1990-ih godina, moramo priznati da se time više bave kolege u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Mi smo otvorili neka pitanja iz tog razdoblja (nacionalne mobilizacije pred rat, stavovi intelektualaca o Bosni i Hercegovini iz tog vremena), ali predstoji još puno toga da se radi. Tu će otvaranje i dostupnost arhiva određivati i dinamiku naših istraživačkih napora.

Je li održan planirani (u junu, ove godine) okrugli stol na temu *Historijska nauka i položaj historije kao nastavnog predmeta u školama u Bosni i Hercegovini,* kakvi su rezultati polučeni i kakav je, zaista, položaj historije u heterogenim obrazovnim sistemima naše zemlje?

Mi smo bili planirali napraviti taj skup u saradnji sa filozofskim fakultetima iz Sarajeva, Tuzle, Mostara, bili smo uputili i pozive u Banju Luku i Pale. Cilj je bio da izvan prisustva medija pokušamo otvoriti ta pitanja, uskladiti naše interese i zahtjeve, a potom zajednički izvršiti pritisak na institucije vlasti u čitavoj Bosni i Hercegovini da se stvari počnu mijenjati. Naime, sve nas pritišću isti problemi, bilo da naši profesori rade u Livnu, Tuzli ili Laktašima. Nažalost, Filozofski fakultet u Sarajevu i Odbor za istorijske nauke ANUBiH su odlučili organizirati sličan skup i mi smo se povukli prepuštajući njima da vidimo šta mogu učiniti. Pokazalo se, međutim, da osim jednodnevne medijske promocije pojedinaca i nekih zaključaka koje više niko ne čita, ništa nije učinjeno. Zaključujem da je naša izvorna ideja time upropaštena i sigurno ćemo u narednom razdoblju morati se vratiti i kroz koordinaciju sa ostalim zainteresiranim institucijama iz Bosne i Hercegovine u vezi s tim pokušati postići određene rezultate.

Neposredno uoči prošlogodišnjeg Dana državnosti bili ste jedan od učesnika znanstvene konferencije pod nazivom *Državnost Bosne i Hercegovine u kontekstu implementacije Dejtonskog mirovnog sporazuma i euro-atlanskih integracija*, organiziranoj pri Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Da li je, po Vama, državnost Bosne i Hercegovine reducirana Aneksom Ustava koji je proistekao iz Dejtonskog sporazuma čak kada bi se on u praksi implementirao u cijelosti?

Promatrano iz današnje perspektive jasno je da je Dejtonski sporazum u mnogim aspektima reducirao državnost Bosne i Hercegovine, ali uvjeti u kojima je došlo do sporazuma pokazuju da je to ipak bio maksimum koji se u tom vremenu mogao postići. Sačuvan je državni okvir i međunarodni legitimitet, a to je jako važno. Time je pružena šansa da Bosna i Hercegovina dalje funkcionira kao država, a kako će ona funkcionirati – to je već pitanje zrelosti političkih elita i njihove spremnosti da grade ovu zemlju.

Međutim, pravna, pa ako hoćete i politička činjenica jeste da Ustav po kojem naša zemlja danas treba da funkcionira nikada nije usvojen u Državnom parlamentu, dok je istovremeno derogiran Ustav RBiH koji se s pravnog aspekta može smatrati jedinim legalnim i legitimnim. Da li se Vi kao historičar kanite baviti ovim činjenicama?

Nije to jedina nelogičnost vezana za naš postojeći Ustav, ali je tačno da mnogi pravnici ukazuju na tu činjenicu. Meni se, pak, čini da je za Bosnu i Hercegovinu u današnjoj političkoj situaciji najbolje da čuva ovaj Ustav ma kakav on bio, jer alternative bi, s obzirom na vrijeme u kojem živimo, mogle biti puno lošije.

Znam da Institut surađuje sa ustanovama tog tipa u Beogradu i Skoplju naprimjer. Kakav je karakter te suradnje i ima li suglasja na neke teme iz novije historije, posebno od 90-tih na ovamo i posebno kada se radi o beogradskom Institutu za istoriju?

Mi imamo saradnju sa svim institutima sa prostora bivše Jugoslavije (Ljubljana, Zagreb, Beograd, Skopje). Ta saradnja se, za sada, ograničava na razmjenu literature i časopisa, međusobna pozivanja na naučne skupove, otvaramo mogućnost saradnje u časopisima i slično. Nama je, naime, potrebno vremena da se obnove veze i uspostave nova poznanstva. Sazrele su nove generacije historičara u svim ovim centrima i potrebno je da se oni međusobno upoznaju. U planu su i neki zajednički projekti, ali tu svi želimo ići polahko i sa temama koje nisu tako osjetljive. Upravo ovih dana obavljamo konzultacije oko toga da povodom stotinu godina od izbijanja Prvog svjetskog rata zajednički organiziramo veliku konferenciju u Sarajevu 2014. godine.

A da li imate suradnju sa Institutom za istoriju u Banja Luci?

Postoji i određena saradnja sa kolegama iz Banje Luke, ali tamo više ne postoji predratni Institut za istoriju, u kojem sam i ja počeo karijeru, pa su ti institucionalni kontakti otežani. No, razmjena literature, pa čak i saradnja u časopisima je prvi korak. Saglasan sam da bi naredni koraci trebali biti brži, ali to ipak zavisi od puno više faktora nego je naša želja za tom saradnjom.

Da li su vašem Institutu dostupni arhivi i drugi izvori za znanstvena istraživanja u Banja Luci i RS-u, naprimjer? Jeste li imali takvih potreba?

Ja lično sam prije nekoliko godina bio jednu sedmicu u Banjoj Luci istražujući neku partijsku građu iz sredine 1960-ih godina. Nisam imao nikakvih problema. A i zašto bih imao? Banja Luka je moj grad! Vjerovatno bi bilo problema sa izvorima iz 1990-ih godina, ali tih problema imamo u svim arhivima.

I za sam kraj, citiram izjavu Milorada Dodika izrečenu 27. jula ove godine na Mrakovici: *Srpski narod je pobjedom nad fašizmom naširoko dao slobodu i drugim narodima koji su se priklonili borbi, a blagodati slobode koju su izvojevali danas uživaju svi na prostoru Republike Srpske. U partizanskim jedinicama su bili uglavnom Srbi, koji su 1941. vjerovali da ta sloboda pripada svima, da bi 1991. shvatili da tu slobodu žele da ugroze svi oni kojima je sloboda data u borbama od 1941. do 1945.* Nisam pročitao ili čuo da je ijedan političar iz Sarajeva reagirao na ovu nebulozu pa Vas molim da se o njoj odredite kao historičar.

Naši se političari često pozivaju na antifašizam, a s druge strane, kada im je to potrebno, promoviraju upravo one snage koje su antifašisti pobijedili u Drugom svjetskom ratu. Pogledajmo samo što se dešava sa promocijom četničkih ideja, spomenikom Draži Mihailoviću i slično. Ključno je ovdje ipak naglasiti da niko nikome nije darovao slobodu u Drugom svjetskom ratu, nego su svi slobodu izvojevali. I Srbi i Hrvati i Muslimani. Među svim nacionalnim zajednicama u Drugom svjetskom ratu bilo je više struja i važno je voditi računa o različitim fazama rata i dinamici jačanja antifašističkih struja koje su na kraju ipak izašle kao pobjednice i koje su izgradile Bosnu i Hercegovinu kao ravnopravnu članicu jugoslavenske federacije.

Hvala Vam velika za ovaj razgovor.

Hvala vama za priliku da vašim čitateljima nešto kažem o Institutu za istoriju u Sarajevu.

(Razgovor vodio: Bedrudin Gušić. Intervju, izvorno dat za list *Sabah* u Bostonu (SAD), a prenijeli su ga kasnije mnogi internet portali u Švedskoj i Belgiji. Objavljeno 2. septembra 2011. godine)

Bosna i Hercegovina je starija i od ZAVNOBiH-a i od Daytona

Institut za istoriju objavio je dvotomni zbornik radova *Identitet BiH kroz istoriju.* Šta je bio motiv Institutu da se uključi u višegodišnje rasprave o poimanju identiteta BiH?

Naši motivi su bili isključivo naučne prirode. Naime, u okviru jednog međunarodnog projekta ja sam do prije dvije godine vodio bosanskohercegovački tim mladih istraživača koji su se bavili pitanjima nacionalnog identiteta Bošnjaka. Tada sam shvatio svu slojevitost identiteta u Bosni i Hercegovini i nakon razgovora sa saradnicima u Institutu, odlučili smo organizirati jednu veću konferenciju na kojoj bismo raspravljali o tim pitanjima. Našem pozivu se odazvao niz historičara iz regiona, ali i drugih zemalja Evrope, jer smo željeli da taj skup ne bude samo "pogled iznutra" na identitet Bosne i Hercegovine. Promjena perspektive, tj. "pogled izvana" bila je nužna kako bismo se barem djelimično približili stvarnoj povijesnoj slici naše zemlje. Osim toga, tada smo vidjeli da postoje pokušaji da se i u nauku uvuku razne konstrukcije o povijesti ove zemlje i njenom identitetu, te da se, mada proizvoljno konstruirane, kao vjerodostojna slika dalje šire u svijet. Mi smo učinili što smo, kao naučnici, smatrali svojom obavezom.

U uvodu zbornika *Identitet BiH kroz historiju* navodite citat da je "potrebno okrenuti leđa prošlosti i početi živjeti, kako bi se bavili historijom". Da li je Bosna i Hercegovina spremna da počne svoj život van prošlosti kojom smo, evo, dvije decenije zarobljeni? Zašto nas prošlost drži tako čvrsto zarobljene?

Kada sam to kazao, nisam htio reći da mi trebamo zaboraviti našu prošlost, nego se ipak moramo okrenuti svijetu u kojem živimo i početi ozbiljnije promišljati o našoj budućnosti. Mi ne možemo mijenjati prošlost, ali možemo mijenjati našu sadašnjost. Nažalost, ovdje je bilo i previše prošlosti, koja se, umjesto da počiva u miru, često pojavljivala kao važan nacionalnomobilizirajući, a potom i rušilački faktor. Danas to nije prisutno u tolikoj mjeri kao što je bilo tokom 90-ih godina, ali ne bismo bili ozbiljni kada bismo kazali da je zloupotreba prošlosti ostala iza nas.

Na čemu se zasnivao identitet BiH u nedavnoj prošlosti, prije sukoba iz devedesetih, a na čemu se zasniva danas?

Tu je, naravno, važno šta se u pojedinim razdobljima smatralo najvažnijim slojem identiteta. U vrijeme socijalizma se, naprimjer, u prvi plan stavljao republički identitet i sve ostalo je bilo tome podređeno. Krajem 60-ih i početkom 70-ih bosanskohercegovački političari snažno insistiraju na jačanju republičkog patriotizma. Svi su tvrdili da su "u republikama, kao prirodnim okvirima ispoljavanja naroda i narodnosti koji u njima žive, prisutna stremljenja ka većoj samostalnosti." U vrijeme ustavnih debata krajem 60-ih i početkom 70-ih Džemal Bijedić, kao predsjednik Skupštine SR Bosne i Hercegovine, jednom je prilikom izjavio: "Nama je u Bosni i Hercegovini po-

sebno stalo da jačamo bosanskohercegovačku državnost, i to upravo na način kako to obezbjeđujemo ovim ustavnim amandmanima. Bilo je u nekim krugovima u zadnje vrijeme diskusija: kako to da mi danas jačamo republičku državnost, a za čitavo vrijeme poslije rata koncepcija nam je bila obrnuta, išlo se, otprilike, po tim gledištima, na suzbijanje moći Republike i njene državnosti. Mislim da u ovome što smo mi ugradili u amandmane nema nikakve kontroverze. Mislim da nisu u pravu oni koji postavljaju ovakvo pitanje, jer smo mi naš federalizam gradili, u prvom redu, na faktu mnogonacionalnosti naše šire zajednice, a upravo su republike bile okviri koji su taj fakt uobličavali." Todo Kurtović, predsjednik Republičke konferencije Socijalističkog saveza Bosne i Hercegovine, početkom januara 1971. dao je intervju sarajevskom listu *Oslobođenje* pod znakovitim naslovom "Samostalne republike izraz nacionalne ravnopravnosti". Nije tačno da su u tom razdoblju negirani svi ostali identitetski slojevi. Nacionalni identiteti su upravo tada dostigli svoj vrhunac. Slično je i sa religijskim identitetima, samo što tu treba pogledati stvari u historijskom hodu i voditi računa o dinamici promjena. Nije isto stanje bilo početkom 50-ih i krajem 80-ih! Ali, poslije 90-ih sve se svelo na nacionalnu i religijsku dimenziju. To su postala dominantna obilježja, a pokazalo se da su posljedice po Bosnu i Hercegovinu bile katastrofalne, jer su nositelji takvih ideja počeli tražiti partikularna rješenja i pozivati se na povijest kako bi to opravdali.

Kako da živimo zajedno u BiH sa tako različitim interpretacijama povijesti i identiteta u BiH?

Različite interpretacije povijesti su moguće i one nisu same po sebi loše, ukoliko se temelje na valjanim argumentima. Kada je u pitanju historijska nauka, ja lično nisam pristaša nikakvog konsenzusa, jer u nauci ne postoji konsenzus, nego

samo snaga argumenata. Za to se moramo zalagati, a ne za postizanje nekog konsenzusa. Neka konsenzus postignu politički lideri. Tu još moram dati jedno dodatno objašnjenje: mislim na historiju kao nauku, a ne na historiju koju kao predmet treba poučavati u školama. U školi su nužni konsenzusi oko toga šta i u kojem obimu treba poučavati. Pri tome treba imati u vidu i to da su obrasci tumačenja prošlosti uvijek i barometar savremenih vrijednosti, kako je to zapisao jedan sociolog.

U čemu se ogleda značaj 25. novembra za identitet BiH danas ?

Danas se značaj događaja vezanih za taj datum dovodi u pitanje i on se u određenim političkim krugovima ne samo ignorira nego, jednostavno, nastoji izbrisati iz povijesti. Naravno da nije moguće promijeniti to što se desilo 25. novembra prije 68 godina, ali je moguća promjena političkih elita koje ignoriraju taj događaj. To što se dogodilo 25. novembra 1943. je jako važno za historiju ove zemlje, jer je tim odlukama uspostavljeno teritorijalno jedinstvo Bosne i Hercegovine i garantirana ravnopravnost i jednakost svih Srba, Hrvata i Muslimana u njoj. Nešto kasnije, na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, održanom u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula 1944. godine, Bosna i Hercegovina se definira kao "ravnopravna federalna jedinica u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji" te se posebno naglašava "ravnopravnost Srba, Hrvata i Muslimana Bosne i Hercegovine, koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina." Ovaj stav iz Deklaracije o pravima građana od 1. jula 1944. je sigurno jedan od najznačajnijih stavova koje je usvojio ZAVNOBiH, jer upravo ova deklaracija, naslanjajući se na raniju Rezoluciju sa Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, definira nedjeljivost Bosne i Hercegovine. To naglašavanje nedjeljivosti je pojam koji mora postati sastavnim dijelom svake priče o

Bosni i Hercegovini, bez obzira na to da li se radi o pričama o prošlosti ili budućnosti ove zemlje.

Kako poredite značaj 21. novembra, kao dana potpisivanja Dejtonskog sporazuma, sa značajem ZAVNOBIH-a?

Vjerujem da oba ova događaja imaju svoje mjesto u historiji ove zemlje. Međutim, mislim da je ključno naglasiti da je Bosna i Hercegovina starija i od Dejtonskog sporazuma i od ZAVNOBiH-a. Trebalo bi, dakako, imati u vidu i to da se Bosna i Hercegovina, kako je bila definirana na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, dalje dograđivala na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a. Zašto se ne bi sada dograđivala i nakon Dejtonskog sporazuma? Važno bi bilo odbaciti politički inat.

Kako vidite sukobljavanje tradicija čuvanja sjećanja na posljednjeg bosanskog kralja, naprimjer kod Hrvata katolika, ili na turskog osvajača Bosne kod Bošnjaka muslimana? Kako razriješiti ove povijesne sukobe u sadašnjosti?

Sjećanja o kojima govorite se izgrađuju zahvaljujući brojnim posrednicima. To je problem percepcije naše prošlosti. O tome postoje određene rasprave, a ja mislim da je žalosno da u drobljenju kolektivnog sjećanja sudjeluju i pojedini historičari, koji na taj način žele pokazati kako zbog nepostojanja zajedničkog historijskog sjećanja nema nikakve zajedničke budućnosti. Zbog toga postoje ta silna insistiranja na povijesnim diskontinuitetima. Jasno je da nema identiteta bez kontinuiteta, a historičari bi mogli znatno doprinijeti gradnji zajedničkog kolektivnog sjećanja. Zašto se, naprimjer, Bošnjaci ne bi sjećali posljednjeg bosanskog kralja? Možda zbog toga što Katolička

crkva prisvaja sjećanja na te bosanske kraljeve? Zašto bi se Bošnjaci identificirali sa osvajačima svoje zemlje, a Islamska zajednica prisvajala sjećanje na najistaknutije predstavnike naše povijesti? Zato što su Bošnjaci Osmansko carstvo doživljavali kao svoje carstvo? A zašto se Husein-kapetan Gradaščević suprotstavio tom carstvu i poveo pokret za autonomiju Bosne? Danas mi vidimo, naprimjer, da Husein-kapetan Gradaščević postaje prihvatljiv za bošnjački simbolički i identitetski okvir, ali je teško vjerovati da on može biti općebosanski simbol, premda je njegova povijesna uloga bila općebosanska. Može se vidjeti kako postoje i određeni historiografski krugovi koji istrajavaju na tim pričama o razdobljima "naše" i "tuđinske" vlasti (kod Hrvata se gradi svijest o srednjovjekovnoj Bosni, kao dobu "naše" vlasti i osmanskom razdoblju, kao dobu "tuđinske vlasti"; kod Bošnjaka je osmansko doba "naše" doba, a austrougarsko je doba "tuđinske vlasti" i tako dalje. O tome je, u kontekstu razvoja nacionalne/nacionalističke historiografije, određena zapažanja iznio Srećko Džaja). Mislim da bi današnja historiografija trebala više pažnje posvećivati onim procesima koji imaju više integrativni, nego dezintegrativni sadržaj. Povijesne sukobe treba ostaviti iza sebe, povijesti.

Kako tumačite da se Dan državnosti BiH obilježava samo u jednom dijelu države? Da li onaj dio njezinih građana koji odbija praznik, odbija vrijednosti utvrđene na zasjedanju ZAVNOBIH-a ili ima neke druge, više političke razloge za takvo odbijanje?

Ne znam da li su provođena ozbiljna istraživanja koja bi pokazala kakav je stav građana prema obilježavanju 25. novembra. Mi znamo kako se prema tome odnose određeni dijelovi političkih elita, a političke elite se uvijek rukovode samo političkim interesima. Da budem posve jasan: određivanje ka-

lendara sjećanja, pa i datuma koji će se obilježavati kao Dan državnosti, nije naučno, nego političko pitanje. Tako je bilo u svim zemljama svijeta. Naravno, ozbiljne države, kao i vjerodostojne političke elite, nikada se ne poigravaju sa temeljnim datuma svoje povijesti.

Da li je moguće graditi savremeni identitet u BiH na pomirenju socijalističke tradicije sa demokratskim vrijednostima?

Socijalistička tradicija nije u cijelosti lišena demokratskih vrijednosti i kada se odbaci ono što je bilo negativno, mislim da ostaje još dovoljno tog naslijeđa koje se može ugraditi u savremeni identitet Bosne i Hercegovine. Naravno, tu treba biti pažljiv, jer perspektiva iz koje se gleda na socijalističko razdoblje nije kod svih u Bosni i Hercegovini ista. Zbog toga mislim da se savremeni identitet BiH mora graditi na svim historijskim vrijednostima. Naravno, uključujući i negativna iskustva. Važno je, međutim, otvoriti perspektivu i otkriti pozitivne identifikacione tačke, a ne identificirati se samo žrtvom. Nama su potrebne pozitivne i integrirajuće identifikacije i tu historičari, književnici i umjetnici imaju veliku ulogu.

Da li je neminovno i u BiH otvoriti pitanja o ružnoj strani partizanske i komunističke historije, kao što su zločini počinjeni od pripadnika pobjedničke vojske?

Mi se moramo suočiti sa svim, pa i sa tamnim stranama naše prošlosti, jer je to najveći izraz patriotizma. Neka od tih pitanja smo već otvorili, doduše, još uvijek pomalo stidljivo, ali kao odgovorni naučnici ne smijemo sebi dozvoliti da zatvaramo oči pred tom, kako ste rekli, ružnom stranom partizanske i komunističke historije. Istraživanje zločina počinjenih krajem

Drugog svjetskog rata nije naš prioritet, ali postaje predmet naših istraživanja. U novom broju našeg časopisa *Prilozi* bit će dijelom govora i o tome. Naravno, dostupnost izvora će odrediti i domete naših istraživačkih poduhvata. Pronaći pravi obim tih zločina i voditi računa o širem povijesnom kontekstu u kojemu se to dešavalo, osnovne su pretpostavke da se predstavimo kao vjerodostojni naučnici i moralni ljudi. Mislim da ćemo otvaranjem priče o partizanskim zločinima krajem rata, kojih je sigurno bilo, moći dati vjerodostojnu ocjenu historijske uloge partizanskog pokreta. Međutim, odlučan sam protivnik pokušaja da se poistovjećivanjem zločina koji su se dešavali u ratu i zločina krajem rata napravi revizija cjelokupne naše povijesti izjednačavanjem fašista i antifašista. Naravno da je svaki zločin zločin, ali, kako su to nedavno kazali Slavko i Ivo Goldstein, Jasenovac i Bleiburg nisu isto, mada su i Jasenovac i Bleiburg mjesto zločina. Još nešto, intenzitet naših istraživanja ovih pitanja će ovisiti i od toga koliko ljudi će se time baviti. U Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji formirani su čitavi istraživački timovi kojima je samo to zadatak. Mi po broju kadrova koji se mogu time baviti, nismo ni blizu našim susjedima.

Kako reagujete na osporavanje historijske posebnosti i državne samostalnosti Bosne i Hercegovine od historičara, a kako na takve izjave političara?

Na osporavanja od historičara odgovaramo otvaranjem dijaloga i snagom argumenata, dok su reakcije na osporavanja koja iskazuju političari drugačija, jer političari svakodnevno iznose različite stavove, a mi ne možemo svakodnevno reagirati, niti je to naša zadaća. U posljednje vrijeme je bilo takvih osporavanja od političara, a onda smo mi skupili nekoliko naših knjiga (o nacionalnom identitetu Bošnjaka, ovaj dvotomni zbornik o identitetu Bosne i Hercegovine i knjigu dvojice ame-

ričkih historičara Roberta Donie i Johna Finea, u kojoj govore o Bosni i Hercegovini i ratu s kraja 20. stoljeća, kao iznevjerenoj tradiciji) i poslali trojici članova Predsjedništva Bosne i Hercegovine. Ne znamo kakav je efekat toga, ali mislim da smo time našu zadaću obavili.

(Intervju vodila: Jasna Fetahović, *Oslobođenje,* br. 23324/23325, 25-26. novembar 2011, *Pogledi,* 38-39)

Husnija Kamberović
HISTORIOGRAFIJA
U BOSNI I HERCEGOVINI U SLUŽBI POLITIKE

Urednik
prof. dr. Damir Agičić

Grafička priprema
Tarik Jesenković

Izrada naslovnice
Ibis-grafika, d.o.o.
IV. Ravnice 25, Zagreb

Tisak
Štamparija Fojnica

Tiskano u rujnu 2012.

Prikaz Sarajeva na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće
na jednom suvremenom drvorezu.